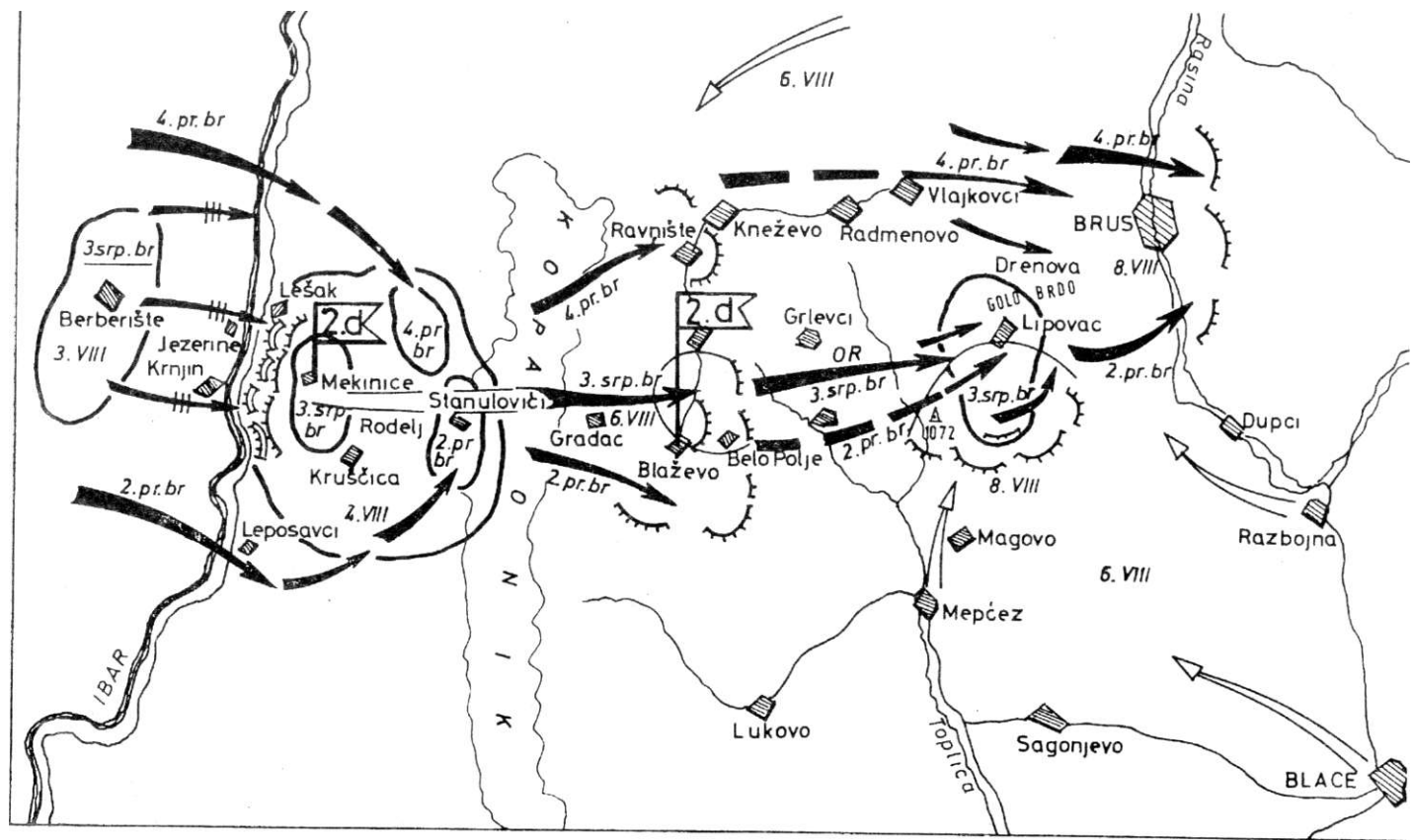

Приредио
ДУШАН
МИЉОЈКОВИЋ

ОСЛОБОЂЕЊЕ КРУШЕВЦА 1944. ГОДИНЕ
Зборник докумената, студија и сећања учесника и савременика

Форсирање Ибра, мари и борбе јединица 2. пр. дивизије за
Топлицу (3—8. VIII 1944. год.).

C I P - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

940.53 (497.11) "1944" (082)

Ослобођење Крушевца 1944. године:
Зборник докумената, студија и сећања
учесника и савременика /приредио Душан
Миљојковић. - Крушевац: Координациони одбор
секција ратних бригада Општинског одбора
СУБНОР-а, 1997 (Крушевац: ТП "Нови Комерц"). -
293 стр. илустр.; 21 цм
Тираж 1000. - Стр. 1-9: Предговор /Михајло
Црнчевић Мићан. - Библиографије стр.
289-290, 292-293.

1. Миљојковић, Душан

949.711 "1944" (082)

а) Народноослободилачка борба 1941-1945-
Крушевац - Зборници б) Крушевац -
Ослобођење 1944 - Зборници

ИД= 57864716

Приредио
Душан
Лилић*ојковић

ОСЛОБОЂЕЊЕ КРУШЕВЦА 1944. ГОДИНЕ

Зборник докумената, студија и сећања учесника и савременика

Крушевац
1997.

ОСЛОБОЂЕЊЕ КРУШЕВЦА 1944. ГОДИНЕ

ЗБОРНИК ДОКУМЕНАТА, СТУДИЈА И СЕЋАЊА
УЧЕСНИКА И САВРЕМЕНИКА

ИЗДАВАЧ: Координациони одбор секција ратних бригада
Општинског одбора СУБНОР-а Крушевац

ЗА ИЗДАВАЧА: Гарчевић Радун

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР:

Представници секција координационог одбора:

2. пролетерска дивизија

3. српска Н О У бригада

4. црногорска пролетерска бригада

6. српска Н О У бригада

21. српска дивизија

4. српска Н О У бригада

5. српска Н О У бригада

24. српска дивизија

17. српска Н О У бригада

25. српска дивизија

16. српска Н О У бригада

РЕЦЕНЗЕНГИ:

Чедомир Радовић

Михаило Црнчевић

ЛЕКТОР:

Ђиновски Јелена

ФОГОГРАФИЈЕ НА КОРИЦАМА:

Радојичић Живота, вајар

ИЗБОР ФОТОГРАФИЈА:

Представници секција ратних бригада

КОРЕКТОРИ:

Гордана Бзенић - Миљојковић

Бранко Ковачевић

ПРИПРЕМА И ШТАМПА:

"НОВИ КОМЕРЦ" Крушевац

Компјутерска обрада

Бисерка Томашевић

ТИРАЖ:

1000 примерака

Кузман Николић

(О ослобођењу Крушевца)

(...) "О збивањима ТОГ преподнева и у подне писано је више пута, али тако да је ослобођење Крушевца сведено на локалне догађаје тих неколико сати и самим тим искључене су шире димензије, просторна и временска, неопходне за разматрање историјских догађаја, уствари процеса."

(...) "Ослобођење Крушевца је само завршни чин односа, збивања и вишемесечних борби за ослобођење Округа и овоГ дела јужне Србије. То није самостални догађај већ завршни део операција на ширем простору."

"Победа ", петак 14. октобра 1994. године

*(...) "Полемичних шонова и различитих тумачења одувек је било и биће.
(...)"*

Увек од свега је најважније да све чињенице свих учесника буду изнете на видело, да свима буду доступне."

"Победа ", петак 25. октобра 1996. године

О С Л О Б О Ђ Е Њ Е   К Р У Ш Е В Ц А   1 9 4 4 .   Г О Д И Н Е
ЗБОРНИК ДОКУМЕНАТА, СТУДИЈА И СЕЋАЊА
УЧЕСНИКА И САВРЕМЕНИКА

I

1. *Кузман Николић*
Мото
2. *Михаило Црнчевић Мићан*
Предговор
3. *Душан Миљојковић*
Одломци из монографије **16. српака бригада**
(ИСИ - ВИНЦ, БГД 1991.)

II

4. *Средоје Урошевић*
Друга пролетерска дивизија
Научни скуп у Краљеву 1986. године,
Издање, Београд - Краљево - Чачак
5. *Б. Срезовски и М. Андрић*
Трећа српска НОУ бригада
Одломци из монографије, ВИЗ, Београд, 1976.
6. *Блажо Јанковић*
Четврта пролетерска црногорска бригада
Одломци из дневника, БИЗ, Београд, 1975.
**Место и улога 4. пролетерске црногорске бригаде
у ослобођењу Крушевца**
Научни скуп у Краљеву 1986. године,
Издање, Београд - Краљево - Чачак
7. *Сећања учесника и очевидаца*
8. *Милорад Чукић*
Шеста српска НОУ бригада
Одломци из монографије
ИСИ, Београд 1991.
9. *Предраг Миленковић*
Седамнаеста српска НОУ бригада
Одломци из монографије
ВИНЦ, Београд 1989.
10. *Душан Миљојковић*
Команда крушевачког војног подручја
Рукопис у Историјском архиву - Крушевац, рб. 31

III

11. **"Погледи", Крагујевац**
Текст из броја, 57
12. **Одговори Општинског одбора СУБНОР-а Крушевац**
13. *Б. Николић*
Истина о "Ослободиоцима"
"Победа" 1990.
13. *Драгиша Милошевић*
Истина о ослобођењу Крушевца
"Победа" (у 5 наставака)
14. *Миодраг Јовановић*
Криви погледи на Крушевац
"Новости плус" (два наставка)
15. **Округли сто у Историјском архиву Крушевац 1990.Г.**

IV

16. *Адам Стошић*
"Под небом Крушевца"
Грађански рат у крушевачком крају
Издање "Просвета" - "Крушевачки гласник", 1996.
17. *Кузман Николић*
Свануо је дан слободе
"Победа" 1996.
18. *Кузман Николић*
Ослобођење Крушевца октобра 1944.
у светлу односа четника и Немаца
"Победа" 1994.

V

19. **Списак погинулих бораца у периоду**
август-октобар 1944. године
20. **Редакциони одбор**
21. **Литература**
22. **Садржај**

ПРЕДГО ВОР

О борбама за ослобођење Крушевца 1944. године доста је нисано. У већини тих написа истакнуте су историјске чињенице о двомесечним борбама око Крушевца и дат је онис догађаја на сам дан када је Крушевац ослобођен од немачког фашистичког окупатора и његових слугу - домаћих издајника.

Посебан значај у описивању тих историјских чињеница и догађаја имају прилози Средоја Урошевића, ратног команданта II пролетерске дивизије, која је и водила борбе на овом подручју, Блажа Јанковића, ратног команданта IV црногорске пролетерске биргаде, Владе Срезовског и Милана Андрића из III српске, Милорада Чукића из VI српске и Предрага Миленковића из XVII српске бригадс. Све ове једнице, сем XVII српске, сачињавале су II пролетерску дивизију, а XVII српска, била је под командом II пролетерске дивизије само један врло кратак период.

Овде ће бити објављена и сећања аутентичних сведока одређених догађаја у периоду двомесечних борби за ослобођење Крушевца, чије казивање ће посебно осветлити неке историјске чињенице.

Догађаје о борбама за ослобођење Крушевца 1944. године, најцеловитије је приказао Кузман Николић, професор историје и пуковник у пензији, у својој студији **"Ослобођење Крушевца октобра 1944. у светлу односа четника и Немаца"**. Један веома скраћен извод из те студије објављен је у крушевачкој "Победи" од 14. октобра 1994. године на странама 22. и 23. Тај извод штампан у "Победи", објављује се и у овој публикацији.

Овом Николићевом раду тешко да се могу ставити озбиљније критичке примедбе, сем кад се ради о његовој тврдњи на самом почетку текста у "Победи", да су Крушевац ослободиле јединице Црвене армије.

Тешко је прихватити такав став. јер се ослобођење Крушевца иикако не може везивати искључиво и једино за сам дан 14. октобар 1944. године. Ово и због тога што су претходне двомесечне борбе на крушевачком подручју, као и знатно ширем простору, створиле основне предуслове за ослобођење Крушевца. Не сме се тврдити да су јединице Црвене армије ослободиле Крушевац, само зато што су прве ушле у град, али практично без борбе, сем сукоба са четницима Мирка Томашевића на Расини, када је погинуло 18 црвеноармејаца.

Овде се мора уважити историјска чињсница да је у двомесечним борбама на овом подручју, из II иролетерске дивизије, према непотпуним подацима, погинуло 159 војника и старешина, од чега из IV црногорске пролетерске 108, III српске 31, VI српске 10 и из XVII српске 10.

Рањене, заробљене и нестале у том периоду нећемо ни помињати.

Као доказ, списак погинулих објављујемо у овој публикацији.

О ослобођењу Крушевца 1944. године, писао је, 1990. године и лист крагујевачких студената "Погледи", али у веома негативним и историјски потпуно неутемељеном и неприхватљивом контексту. Писац текста на ову тему усудио се да констатује да су Крушевац октобра 1944. године, ослободили од Немаца четници Драгутина Кесеровића. Када се зна да су четници под командом Драгутина Кесеровића, били у граду месецима раније, али не само они, били немачки вазали, да су заједно са немачким окупатором планирали и организовали одбрану Крушевца од напада Народно-ослободилачке војске Југославије, онда је беснредметно полемисати са тако грубо изнетом неистином. У осталом, у овој публикацији објављујемо све што су "Погледи" 1990. године о томе иисали, као и одговоре Онштинског одбора СУБНОР-а Крушевац. На ту тему, веома документовано су се јавили Драгиша Милошевић, садашњи директор Историског архива Крушевап, са вишс наставака у крушевачкој "Победи", као и М. Јовановић у "Новостима плус". О писању "Погледа" вођен је шири разговор на Радио-Крушевцу исте 1990. године.

О Писању овог "студентског " листа одржан је, у организацији Историског архива и Општинског одбора

СУБНОР-а Крушевац, округли сто децембра 1990. године. На овом скупу је учествовао велики број непосредних учесника ратних догађаја октобра 1944. године, међу којима и ратни командант дивизије, генерал у пензији Средоје Урошевић, чије је излагање било од посебног значаја. Том приликом је направљена велика техничка грешка, јер није вођен стенограм рада а снимагељ-аматер. није укључио тон на камери, тако да смо остали ускраћени за комплетан узид у рад тог стола. Записник који се овде објављује, водило је лице које није било вично таквом нослу. Због свега тога, извињавамо се учесницима округлог стола, као и читаоцима ове публикације.

Ипак. непосредан повод за издавање ове публикације је појава књиге **"Нод небом Крушевца"** Адама Стошића, издање 'Крушевачки гласник' - Крушевац и "Просвета" - Београд, 1996. године, као и потреба да се на једном месту нађе све оно што је значајно за ову тему.

Књига **"Под небом Крушевца"**, с обзиром на временски период који обухвата и материју којом се бави, требало је да представља велику историјску и књижевну вредност за Крушевац и крушевачки крај, и посебно за младе генерације које иза нас долазе.

Међутим, када се ради о оцени карактера II светског рата на подручју Крушевца од 1941. - 1944. године, као и опису ратних догађаја, борбених дејстава, распореда војних јединица и одређивања њихових задатака, има доста нетачних, нејасних и противречних тврдњи. Ово се посебно односи на поглавља поменуте књиге **"Грађански рат 1941. - 1944. у крушевачком крају"** и **"Ослобођење Крушевца 1944."**

Сам наслов поглавља **"Грађански рат 1941. - 1944. у крушевачком крају"** представља негирање ослободилачког карактера НОП-а у II светском рату, на овом подручју. Квалификујући сукобе четника и партизана у крушевачком крају као **"грађански рат"**, гшсац је сметнуо с ума чињеницу да Историја Народно-ослободилачког рата није никада ни на једној територији у Југославији те сукобе тако квалификовала, па тако ни на крушевачком подручју.

Писац, с тим у вези, игнорише и неке друге важне чињенице, које указују да те сукобе није могуће тако квалификовати. Навешћемо само неке најважније.

Прво, на почетку сваког рата, на и нашег народно-ослободилачког, као у осталом и у свим другим кризним ситуацијама, долази до диференцијације и раслојавања разних политичких снага и организација, па су се тако, у одређеном тренутку, снаге које су предводили Дража Михајловић, Милан Недић, Димитрије Љотић и сл., ставиле на сграну и у службу фашистичких окупатора.

Друго, Комунистичка партија Југославије, као једина способна и организована политичка снага на територији тадашње Југославије 1941. године, позвала је све народе тадашње Југославије, независно од политичких опредељења, националне, верске или неке друге припадности, на оружани устанак у борбу против фашистичких окупатора. Такав став настављен је читавог рата и то је био једини задатак свих слободољубивих и патриотских снага окупљених око антифашистичког народно-ослободилачког покрета.

Треће, сврставање поменутих снага уз фашистичке окупаторе, неизбежно је довело до сукоба између тих снага и снага Народно-ослободилачког покрета. Самим тим сговорен је фронт где су на једној страни били фашистички окупатори и њихове слуге - домаћи издајници, а на другој народно - ослободилачки покрет.

У таквим условима не може бити говора о грађанском рату у крушевачком крају, као ни било где у Југославији.

Иначе, тезу о грађанском рату у Југославији у периоду од 1941. до 1945. године, покушавају да намегну оне снаге које желе да избегну квалификацију издајника и одговорност пред историјом. Зашто писац Стошић, који не припада тим снагама, заступа квалификације о грађанском рату, остаје нејасно.

Када се ради о сарадњи четника и Немаца, писац је изнео тврдњу да већина четничких команданата или војника није могла прихватити ту сарадњу. Да је ова тврдња тачна, вероватно никада не би дошло до те прљаве и издајничке сарадње, тим пре што је тешко веровати да би мањина, када су сви наоружани, могла приморати већину на ту сарадњу.

У Поглављу "Ослобођење Крушевца 1944." у ст. 1. писац каже: "... Ускоро (17. IX) поново се формира 6. српска бригада са око 200 бораца...". Историјска документа и сећања живих учесника говоре да је у бригади на дан формирања било између

700 и 800 бораца. Из документације која се објављује у овој публикацији видеће се да Стошићева бројка од 200 бораца није гачна

У истом поглављу, иисац, о задацима јединица које су остале на овом подручју, каже: "Циљ ових јединица је да контролишу путне правце од Крушевца и Александровца према Трстенику, а с друге странс према Каонику и Здрављу." Оваква формулација задатка јединицама XI пролетерске дивизије не одговара историјским чињеницама. О задацима јединица II пролетерске дивизије, које су водиле борбе на овом подручју, ратни командант те дивизије друг Средоје Урошевић каже: "У том духу дивизији је у свом задатку чишћења и чврстог држања Жуне и Поморавл-а, био главни циљ Крушевац - његово ослобођење, као и пресецање комуникација долинама Јужне и Западне Мораве". (II пролетерска дивизија - операције у Жупско - Западноморавско - Ибарском басену издање 1986. године).

У истом иоглављу, четврти став, писац каже: "После 2-3 покушаја демонстративног напада на Крушевац (више извиђачког карактера), од којих је један био и на Аеродром, долази до већ описаног пораза партизанских снага...". Овде се ради о чисто субјективној оцени. која се не ослања на било какве историјске изворе. Колико је из архивских докумената и сећања непосредних учесника познато, овде се није радило ни о каквим демонстративним нападима, већ се озбиљно рачунало на могућност ослобођења града. То се може закључити по упорности IV црногорске пролетерске бригаде, која је 10. IX 1944. напала град са 4 своја батаљона, као и у поновљеном нападу 11. IX 1944. године, такође са 4 батаљона. Демонстративни напади се не изводе оваквим, већ са знатно мањим снагама. Код напада на град, оба пута су поједине јединице улазиле у град до строгог центра (сгара гимназија - Споменик). У тим борбама погинуло је више бораца бригаде, међу њима и један од признатих јунака бригаде, командир чете Шахбаз Салих, који се ухватио у коштац са немачким официром испред старе гимназије и тада су оба погинули.

Оописани "пораз партизанских снага у тзв. Западноморавској операцији (18-22. септембар)" познат је само писцу Стошићу, пошто таква оцена не постоји ни у једном историјском документу. Партизанске снаге су, водећи борбе на

поменутом подручју, повремено морале и да се повлаче са одређених положаја, посебно са леве обале Западне Мораве, али циљ је увек био избегавање непотребних жртава или заузимање знатно повољнијих положаја. Повлачење јединица у борбеним дејствима не значи увек и пораз.

У одељку "Ослобођење града 14. X. 1944.", писац Стошић анострофира четничког команданта Кесеровића, као човека који игра важну улогу у ослобођењу Крушевца од Немаца. Објашњавајући сусрет четника и јединица Црвене армије на дан 14. октобра 1944. године, писац каже: "Кесеровић је обећао руском официру да ће сам уклонити немачку носад, без напада града споља..." и даље "Кесеровић је позвао команданта немачке посаде, који је обећао да ће се повлнати одмах, а што се тиче оружја, мора тражити дозволу од вадлежне команде." За неверовати је да је овако што било могуће, чак и да су Немци предали 6. октобра команду града Кесеровићу, како пише Кузман Николић у својој студији, сасвим је сигурно да му нису предали команду над немачким снагама, па је невероватно да је он као њихов вазал и слуга могао постављати Немцима било какве услове, а најмање оне да му се Немци предају и да иредају оружје његовим снагама. Оваква недовољно студиозна, а може се рећи и субјективна писања и доводе грађане и читаоце таквих написа у дилему - ко је ослободио Крушевац 1944. године.

Сасвим је сигурно да Немце никакви Кесеровићеви позиви нису приморали на повлачење, већ су то урадили плански, чим су сазнали да се јединице Црвене армије приближавају Сталаћу, Ђићевцу, Варварину и с друге стране Ђунису. Њихово повлачење штитили су управо четници под командом Драгутина Кесеровића, јер 14. октобра на прилазима граду јединице III српске, VI српске и IV црногорске нролетерске биргаде воде огорчену борбу са четничким снагама које бране Крушевац од напада снага народно-ослободилачке војске. Тако је дошло и до погибије 18 руских војника крај Расине, када су их из заседе покосили четници ДМ под командом Мирка Томашевића.

Осим тога Стошић сусрет четника и Црвене армије описује као нешто најнормалније. Тако он каже: "поздрави - загрљаји савезника". Тешко је схватити такав начин писања, кад се зна да су током читавог рата четници били сарадници фашистичких окупатора и да никако нису могли бити и савезници

Црвене армије која се огорчеко борила управо против фашистичких окупатора.

Непобитна је чињеница да су четници под командом Драгутина Кесеровића били у Кругаевцу, заједно са немачким окупатором најмање два месеца пре ослобођења Крушевца и да су заједно са немцима планирали и организовао одбрану Крушевца од напада јединица народно-ослободилачке војске Југославије. Како је онда могло доћи до сусрета четника и Црвене армије, пре него што се Црвена армија сусрела са партизанским снагама? С тим у вези, постоје докази да је Штаб Драже Михајловића, а можда и сам Дража, дао налог својим командантима, када су јединице Црвене армије избиле на југословенску границу, да се кад год је то могуће ставе између јединица Црвене армије и Народно-ослободилачке војске, да се представе црвеноармејцима као ослободилачка војска и на тај начин унесе забуну код јединица Црвене армије и на што дуже време одгоде сусрет Црвене армије и Народно-ослободилачке војске. Захваљујући у основи слабој вези између јединица Црвене армије и Народно-ослободилачке војске, као и благовременом и планском повлачењу Немаца, четницима је у Крушевцу то успело.

О коме да је Расински партизански одред смрћу кажњавао сараднике Драже Михајловића, на сличан начин као што су то радиле четничке црне тројке, о споразуму расинских партизана и четника под командом Кесеровића о међусобном ненападању и подели интересних сфера, о сарадњи Немаца и четника тек од септембра 1943. године после капитулације Италије, о грађанском рату на овом подручју, као и о многим другим питањима које гшсац Стошић покреће у својој књизи, требало би да дају свој суд борци крушевачког краја, који најбоље знају. шта се, када и како догодило у току рата на овом подручју, јер циљ овог написа није анализа свега што Стошић износи у својој књизи.

Ова публикација је Зборник докумената до сада објављених на тему борби за ослобођење Крушевца октобра 1944. године, које је одабрао Координациони одбор секције ратних бригада при Општинском одбору СУБНОР-а Крушевац. Приликом коришћења ове публикације читалац ће вероватно наићи и на неке противречности и нејасноће, које су могле

настати као последица емотивног изношења (без претходне провере, као на пр. погинуло је 400 бораца, погинуло је 200 бораца), као и због тога што су се актери налазили на разним положајима и на разним местима, те је сваки од њих на исти догађај гледао из другог угла.

Претходне констатације односе се пре свега на сам дан 14. октобар 1944. године. Шта се тога дана догодило објашњено је у прилозима Средоја Урошевића, Блаже Јанковића, Кузмана Николића, Драгише Милошевића и других, који се објављују у овој публикацији.

Неспорно је да је Штаб II пролегерске дивизије издао наредбу својим јединицама да у 16,00 часова, 14. октобра 1944. године изврше напад на Крушевац, с циљем да се град ослободи. Издајући ту наредбу Штаб дивизије није био обавештен да су тога јутра снаге Црвене армије стигле у Сталаћ, Ћићевац и Варварин с једне и у Ђунис с друге стране. Највероватније је да су снаге Црвене армије стигле на те положаје знатно пре него што се очекивало. Јединице II пролетерске дивизије, које су одређене за напад на Крушевац, стигле су под борбом против четника, на своје полазне положаје. О томе постоји шема распореда тих јединица као прилог уз научни рад Блажа Јанковића, која се објављује у овој публикацији.

Није искључено да су Немци и четници сазнали за тај напад, па су ту чињеницу искористили да убрзају ток догађаја, пошто су они раније сазнали за нови иоложај Јединица Црвене армије. Немци, који су иначе планирали да се повуку из Крушевца, одмах предузимају мирно и несметано повлачење, а као своју заштиту осгављају четничке јединице под командом Драгутина Кесеровића.

Чим су Немци, између 10 и 11 часова, напустили Крушевац, четници који су остали у граду иод командом Драгутина Кесеровића вероватно ио налогу више команде, повезали су се са Црвеном армијом и иокушали да се представе као ослободилачка војска. Све то кратко је трајало, јер су јединице II пролетерске дивизије, у складу са наредбом Штаба дивизије, пошле у напад у заказано време, али су наишли на све слабији отпор четника. Уласком партизана у село четници су се масовно повукли.

Према томе, јединице Црвене армије су тога дана (14. октобра 1944. године) ушле у град пре партизанских снага, највероватније због слабих веза између њих.

Црвена армија је у Крушевац ушла без борбе, сем што су четници под командом Мирка Томашевића, из заседе покосили на Расини 18 црвеноармејаца. Својевремено је тим руским војницима био подигнут споменик, који је касније уклоњен. Сада се води акција да се тај споменик ускоро поново постави. Такође траба повести акцију да се у догледно време подигне споменик или пристојно спомен обележјс свим борцима погинулим за ослобођење Крушевца. прсма списку који се објављује у овој публикацији.

Надамо се да ће објављивањс оvs пуП.чикацијс омогч ћи 1 и грађанима крушсвачког краја да у много Јаснијем свеглу сагледају чињснице у вези ослобођења Крушевца. 14. октобра 1944. године.

Душан Миљојковић

**Географски положај крушевачког подручја
и његов стратегијско-оперативни значај**

Територија бившег Крушевачког округа налази се у средишту источног дела Југославије, између долина реке Ибар на западу и Јужне и Велике Мораве на истоку, које су спојене западноморавском долином. Обухвата доње сливове Западне и Јужне мораве. Крушевачки регион сачињавају, углавном, котлине, уоквирене планинама: на југу Великим и Малим Јастрепцем, Малим Копаоником (Јаворац, Пожар, Мрамор); на западу Великим Копаоником, Жељином, Равном Планином и Гочом; на северу Гледићком Планином и Јухором, а на истоку планином Буковник.

Геополитички положај овог дела Србије, посебно у стратегијско-оперативном и комуникацијском погледу, кроз историју имао је велику улогу. Још у римско доба туда је пролазио тзв. У1а тНкаш (војни пут) од Сингидунума за Константинопољ. У средњем веку долином Западне Мораве водио је трговачки пут од Дубровника, преко Рашке и Крушевца, који се везивао са Цариградским друмом. Пут од Смедерева, иреко Крушевца и Јанкове Клисуре, водио је кроз Топлицу за Косово.

Окупатор је за све време народноослободилачког рата на овом простору држао знатне снаге, користећи јединице својих савезника и квислинга. Био је веома осетљив на сваку акцију партизанских јединица, првенствено на железничким комуникацијама Сталаћ-Ниш и Крушевац-Трстеник. Бугарски окупатор је на обезбеђењу железничке пруге Београд-Ниш ангажовао једну дивизију, а један његов пук стално се налазио у Крушевцу. На подручју Жупе, Копаоника и око Трстеника стално

су крстарили четници Косте Пећанца и Драже Михајловића и друге квислишке јединице.

Непријатељ је знао да користи погодности крушевачког подручја, нарочито Велики Јастребац и Копаоник, у циљу извођења својих борбених дејстава против Крушевачког (Расинског) НОП одреда. Разуме се и партизани су, са бољим познавањем "домаћег терена", умешно примењујући тактику партизанског ратовања, задавали непријатељу ударац кад год су могли, али су вешто избегавали све његове замке.

Велики Јастребац је због свог географског положаја имао велики значај за Расински Топлички партизански одред. Сви крупни догађаји из НОБ-а, у Расини и Топлици, од 1941. до 1943. године, везани су за ову планину. Све важније акције полазиле су одавде: напад на Блаце, 5. децембра 1941. године, на Рибарску Бању, 12. фебруара 1942. године, борба са бугарским јединицама код Костенице и Цигоља, 18. марта 1942, бугарска офанзива јуна 1942, напад на Велику Плану, 3. и 4. јула 1942, формирање Копаоничког ПО (ударне бригаде), 6. јула 1942, Аћимовићева офанзива, августа 1942. напад на Велики Шиљеговац, новембра 1943, Ломница, 13. априла 1944. године игд.

Велики и мали Копаоник имали су значајну улогу крајем априла 1942. године за време марша Крушевачког (Расинског) и Топличког ПО, те у борбама 4. и 5. српске ударне бригаде у јуну и јулу 1944. године. против четничких корпуса који су напали на слободну територију на југу Србије.

Догађаји у Крушевачком подручју до доласка нролетера (јуни - август 1944.)

Врховни штаб НОВ и ПОЈ, оцењујући велики стратегијско-оперативни значај Србије за коначни исход НОР-а, припремао је још од децембра 1943. године дивизије из састава другог, трећег и петог корпуса за покрет према Ибру и Копаонику и њихово пребацивање у јужну Србију.

У депеши упућеној децембра 1943. године Штабу 2. кориуса, Врховни штаб НОВ и ПОЈ истиче: "Не заборавите да је за читав ослободилачки покрет Југославије, данас од примарне важности Србија. Питање ликвидације избегличке владе и

признање националног комитета, зависи од Србије, односно наших снага у Србији"

После пораза 1. батаљона 3. СС полицијског пука и борбене групе Ловачке падобранске школе у Крушевцу, у ломничкој борби 13. априла 1944. године, борци 4 и 5. српске бригаде, у садејству са Крушевачким (Расинским) НОП одредом, својим борбама снажно су утицали на долазак нових бораца у партизанске редовс. У току маја у Крушевачко војно подручје дошло је 137 бораца из Текије, 108 из Каоника, 47 из Капиџије, 42 из Гаглова, 43 из Великог Шиљеговца, 56 из Ломнице, Буковице и Буии, а када се узму у обзир и борци који су стигли из других села стигло је преко 800 бораца за нову бригаду. Немачку групацију у Ломници иотукли су вештим командовањем и сналажењем следећи штабови бригада и команданти батаљона:

Штаб ЈМ оперативне зоне

Риста Антуновић Баја, командант; Раде Петровић, комесар; Радован Петровић, заменик команданта; Милан Ковачевић Миливоје, заменик комесара; Драгослав Петровић Горски, начелник штаба.

Штаб 2. ЈМ бригаде (4. српска)

Миливоје Перовић, командант; Бора Ромић, комесар; Стојан Николић, заменик комесара; Максим Ђуровић, начелник штаба; Љубисав Костадиновић, интендант; Светислав Стојановић, културно просветни референт.

1. батаљон

Радман Савић, командант; Илија Веселиновић, комесар

1. чета

Рака Симић, командир; Радослав Стојиловић, комесар; Петар Јапунџић, зам. комесара

2. чета- 3. чета

Власта Михајловић, командир; Драган Голубовић, комесар; Радомир Пстковић Срећко, зам. комесара

2. Батаљон

Багрић Мујовић, командант; Бвжидар Павловић, комесар

1. чета

Никола Орлић, комадир; Мирослава Милановић, комесар;

2. чета

Боривоје Петровић, командир; Белиша Баљевић, комесар; Радослав Митровић, командир

3. батаљон

Петар Станковић, командант; Драгомир Радоичић, комесар; Предраг Илић, зам. команданта; Војислав Станојевић, зам. комесара

1. чета

Милутин Китановић, комесар; Љубомир Ковачевић Седемче, зам. комесара; Светомир Славковић.

2. чета

Бранко Ивановић, зам. командира; Милутин Китановић, комесар; Светомир Сганковић, зам. комесара.

3. чета

Божидар Искреновић, командир; Светислав Милетић, зам. командира; Стојан Стошић, комесар; Славко Ивановић, зам. комесара.

Командни кадар 3. ЈМ бригаде (пета српска)

Станимир Јовановић Јова, команданг; Пана Ђукић, заменик команданта; Јован Крстић Мргуд, пол. комесар; Животије Савић Срба, заменик пол. комесара; Милош Стојановић Принцип, начелник штаба; Милутин Ристић, обав. офицер; Ратко Ристић, интендант бригаде; Стеван Ђорђевић (Тодоровић), санит. референт; Градимир Јовановић, омл. рук. бригаде

Први батаљон

Станоје Китановић Вук, командант; Милош Станимировић Мате, комесар; Божидар Стевовић Драгушанац, зам. команданта; Мирко Шундрић Артем, зам. политкома;

1. чета

Миливоје Марковић, командир; Војислав Весић Ђока, комесар; Крста Јоксовић Цале, зам. комесара;

2. чета

Иван Срећковић Срећко, командир; Светислав Милићевић, Павле Моравац.

3. чета

Драгослав Радосављевић Дракче, командир; Драгољуб Козић Ђока, комесар; Живорад Грујић, заменик командира

Други батаљон

Обрад Лазовић Живко, командант батаљона; Светислав Савковић Јоца, комесар; Добросав Павловић Афион, зам. команданта; Бранко Стефановић Змај, зам. комесара;

Милица Јовановић Жујче, сан. референт

1. чета

Добривоје Пешић, командир; Раде Милошевић Моравац, комесар; Радмило из Лепаје, зам. командира

2. чета

Живојин Ђорђевић Соко, командир; Пане Петровић, комесар; Крстивоје Јоксимовић Цале, зам. комесара.

3. чета

Радомир Гинић, командир; Славомир Ристић Мима, комесар; Будимир Угриновић Буда, зам. командира; Боривоје Станковић Борко, зам. комесара.

Трећи баталон

Стојадин Анђелковић Дине, командант; Љубиша Илић Сеземче, комесар; Драгомир Станисављевић, зам. команданта.

1. чета

Тихомир Милетић Гића, командир; Јастреб, комесар;

2. чета

Бошко Стојковић, командир; Драгољуб Веселиновић
Витез, комесар.

3. чета

Божидар Станковић Даравела, командир

Расински (крушевачки) НОП одред**Штаб одреда:**

Димитрије Писковић Трнавац, командант; Јован
Цураковић Раја, заменик команданта; Јанко Милојевић Ђема,
комесар.

Командири чета:

Радисав Милорадовић Крсман, командир; Реља
Стојковић, командир, санитарски референт Оливера Новаковић
Мира.

(После месец дана расински крушевачки НОП одред, 16.
маја 1944. године, преформиран је у 16. српску бригаду. На
територији Расине јуна месеца Озренски одред преформиран је у
9. озренску бригаду, Нишки НОП одред преформиран је у селу
Рибаре у 14. нишку биргаду а у Великом Шиљеговцу извршена је
смотрa новоформиране 23. српске дивизије).

22. јуна 1944. године, стигло је наређење Главног штаба
НОВ и ПО Србије у коме пише да "има података да ће немачка
казнена експедиција (...) поћи на слободну територију: Копаоник -
Јастребац - Расина, а евентуално и Топлица (..) за случај поласка
непријатељске офанзиве од стране овога штаба издаје се следеће:

1. (...)
2. Да 16. бригада НОВ одржава чврсту везу са 21.
дивизијом и баца ударне групе у долину Мораве са
задатком рушења пруге и мостова: узнемиравање
непријатеља у позадини.
3. (...)
4. Да команде Крушевачког и Јастребачког подручја
предузму све мере за случај поласка непријатељске
реакције (...).

Добијено обавештење било је тачно, јер је после два дана, 24. јуна 1944. војноуправни командант Југоистока, генерал Фелбер, издао наређење начелнику штаба 1. бугарског окупационог корпуса о припремама за учешће у офанзиви на Расину, Мораву, Топлицу, Јастребац и Копаоник у операцији под шифром "Трумф", касније названа "Халали" (адут).

Четничка врховна команда (ЧВК), добивши извештај од четничког команданта Кесеровића, наредила је брзу конценграцију свих четничких корпуса ка Копаонику и Жупи. Возом је пребацила бригаде из иривца Доњег Милановца, Чачка, Краљева, Рашке и уиутила их на Копаоник. Да би осигурала успех свог плана, Четничка врховна команда (ЧВК) је затражила садејство немачких и бугарских јединица из гарнизона Крушевац и Александровац.

Главним путем из правца Крушевца, преко села Дашница у правцу села Новаци, кретала се велика колона Немаца, љотићеваца и недићеваца, уз пратњу једанаест борних кола. На путу од села Виткова до села Новака кретала се велика маса четника. Читаве четничке бригаде кретале су се у сусрет Немцима. Локални пут који повезује Трнавачку косу са путем према селу Новаци минирале су наше јединице. Немци, четници, недићевци и добровољци кретали су се тим путем. Испред њих кретала су се оклопна возила. Прво возило наишло је на мину. Од експлозије машина се преврнула. Остала оклопна возила су застала, заузеле га толожаје и артиљеријском ватром отпочела су да туку Трнавачку косу, односно положаје Бригаде.

Непрегледне четничке колоне кретале су се из правца Александровца. Када су стигле на простор између села Виткова и села Новака скренуле су са пута, заузеле јуришне положаје на њивама, ливадама и виноградима, оријентисане у правцу Трнавачке косе. Отпочели су да туку јединице 1. и 2. батаљона. У међувремену нове четничке снаге непрекидно су долазиле у село Витково скретале су са пута те настављале наступ у правцу села Љубинци и Вржогрнци.

Главни штаб НОВ и ПО Србије добио је обавештење да немачка команда Југоисток. припрема офанзиву на територију јужне Србије, чије су се јединице, почев од напада на Дрвар, по

етапама пребацивале из централних делова Југославије ка југу Србије. Добијене су информације да ће непријатељ почети операцију 10. јула 1944. На основу тога Главни штаб НОВ и ПО Србије, предузео је потребне мере да оперативно дејствује у овој офанзиви.

Није се рачунало нити знало да ће Четничка врховна команда, преко мајора Вајела и десет других немачких официра распоређених у 4. групи јуришних корпуса. ради координације у овој офанзиви изнудити од команде Југоистока одобрење да офанзива на Жупу и Копаоник почне пет дана раније. Из онога што се 5. јула догађало на том подручју штаб 21. српске дивизије благовремено је закључио да је офанзива почела пре планираног рока.

У извештају Обавештајног одељења Команде Југоистока стоји:

" (...) Осетно се заоштрава положај на југу Србије. (...) комунисти покушавају да запрече долину Ибра и Јужне Мораве, као и вероватно долину Тимока, да се повежу са комунистима у Шумадији (...) Све ове акције предузете су са циљем да се створе повољни предуслови за сједињавање на Ибру са 2. корпусом из Црнае Горе. Опште померање комуниста из југоисточне Србије на исток и запад са Јастрепца према Крушевцу, напредовање једне комунистичке групе од Сокобање на територију северозападно од Књажевца, јасно потврђују ове намере.

Не чекајући 10. јула 1944. када је планирана офанзива на југу Србије, немачки мајор Вајел одобрио је у ноћи 4/5 јула почетак заједничких операција на Копаоник и Александровачку Жупу.

Немачки план операције "Трумф" ("Халали") базиран је на затварању класичног обруча око планине Јастребац са правца Крушевац-Алексинач-Ниш-Прокупље-Крушумлија-Блаце-Брус-Александровац. Непријатељ је планирао да на Јастрепцу са правца Топлице-Мораве-Расине, окружи све снаге јединица НОВЈ на подручју северног обода слободне територије јужне Србије и да их ту уништи. Непријатељ је на самом почетку офанзиве погрешно оценио тежиште грунусања снага НОВЈ. Уместо на територији Јабланице, био је сигуран да ће то груписање бити на Великом Јастрепцу.

Уочи 9. јула, досадашњи Главни штаб НОВ и ПО Србије, упутио је радиограм Врховном штабу НОВ и ПОЈ да авион може да полети из Барија и слети на привремени аеродром у селу Косанчић, испод иланине Радан. Из опрезности, из луке Бриндизи, у поноћ 9. јула 1944, полетео је прво Љубодраг Ђурић са неколико сарадника, који су се спустили изадобранима изнад планине Радан, на којој се налазио дотадашњи Главни штаб НОВ и ПО Србије. Они су се срећно спустили у рејону Ивање-Добре воде. Ђурић је са Стамболићем за један дан организовао рашчишћавање аеродрома на Косанчићу, те су у ноћи уочи 9. јула, у 24 часа, на овај аеродром слетела два авиона. У руском авиону су били Коча Поповић, Благоје Нешковић, Светозар Вукмановић Темпо и други. У енглеском авиону налазили су се руководиоци дивизија.

"С обзиром на новонасталу ситуацију, а у вези са непријателским снагама на северним падинама Кукавице, као и на тешкоће пролазности и услова снабдевања у рејону Кукавице, потенцирано са јединицама и даљим препрекама које сачињавају две комуникације и Јужна Морава, имајући у виду при томе и јаке непријатељске гарнизоне у* долини Јужне Мораве, који омогућавају брзо блокирање комуникација, одлучили смо: да са јединицама 21. 24. и 25. српске дивизије и 15. српском бригадом пређемо тзв. Арнаутску границу и кренемо у офанзивне операције у правцу Гњилана. (...)"

Немачки командант Југоистока, генерал Фелбер, анализирао је ток офанзивних операција у ратном дневнику од 26. јула 1944. године:

"Србија: Операција "Кераус" (чистка), очигледно је да је главнина непријатељских снага снажно потучена и као таква се повукла преко српско-албанске демаркационе линије. Додир са непријатељем се одржава само заштитницама. Операција је тиме завршена. Накнадно чишћење се продужава борбеним групама које учествују. Мада се у тој операцији није успело у разбијању главнине непријатељских снага, ипак је пошло за руком, нарочито масовном употребом четника, да се осујети намера непријатеља да продре у правцу Ибра (...)"

После неуспелог похода 21., 24. и 25. српске дивизије у правцу Гњилана и Скопске Црне Горе, услед тешких борби са балистичким јединицама, осетних губитака неких бригада, нарочито 16., велике исцрпљености партизанских бораца и руководиоца након вишедневних борби и маршева, Главни штаб НОВ и ПО Србије, донео је одлуку да 21. и 24. дивизија наставе борбена дејства ирема Горњој Јабланици, Тоилици и Копаонику, у сусрет пролетерима. 25. дивизија да прихвати рањенике све три дивизије и крене преко Јужне Мораве у шире подручје Црне Траве и Криве Феје. Са тог правца да се пробија ка Соко Бањи. Зајечару, Неготину, Доњем Милановцу - Дунаву, у сусрет јединицама Црвене армије.

Средоје Урошевић

ДРУГА ПРОЛЕТЕРСКА ДИВИЗИЈА - ОПЕРАЦИЈЕ У ЖУПСКО-ЗАПАДНОМОРАВСКО - ИБАРСКОМ БАСЕНУ

Свој допринос дефинитивном ослобођењу Србије 2. пролетерска дивизија почиње да даје продором и борбама у Санџаку, у јесен 1943. године. Посебно су значајни, њен продор и напад на Ивањицу, јануара 1944. године и операције са 5. крајишком ударном дивизијом које су вођене у пролеће 1944. године, на простору између Ибра и Ваљева. Ове двомесечне операције дивизија, као и освит дефинитивне победе савезника, дају снажан нови подстрек разгарању масовне народно-ослободилачке борбе у Србији. У њој настаје период формирања и борбе дивизија и корпус& НОВ Југославије.

Пратећи ток стратегијско-оперативних збивања на тлу Србије, из њега се јасно оцртавају три операције које су дефинитивно донеле слободу народу Србије. Све је почело формирањем нових српских дивизија на југу Србије и тоталном мобилизацијом и концентрацијом четника Драже Михајловића у борби против новоформираних јединица НОВ Југославије. За поменути четнички покрет, ово је био моменат бити или не бити и отуда оволика концентрација обостраних снага на југу Србије. Врховни штаб схвативши правилно значај овог четничког потеза, хитно из Црне Горе упућује Оперативну групу дивизија, у чијем саставу се налазила и 2. пролетерска дивизија, да преко Ибра избије на Копаоник и притекне у помоћ снагама НОВЈ у Србији. На југу Србије и на Копаонику дошао је до сукоба у који су четници бацили све своје расположиве снаге у Србији. Разбијени су много лакше и брже него што су могли и сањати. Друга пролетерска дивизија је у овоме имала свој велики удео. Овај четнички пораз, као што каснији развој догађаја говори, претворио се у њихов дефинитиван политички и војнички крах. С обзиром на време и место где се догодио он има непроцењиви значај на развој догађаја у Србији при њеном коначном

ослобођењу. Ова прва одлучујућа успешна операција јединица НОВ Југославије је била добар почетак и најава следећих борби за ослобођење Србије.

Одмах по разбијању главнине четничких снага јединице НОВЈ припремају се и концентришу за следећу операцију. Као што је познато, она се одвијала у западној и источној Србији, са ослобођењем Београда. У том цшву почиње концентрација наших снага према западној и источној Србији где пристижу јединице ЦА. Са територије јужне Србије - Жупе и Кopaоника одлази главнина наших снага у једном или другом правцу. Крајем августа 1944. године на терену Жупе - Расине и Поморавља остаје сама окрњена. без 2. пролетерске бригаде, 2. пролетерска дивизија. Она, у скоро двомесечним, честим и жестокиим борбама на овој територији, учествује и доприноси успеху поменуте операције. Да би то успела, она иривремени одлазак 2. пролетерске бригаде у састав 21. српске дивизије надокнађује формирањем, 17. септембра, у селу Буце, 6. српске бригаде. Прилика је да се каже да је формацијски састав дивизије тада био: 4. црногорска пролетерска, 3. српска ударна и 6. српска бригада, укупне јачине од 4.500 бораца, да би половином новембра достигла до 5.700 бораца. Бригаде из састава дивизије имале су уобичајену четворну формацију. Наоружање, класично партизанско - лако пешадијско, са мало артиљерије, али са инжењеријским и јединицама везе, уз интенданске и санитетске јединице.

Штаб 2. пролетерске дивизије сачињавали су: командант - п. пуковник Средоје Урошевић, пол. комесар - п. пуковник Милинко Ђуровић, нач. штаба - мајор Милош Манојловић, обавештајни официр - капетан Милан Радовановић, интендант - поручник Стево Добрковић, наченик санитета - мајор Саша Божовић. У дивизији је био и политодјел: руководилац Мирко Калезић и чланови Тодор Војводић - Ђедо, Мица Николић, Тихомир Јањић, Радоје Љубичић. Треба напоменути да је нагло оснивања нових јединица у Србији повукло велики број кадрова из дивизије. Скоро све кадрове за 6. бригаду дала је 4. пролетерска бригада.

У таквим, нимало ружичастим, условима дивизија је сама покривала велику територију између Ибра, В. и Ј. Мораве и Јастрепца. То није могло остати незапажено од стране

непријатеља. Тако Кесеровић успева да окупи своје најоданије људе и да заједно са немачким снагама из гарнизона Крушевац, које га обилато подржавају артиљеријом и генковима, креће долином Расине и преко Жупе на разређене, и без артиљерије и тенкова, јединице дивизије. Очито, овог пута с циљем Немаца да што даље и дуже држе јединице дивизије од СВОЈИ" гарнизона очекујући, што безбедније даљи развој догађаја. а четника да искористе немачку подршку не би ли успели да очисте ову територију од наших снага и тако, у погодном моменту, да наследе гарнизоне од Немаца и прикажу се као њихови ослободиоци, излазећи са што јачим снагама пред јединице Црвене армије.

Као што је познато, овај четничко - немачки сценариј има почетни успех. Четници као "ослободиоце" дочекују јединице ЦА у Крушевцу. Сам чин заслужује пажњу да се на њега укратко осврнем. У овој другој операцији 2. пролетерска дивизија учествује на иомоћном правцу главног удара који се, очито, одигравао у источној Србији. Иако на помоћном, или боље рећи делу помоћног, она је обезбеђивала леви бок главног удара и доприносила, после стварања бреше у непријатељској одбрани, брзом продору наших и мотомеханизованих снага Црвене армије ка Београду. У том духу дивизији је у свом задатку чишћења и чврстог држања Жупе и Поморавља, био главни циљ Крушевац - његово ослобођење као и пресецање комуникације долинама Ј. и 3. Мораве. Ради тога дивизија је 4. пролетерску и 6. српску бригаду држала у Жупи са оријентацијом према долинама Расине и 3. Мораве и Крушевца. Процењујући ситуацију дивизије као врло сложену, деликатну и нимало ружичасту Команда дивизије свој штаб размешта на десној обали Расине на падинама Јастрепца, а 3. српску бригаду југоисточно од Крушевца у захвату река: Расине, 3. и Ј. Мораве.

У таквој војно-политичкој ситуацији и распореду дивизија дочекује четничко-немачку офанзиву. Сам почетак није ништа добро обећавао. Напрогив, офанзива ове дружине уз подршку тенкова и артиљерије устремила се муњевито на положаје 6. српске, тек формиране бригаде. Непријатељ постиже пун погодак, бригаду разбија тако да се после неколико дана скупила на Јастрепцу. Истина, она је била разбијена без већих

губитака. На Јастрепцу се окупила и наставила да се бори, и то добро.

Четврта црногорска пролетерска бригада и сама је у гим првим, дневним, сукобима била приморавана на повлачење.

Поучени овим искуством одлучили смо да на дневну непријатељску интервенцију одговарамо маневарском одбраном, и у случају потребе, са ослоном на Јастребац. Немачко-четничке иницијативе су биле дневне и врло честе, долином Расине и преко Жупе, с тим да су се предвече Немци са тенковима и артшверијом повлачили у Крушевац, а четнике остављали на предстражним положајима да штите прилазе самом граду. Ову околност смо користили тако што су бригаде, зависно од ситуације, преузимале ноћне нападе и тада разбијале и протеривале четничке јединице. Њихов, пак, ослонац били су Немци у Крушевцу. Наше јединице би, обично заморене и истрошене, на прилазима Крушевцу, остајале без снаге за његово, раније, ослобођење. Но све у свему, оваквом тактиком дивизија је успела да неутралише и разбије окупљање четника не само у Жупи већ и на левој обали 3. Мораве у Темнићу. У том рејону је 4. црногорска иролетерска бригада разбила и растерала већу четничку групацију.

У овом једно и по месечном периоду неопходних и тешких борби, како је време одмицало, Дивизија је све офанзивније деловала и примицала се Крушевцу и долини 3. Мораве. Трећа српска бригада је вршила притисак ка Огалаћу и Крушевцу са југа. Може се слободно рећи, да су се релативно слабе немачке снаге - 803. батаљон, гако дуго одржале у долини 3. Мораве благодарећи четничкој помоћи. **И** док су јединице 2. пролетерске дивизије водиле борбу са Немцима који су се повлачили из Крушевца, четници су делом снага штитили то повлачење, а део су задржали у Крушевцу. Тако је и дошло до тога да четници дочекују јединице 52. дивизије ЦА у Крушевцу као "ослободиоци" мада закратко, док се нису појавиле јединице наше дивизије и разјуриле ту банду.

По избијању у Србију 2. иролетерска дивизија је била под командом Главног штаба за Србију. Под њим је остала, изузев краћег периода када је била под оперативном командом 14. корпуса, све до потпуног ослобођења Србије. Пошто је у

претходној операцији дејствовала на посебној територији - била је самостална - то јој је и претпостављени препуштао потпуну оперативну самосталност.

У следећој операцији - са немачким јединицама Групе армије "Е" и четничким остацима, будући да ће акције изводити уз садејство са јединицама Црвене армије долази и у Штабу дивизије до измене у начину командовања. Главни штаб за Србију се већ налазио у деликатним и сложеним условима координирања и планирања дејства јединица на територији Србије. Ово ради тога што на тој територији дејствују поред наших оперативних јединица, које су непосредно подчињене Главном штабу за Србију и јединице Црвене армије и Бугарске отченственофронтовске армије, непосредно подчињене својим командама. У таквој ситуацији када није постојала заједничка команда за све јединице на нивоу Србије, било је отежано планирање и координација дејства јединица. Из расположиве документације јасно се види са којим се проблемима борио Главни штаб са Србију.

Избијањем 52. дивизије ЦА на подручје Крушевац - Краљево, Штаб 2. пролетерске дивизије што се тиче командовања улази у фазу нових поступака. И код ње ће се одражавати сва сложеност и нецелисходност у организацији руковођења и командовања јединицама. Тако се једино може објасниги продор 52. дивизије ЦА ка Крушевцу, а да о томе на време не буде ,обавештен Штаб 2. пролетерске дивизије чије јединице већ дуже времена ту дсјствују. Или. на пример, дугорочна најава доласка, на краљевачки фронт, 23. дивизије и 1. југословснске бригадс, а оне се појаве и остану код Чачка.

Но свс то није било нресудно да наше и јединице Црвене армије избију у долину В. Мораве и тако Немцима пресеку главну магистралу ка севсру. Тим успехом отворена је широка могућност брзог продора наших снага и мотомеханизованих снага ЦА ка Београду и учешће у његовом ослобођењу, са придошлим нашим снагама из 3. Србије. Овим продором створени су повољни услови на помоћним правцима да се Немци протерају из великог дела Ј. Мораве и дела 3. Мораве.

Договором у Крушевцу са командантом 52. дивизије ЦА у његовом штабу, оријентисали смо јединице у гоњење Немаца према Трстенику и Краљеву. На десном крилу - левој обали 3. Мораве наступала је 3. српска ударна бригада; у центру - у

захвату комуникација надирале су мотомеханизоване јединице 52. дивизије, а на левом крилу, чистећи и наткриљујући непријатеља, продирала је 4. црногорска пролетерска бригада са деловима 6. српске. У Крушевцу су остали делови 6. бригаде. Овај правац бранила је немачка група "Бургемајстер" која је припадала корпусу "Милер". Интересантно је изнети јачину ове групе на дан ослобођења Врњачке Бање 16. октобра. У дневном извештају корпуса "Милер" она гласи: 21 официр, 162 подофицира, 787 војника и 22 добровољца.

Око Трстеника развија се упорна борба. Тако поменута немачка група обавештава корпус 16 и 17. октобра о борбама 4 км северозападно од Трстеника и да је 2. батаљон нападнут од партизана са десног бока, о ватри руских оклопних топова на десном крилу, руском противнападу на левом крилу и потреби да Команда корпуса пошаље артиљерију у помоћ.

Трећа српска бригада за 17. октобар извештава да се у продору левом обалом 3. Мораве на положају Јеринин град - с. Грабовац сукобила са 150 Немаца и нанела им губитке од 50 мртвих и 60 заробљених, уз минималне своје губитке - 1 мртав и 1 рањен. Задобила је и велики плен: 100 пушака, 8 п. митраљеза, 7 стројница, 7 парабелума, 3 бацача, 1 камион муниције и др. Уз узастопне отпоре немачке групе на линијама Ново Село - Грачац, Вранеша - Подунавци, Врба - Ратина да би 20 октобра борбена група "Бургемајстер" известила вишу команду о тешким губицима код 2. батаљона, тако да је у 5. чети остало свега 10-15 људи.

Трећа српска бригада за то време - заправо 21. октобра избивши на комуникацију Краљево - Крагујевац у висини села Витановац и жел. станице Витковац води борбу са отступајућим Немцима из Крагујевца који на левој обали Груже штите одступницу својим јединицама.

Шеста српска бригада је своја два батаљона оставила у Трстенику и Крушевцу, а два су продирала на левом крилу 4. пролетерске бригаде.

Избијањем наших снага на Косово и пред ибарско-западноморавску долину, са истока и севера, пред Краљево и Чачак, немачка Група армије "Е", нозната као ЈТерова групација, јачине око 14 дивизија, налазила се у повлачењу из Грчке. Интересантно је, да немачко командовање испадом Румуније (23.

августа) предвиђа скори раскид и са Бугарском. 29. августа командант Југоистока наређује Леру да чврсто држи средњи део Балканског полуострва јер је исти важан за ратну привреду и да обезбеди функционисање најважнијих саобраћајних веза. Да би се то обезбедило потребно је: прво, прикупити покретне резерве Команде Југоистока у рејонима Београд, Ниш и Скупље; друго, смањити посаде на јонским и јегејским острвима, а што је могуће више продрети запосести положаје на приморским секторима јужне и средње Грчке; треће, без одлагања припремиги повлачење свих трупа и постројења јужно од линије: Крф - Јањина - Каламбаки - Олимп где треба успоставити нови фронт. Све ово с напоменом: "Приликом предузимања свих ових мера важно је да се што је могуће дуже избегне утисак евакуације."

Тако немачка команда процењује на непуна два месеца пре катастрофе на Балкану. Још увек се врше припреме за повлачење. А та иста команда 14. октобра даје директиву између осталог: "Е" поштрава темпо покрета са југа на север уз *безобзирно напрезање људства и материјала до крајности* (подвукао С. У) да би себи одржала отвореним путеве Велес - Скопље - Митровица - Краљево - Ужице - Вишеград и Митровица - Нови Пазар - Пријепоље - Вишеград против бугарског и руског непријатеља, који врши притисак са истока на широком фронту, као и против Титових банди. Рачунати с тим да ће можда делови Групе армија "Е" морати себи да крче пут преко Скадра - Никшића - Требиња ка Мостару. Обалски пут и комуникације од њега ка Требињу и Метковићу имају се у току покрета? околне армије трајно разорити.

У исто време немачка команда на основу новонастале ситуације реорганизује командовање јединицама. Тако се Армијска група "Србија" потчинила Команди 2. оклоине армије, а Команда корпуса "Милер" Команди армија "Е". Гранична линија између Лера и 2. оклопне била је хрватско-црногорска граница до Бајине Баште, а одатле кроз Србију, Топола - Марковац - Жагубица. При овоме за нас је важно да је корпус "Милер" бранио подручје од интереса за нас.

Лер тражи од немачког ваздухопловства у Грчкој да ангажује целокупни простор за ваздушни транспорт у циљу пребацивања борацких трупа за Краљево и Приштину, а кориусу "Милер" да безусловно спречи пробој противника према

Краљеву. При томе одлучујуће је да се за предстојеће тешке борбе довуку што пре нове снаге.

Услед продора наших снага ка Београду ситуација налаже да Група армија "Е" своје снаге оријентише ка северозападу и на терену западне Хрватске организује одбрану југоисточних граница Рајха. У том циљу корпус "Милер" треба да ослободи и држи отворен пут од Краљева преко Чачка и Ужица.

У изношељу података о непријател.у, његовим плановима и намерама остаје ми још да изнесем састав корпуса "Милер": 7. СС дивизија "Принц Еуген", 117. дивизија, 1. брдска дивизија, 297. пешадијска дивизија, 104. ловачка дивизија, 181. пешадијска дивизија, 12 тенковски батаљон, 4. пук руског заштитног корпуса, група "Бургемајстер" и још неке мање јединице.

Краљево су непосредно браниле Група "Бургемајстер" у саставу 524. и 742. пука, а касније од 25. октобра и 7. СС дивизија у саставу 13. и 14. пук, 7. арт. пук, 7. бат. везе и 7. инжењеријски батаљон. Потребно је нагласити да је 2. дивизија у ово време имала свега око 3.000 војника. Касније се нагло попуњавала тако да је 6 новембра имала 6.000, а кроз десегак дана нарасла је на 7-10.000 војника.

Још да изнесем једно интересантно запажање. Наиме, из наређења команданта Југоистока неким јединицама у Грчкој испада да под Лером нису све јединице које се налазе у Грчкој, а које треба извући. Према овоме Команда Групе армија "Е" има задатак да по сваку цену одржи источни фронт (подв. С. У.) и тиме осигура саобраћај правцем север-југ ради повлачења осталих јединица из Грчке.

На наведеном правцу се истичу две засебне области које имају услове за већу концентрацију јачих снага и то: Косово Поље и долина 3. Мораве између Краљева и Чачка. Ако се узме цела дужина фронта на коме се непријатељ могао нападати и ометати у повлачењу од Грчке до Брода у дужини (600/700) - 1200 км онда се може сагледати са каквим се оперативним избором за дејства располагало у целој овој операцији.

Први део те операције, који нас непосредно интересује: долина 3. Мораве са Краљевом и Чачком даје широке могућности од (80/90)- 160 км фронта слободног за дејства.

Оишти услови за уништење непријатеља су били више него повољни. Немачки распоред трупа и њихов географски по-

82/Н/1

ложај давали су изваиредне могућности да се непријатељ туче по деловима и са релативно мањим снагама. Качанички, Ибарски, Овчарско-кабларски и други теснаци били су као наручени да се у њима активира на десетине диверзантских група за разна-рушења и кидања, а на чворним објектима - мостови помоћу авијације, немачке трупе су могле да се исеку на делове те да се потом концентричним нападима и одбранама, у поменутиим областима изнуре и исцрпе у муницији, гориву и храни и тако иринуде на предају. Свему овом треба додати да су наши и савезнички претходни муњевити успеси деловали на немачку Групу иненађујуће, што се види из наређења Групи, половином октобра да се повлачење врши "уз безобзирно напрезање људства и материјала до крајности". Исто тако, треба напоменути да је немачка Група била састављена од великог броја, још од раније нама познатих дивизија, али сада то више нису биле оне дивизије из најбољих дана, ни по бројности, ни по саставу иако им је борбено била на висини.. То су сада биле знатно ослабљене па на брзину попуњаване дивизије, затим од разних делова адхок формиране групе, које су обично носиле имена својих команџа. Све ово говори да је постојала реална шанса да се ова немачка група уништи на овом простору, а не пола године касније у Хрватској и Словенији. Шга би то значило у укупним нашим напорима за ослобођење замље може се само претпоставити.

Пред Краљево, комуникацијом од Крушевца, још пре ослобођења Крагујевца, у налету су избиле 2. пролетерска дивизија, са обе стране Зап. Мораве и 52. дивизија ЦА и покушале да из покрета овладају Краљево. Њега тада нису браниле Јачке немачке снаге већ слабашна, али вероватно већ нешто ојачана група "Бургемајстер", али сада у том критичном моменту за Немце, у моменту када бране још и Крагујевац, прискачу им у помоћ четници и недићевци у рејону села Метикоши на 5 км од Краљева. Тако је пропала шанса о изненадном заузимању Краљева. Истине за вољу, овај напад и није био дело заједничког планирања двају штабова. Једноставно ми смо били обавештени да они иду да заузму Краљево. Ја сам тада издао наређење бригаама да сваки на свом правцу продире и садејствује јединицама ЦА у зависности од ситуације код њих. Истина, то су били први часови заједничких дејстава у којима се нисмо добро ни познавали, а пракса ће показати да

најцелисходнијег руковођења и командовања јединица на фронту није било ни касније.

Штаб 52. дивизије ЦА у време борби око Краљева налазио се у Трстенику. Штаб 2. Пролетерске дивизије са приштабским дивизијама и болницом налази се у Врњачкој Бањи. Командно место команданта Дивизије, са осматрачницом било је у рејону села Грачац-Вранеша. Поред курирске, дивизија је са бригадама имала радио и телефонску везу. Са јединицама ЦА нисмо имали заједнички систем радио веза већ само телефонску и курирску везу. Када смо код Штаба дивизије, треба рећи да су Немци далекометном артшверижом из Краљева неколико пута тукли Штаб 22. дивизије, његове органе и јединице. Већих штета није било, а командно место је било, врло често, мета немачке артиљерије. У том склопу неколико пута врло прецизно, те да није било премештања склоништа и ровова било би и више жртава међу обезбеђењем и куририма.

Ослобођењем Крагујевца одбрану Краљева појачавају немачке јединице које су успеле да се повуку напуштајући Крагујевац. Процењује се да су у том периоду у моравској долини биле око три дивизије Немаца, четници, недићевци и Љотићевци; затим пет дивизија наших и савезничких и то три дивизије ЦА и две наше. Од тога на Краљеву 2. прол. дивизија, 52. дивизија ЦА и одред "Јово Курсула". Краљево су Немци бранили до 25. октобра са ојачаном групом "Бургемајстер" уз помоћ четника и недићеваца када пристиже у помоћ и 7. СС дивизија "Принц Еуген".

Настаје период десетодневних упорних и тешких борби на прилазима Краљеву. Наш основни и главни задатак добијен од Главног штаба за Србију био је да, наступајући долином Западне Мораве у садејству са јединицама ЦА предузмемо енергичан напад и заузмемо Краљево. У том циљу су и издата наређења 4. пролетерској и 3. српској бригади о нападу и садејству при нападу јединицама ЦА сваке на свом правцу. Наше заједничке активности на фронту у овом периоду најбоље ће се сагледати из немачких извештаја. Њихови извештаји из овог периода пуни су вести попут : ситуација све озбиљнија услед надзирања непријатеља према Краљеву; жестоки напади артиљерије; о тешком нападу противника дуж Западне Мораве и северозападно од Врбе, као и на линији читавог фронта, а који трају од 16. октобра; да се 104. ловачка дивизија хитно по деловима извуче и упути у Краљево у надлежност корпуса "Милер" - челни делови

на овом положају најкасније до 25. октобра ; падом мрака настао јак притпсак на десном крилу и на друм Врба - Краљево ; о наиаду на мост југоисточно од Краљева; о минобацачкој и артиљеријској ватри противника цео дан на читавом фронту, а о помањкању сопствене арт. муниције; или о жестоких нападима противника, током читаве ноћи на положају двају батал>она и продору Руса и партизана од Врбе до на 4 км југоисточно од Краљева и моли се ангажовање једног СС батаљона за чишћење комуникације од непријатеља; од раног јутра жестоки напади - код Ратине дејствују "каћуше"; да су напади на положаје 1. бат. 524. пука и на остале снаге дуж долине Товарнице одбијени. И све тако до краја октобра када се јавља да је противник претходне ноћи извршио јак напад на положај Борбене групе "Бургемајстер" и тренутно влада затишје.

Немци су све ове и друге акције 2. прол.и 52. дивизије ЦА успешно одбијали уз предузимање локалних противнапада ради повратка игубљеног погодног положаја. Сви наши заједнички десетодневни напади били су једнообразни и као такви ломили су се о немачку одбрану. Тако немачки извештаји од 31. октобра више не говоре о затишју већ о смиривању ситуације на читавом фронту као и о померању непријатељских јединица.

О чему се заправо радило? Као што се из изнетог види иницијативу у дејствима су имале јединице ЦА. 68. корпус ЦА (52, 93. и 223. дивизија), по свему судећи није имао великих амбиција на овом сектору. По концентрацији - распореду својих снага, он је био више дефанзивно оријентисан. Његов превасходни задатак био је обезбедити леви бок главнини својих снага. Отуда по једна дивизија на правцима Чачак - Горњи Милановац и Краљево - Крагујевац, са дивизијом у резерви у рејону ЗГопола - Младеновац. Совјетска команда је знала о каквој се немачкој групи на југу ради и тако се и ноставила. Читава ова замисао процењује наше снаге, одвојене и оријентисане на поменути немачку групу као недовољне, али требало је извући од њих што се може ради остваривања крупних заједничких циљева.

Мислим да је наша команда била стављена у позицију да прихвати утицај руске концепције. Њихове снаге су, углавном, биле дуж комуникација са тешком ратном техником, а наше јединице лево и десно да им садејствују. На тај начин ми смо напустили наш начин ратовања и иочели смо да ратујемо као модерно наоружане јединице само без тог наоружања. Разуме се да се на тај начин није могло главом кроз зид. Истина Штаб

2. прол. довпзије у једиом моменту је успео да се отргне од те концепције с предлогом Шгабу 52. дивизије ЦА да 2. дивизија делом снага форсира Ибар и избије на леву обалу, са неограниченим могућностима активности и садејства главнини, а са главнином уз обилату подршку тепжокг наоружања 52. дивизије ЦА, у саставу : пук самоходне артиљерије, 536. минобацачки пук са 25 тешких минобацача 120 мм и 1000 граната, 528. минобацачки пук са 24 тешка минобацача 120мм и 1100 граната, и противтенковски пук 25 топова 75 мм, нападну Краљево. Још је било договорено, да пошто њихова дивизија слабо стоји са пешадијом то да батаљони 4. прол. прате и садејствују руском самоходном артиљеријском пуку. И када је све било испланирано, договорено и усаглашено а јединицама издате заповести, на неколико часова пред почетак акције 30/31 октобра - генерал Миљајев, командант 52. дивизије извештава ме да је добио заповест да се са дивизијом пребаци на север, а да ће на овај фронт доћи бугарске јединице. Покушали смо да наговоримо генерала Миљајева да остане и да после "заузимања" Краљева иде на север јер му је то лакше и ближе. Он није прихватио ову нашу идеју - вероватно му је изгледала нереална. Од напада се одустало, као и од форсирања Ибра јер су јединице биле потребне да изврше смену јединица ЦА.

Пошто се у сачуваној документацији много говори - најављује па и врши смена руских јединица јужно од Кралзева бугарским, примером треба све то демантовати и рећи да Бугари на том делу фронта никад нису били. То се види и ио томе што уместо најављених бугарских јединица после пет-шест дана стиже пук из 223. дивизије ЦА. Ово је очито резултат недовољно и непрецизно усаглашених питања најефикасније сарадње у свим савезничким командама, од врха до дна, о чему је горе већ било речи.

У свим дотадашљим борбама дивизија је имала 115 погинулих и 314 рањених бораца. Истовремено је немцима нанела губитке око 1950 погинулих и 1430 рањених.

Сада се већ може констатовати да су Немци, у овој фази операција на Балкану успели успоставити свој непрекидни Источни фронт који се у овом периоду протезао од Грчке па долинама Србије до Сремског фронта, где су хватали везу са својим источним фронтом у Европи. Према томе то више није била само немачка група која се повлачи већ организован фронт под чијом су се заштитом повлачиле јединице из Грчке. То је

нови квалитет у операцијама који савезници нису требали дозволити, без обзира или баш зато што се план операције, на овом правцу, у крајњем домету није остварио. Пошто у првим налетима нису освојени градови Косовска Митровица, Краљево и Чачак, док још није био чврсто организован немачки и источни фронт, требало је искористити повољну прилику и пребацавањем дела снага на супротне обале река, отворити за Немце обухватни фронт а потом привући јаче снаге и обрачунати се на већ изнет начин са непријатељем. То се као што је познато, није догодило па су се савезничке трупе увукле у фронтални обрачун са Немцима у коме није било победника, јер однос снага то није омогућавао.

Но и поред тога почетком новембра, чине се нови напори. Прво, иако по мом мишљењу са закашњењем, Главни штаб за Србију ставља под команду 14. корпуса све наше снаге на моравском бојишту. И друго, убрзава се покрет двеју нових дивизија (23. и 25. дивизија) на овом простору. Двадест трећа дивизија је са 1. југословенском бригадом, одлуком Врховног штаба 22. октобра била упућена на краљевачки део фронта. Још на маршу од истог штаба је усмерена према Чачку где је 30. октобра и стигла. 25. дивизија је касније упућена на краљевачки фронт па је њена челна (16.) бригада 13. новембра сменила 3. српску бригаду 2. прол. дивизије на левој обали 3. Мораве у ширем рејону Шумарице - Витановац, а ова одлази на одмор и резерву дивизије у рејону Трстеник - Штулац - Дубље. Два батаљона 6. српске бригаде који су били у резерви у поменутом рејону одлазе на фронт у састав бригаде. Они по доласку на фронт смењују делове 4. прол. бригаде који иду на заслужени одмор. Одмор је јединицама дивизије био неопходан јер је замор био велики, а борци слабо одевени и без обуће у рововима пуним воде, уз хладно време.

Доласком 25. дивизије на краљевачки фронт иста је стављена под оперативну команду Штаба 2. прол. дивизије. Првом својом заповешћу Штаб дивизије наређује 25 -ој дивизији 19. новембра да своје две бригаде што хитније пребаци преко Зап. Мораве и избије на сектор Матарушка Бања - Замчаље - Маглић - Добре Стране са задатком форсирања, на том сектору, Ибра и дејства у правцу Мусине Реке. Ова наредба је била резултат договора штабова 14. корпуса и 223. дивизије ЦА о концентричном нападу делова 223. дивизије са севера и главнине 25. дивизије са југа у поменутом правцу. Истог дана Штаб 25.

дивизије извештава Штаб 14.кориуса да се 18. бригада налази тамо где је сменила 3. српску бригаду, 16. бригада на маршу између села Чукојевац и Угљарево, 19. бригада већ у Угљареву, на прелазу преко Мораве и обе на правцу извршења претходног наређења.

Треба одмах рећи да су сва ова наређења и извештаји били у закашњењу јер напад о коме је реч требало је да се изведе 18/19. новембра.Због тога, вероватно, Штаб 25. дивизијс истог дана (19.) доноси на своју руку одлуку - мимо закаснелог наређења о повратку 16. бригаде на стари положај са задатком да са 18. бригадом запоседне положај Витановац - Трговиште - В. Градина - М. брдо у циљу пресецања одступнице непријатељу на комуникацији Краљево - Чачак , са севера, а 19. бригада по преласку 3. Мораве избије у рејон Врба - Драгосињци, ради заједничког дејства са јединицама Друге пролет. дивизије и ЦА. Како наређено тако и учињено, 16. бригада се поново враћа назад око 30 км у рејон Трговиште где стиже кроз неколико дана уморна и неприпремљена за борбу. Дивизија на том сектору дејствује још неколико дана да би се крајем новембра пребацила на положаје своје 19. бригаде, која се налази на десној обали Ибра јужно од Краљева, а по повлачењу Немаца пребацује се преко Ибра и наступа у правцу Драгачева. Овим некорисним маневрима 25. дивизија умањила је свој допринос у борбама на сектору Краљева. Ово нарочито због тога што је фактор времена ишао на руку немачкој Групи, којој је сваки дан био драгоцен.

После смене групе "Бургемајстер" испред јединица дивизије и ЦА налазила се 7. СС дивизија "Принц Еуген", и то : са 13. пуком на положајима од с. Ковачи до с. Врба, са 14. пуком на положајима од с. Врба до с. Витановац, са 749. пуком (117. ловачке дивизије) на положајима од с. Витановац до Чемернице (к. 487) и у продужетку до с. Милочај група "Бургемајстер" . Тако је положаје 4. прол. бригаде и 1041. пука 223. дивизије ЦА, а ту су се налазила и два баталона 6. српске бригаде, покривао 13. СС пук и део 14. СС пука а положаје 3. српске бригаде покривао је део 14. пука на левој обали 3. Мораве и 749. пук 117. див. Код ове одбрамбене линије јасно се уочава немачка тактика која је била примењивана и на осталим секторима бојишта.

Удаљеност положаја одбране жељеног објекта зависила је од ватрених могућности противника - његовог домета . Најудањенија је тачка отсудне одбране на путу и она износи 12 - 15 км, а то су од Краљева с. Врба и Витановац. Само овим

правцима су се могла приближити циљу совјетска тешка оруђа. Због тога ова два пуикта, нарочито по доласку поменуте немачке дивизије нису била освојена.

Било је низ покушаја да се Врба заузме. Остало ми је у сећању један од покушаја, још док је на овом сектору била 52. дивизија ЦА. Пред овај напад, на путу од Врњачке Бање, из Штаба наишао сам џипом на командно месго са осматрачницом, које се налазило на неколико километара од Врбе у с. Вранеши. Крај пута су стајале руске маскиране самоходке (оклопна артиљерија 120 мм) иривучене за напад. Посаде су се поред њих, на пољани, спремале за ручак. Искористио сам тренутак да их посетим и поздравим са њима. Позвали су ме на ручак и ииће. На ручку сам се захвалио, али пиће није био ред да одбијем. Они су пили из поклопца војничких порција. Налили су и мени из бензинске канте у поклопац. Попио сам, једва, гутљај течности која је јако мирисала на бензин, па се није распознавало о каквом се алкохолу ради. Сузе ми ударише на очи, они се у глас насмејаше, нудећи ми и наздрављујући да још пијем. Ја забашурих питањем о каквом се алкохолу ради. После неколико часова, посматрао сам те исте момке како са својим оклопима и гранатама руше све препреке испред себе. Мале кућице или помоћне зграде на путу ових грдосија рушиле су се као кула од карага, остављајући за собом велики облак прашине. Но овај и други напади бивали су заустављани.

Што се пак тиче пешадијских јединица са лаким, краткометним наоружањем, те јединице Немци су пуштали много ближе својим осетљивим објектима. За њих је граница приближавања била 4 - 6 км. Зато се и дешавало да 4. пролетерска и 3. српска бригада са својим батаљонима избију и држе иоложаје до на 3 - 4 км северно и јужно од поменутих комуникација и на 5 - 6 км до Краљева. Немци би их затим потиснули неколико километара уз косе Столова и Котленика, где би се они, из већ ископаних ровова одлично супроставили и одбили нападе.

У периоду тзв. "примирја", од двадесетак првих дана новембра на сектору Дивизије и јединица ЦА били су скоро свакодневни двобоји и артиљеријски дуели у којима су наше и совјетске јединице, како рече и написа један наш високи војни ратни руководицац, "Чупкали са стране" и "Черупали максимално што се може", непријател^а, али ја додајем били и "чупкани" а ионеки и "черупани" од противника. У суштини са

оваквом тактиком, о којој сам говорио, у коју смо били увучени, ништа се квалитетно ново није догађало. Много је зависило од односа снага. Бројни однос снага на Моравском бојишту, временом, се погоршавао на нашу штету. Крајем октобра 20.500 наших војника (без Руса) према 14 000 непријатељских војника. А већ половином новембра он је износио 1:1 или 60000 наших - без Руса према 60000 немачких војника. И због тога положаји од Матарушке Бање па узводно, са обе стране Ибра на десетине километара били су непоседнути. То је био терен као наручен за наше јединице, али њиххлободних, није било.

А, по мом мишљењу, после ослобођења Београда, поред две дивизије оријентисане на моравско бојиште требало је упутити још неколико дивизија, без икаквог ризика за Београд. Јасно, ово се могло урадити уз предвиђање ове варијанте. ("Руководити значи предвиђати") и израде, заједно са савезницима, детаљног плана.

Уз аргументовано образложење, верујем да би и совјетска команда учествовала са још својих снага. Успех не би изостао.

Активности у Дивизији на оживљавању борбених дејстава почеле су 17. новембра слањем свежих батаљона 6. српске бригаде на фронт, на комплетирање исте, са задатком да поседне линију Драгосињци - Змајевац - Каменица, а да се јединице 4. пролетерске повуку на заслужени одмор. Везу са пуком ЦА у рејону Врба и даље држе јединице 4. бригаде. Већ 19. новембра ситуација је захтевала да се 4. пролетерска бригада рокира у лево закључно са реком Рибницом. Ослобођена 6. српска налазила се на положајима лево од 4. бригаде до изнад Матарушке Бање, а лево од Матарушке Бање је 19. српска бригада 25. дивизије с циљем да надире према Ушћу. После ових припрема 22. новембра 3. српска бригада избија на десну облау Ибра у рејону Матаруге, а већ 23. новембра са два батаљона форсира Ибар и поставља се изнад села Рођевићи, где успева да прекине зачеље немачке колоне Групе армија "Е". У току 24. новембра одсечен непријатељ се окомио на батаљоне 3. српске бригаде на левој обали с циљем да се пробије, али им прискаче у помоћ с десне обале 6. српска бригада и до ноћи држи их одсечене од главнине. У овој борби непријатељ је имао око 200 погинулих и већи број рањених, уништена 2 тенка. 10 камиона, 2 луксузна аутомобила, 6 мотоцикла; заплењено: 2 шарца и 8 пушака, и заро-

бљена 23 војника. Сонствени губици: 11 погинулих и 31 рањек.

Док 25. и 26. новембра 6. бригада са осталим снагама води борбу у рејону ман. Жиче, батаљони на левој обали успешно воде борбу и чисте од непријатеља Прогорелицу, Богутовац и Дебело брдо. Немци у извештају од 25. новембра нотирају неиријатељске нападе код Богутовца. а 26. нов. Команда 7. СС дивизије извештава Команду корпуса "Милер" да је Ибарски пут у рејону Краљева отворен, али исто тако да је група "Векер" заузела Маглич и продире према Богутовцу, док је 3. ојачани батаљон 734 пука активан према северу, са обе стране Ибарског пута.

Двадесет осмог новембра активности на целом фронту дивизије и јединица ЦА ка Краљеву. То је већ било време када су кроз Краљево ка Чачку прошли последњи немачки делови који су се повлачили. Прогонећи немачку заштитницу 1041. пук ЦА, 4. пролетерска и 3. српска бригада, сваки на свом правцу форсирале су Ибар и 29. новембра ослободили Краљево. За то време преко Ибра се пребацују 25. дивизија, усмерава се у правцу Каоне а 6. српска бригада, лево од комуникације у правцу Чачка. Док 4. пролетерска бригада остаје у Краљеву, 1041. пук ЦА одлази у састав своје дивизије, 3. српска бригада прогони немачку заштитницу дуж пута према Чачку.

Немачка Команда 7. СС дивизије извештава 27. новембра, Вишу команду, да је отпочео покрет ради одвајања без притиска непријатеља и о послатим појачањима на путу Краљево - Слатина, ради осигурања јужног бока на правцу Богутовац. Још им је остао страх од 3. српске бригаде. Иначе, Немци су се повукли из Краљева скоро неопажено, што је велики пропуст јединица дивизије и ЦА. Као једино ублажујуће оиравање би се могла навести неприиремљеност наших јединица за кретање кроз минирану просторију. Немци су обилато искористили минирање са против-пешадијским и прот. тенковским минама. Пре подне 29. новембра, прелазећи преко Рибница (мост је био порушен) на прилазима газу видео сам, од мине, разнешена коњска кола са муницијом и запрегом. Код наших бораца, што је и разумљиво, владао је велики страх од мина. Дешавало се баш на овом фронту да су борци у нападу наишавши на минско поље нерадо продужавали напад, а неки пут и одустајали. Немци су плански све рушили: мостове, вагоне, аеродром, возила, итд. Тако је било и у Краљеву. Наишли смо на пустош и рушевине, 600 вагона, 250 возила, сви мостови, све је то било уништено.

Ослобођењем Крал^ева, а после неколико дана и Чачка, за Немце је била завршена фаза извлачења са југа. Немачке трупе су се, скоро некажњене, извукле из нимало завидног положаја.

ИЗВОРИ:

Архив војноисторијског института (АВИИ), Архива народноослободилачког рата (НОР), к. 735, рег. бр. 5-25/4
Архив војноисторијског института (АВИИ), Немачка архива (НА), Национална архива Вашингтон (НАВ). - Т - 314, Ф 849.632
АВИИ. НА, НАВ_Т-314, Ф. 849/590
АВИИ. НОР, к. 733, рег. бр. 10/5
АВИИ. НА, НАВ-Н-Т-314, Ф. 849/447
АВИИ, НОР, к. 733, рег. бр. 10/30/5
Зборник НОР-а, Т XII, књ. 4, док. 117
Зборник НОР-а, Т XII, књ. 4, док. 153
АВИИ, НА, НАВ-Т-311, Ф. 185/658-800
Исто
АВИИ. НА, НАВ-Н-Т-314. Ф. 849/166-67
Исто
АВИИ, НА, НАВ-Т-311, Ф.185/658-800
АВИИ. НОР. к. 733, рег. бр. 10/23-5
АВИИ, НОР, к. 733, рег. бр. 4-21/4 и к. 184. рег. бр. 24-25/1
АВИИ, НОР, к. 733, рег. бр. 4-21/4 и к. 184. рег. бр. 24-25/1
АВИИ, НОР, к. 733, рег. бр. 10/23-5
АВИИ, НА. НАВ-Н-Т-314, Ф. 849/215-16
АВИИ, НОР, к. 733, рег. бр. 5-30/4
АВИИ, НОР, к. 733, рег. бр. 1-4. и к. 732А, рег. бр. 46-3
АВИИ, НА, НАВ-Н-Т-311, Ф. 185/658-800 и Т-314, Ф 849/170, 322.343, 344, 379,381,382.
АВИИ, НА, НАВ-Н-Т-314. Ф. 848/971
АВИИ, НОР, к. 733, рег. бр. 1/1 и к. 732А. рег. бр. 48-1/3
АВИИ. НОР, к. 26, рег. бр. 2/7-9
АВИИ, НОР, к. 631, рег. бр. 2-22/5
АВИИ, НОР, к. 735, рег. бр. 5-31/4
АВИИ, НОР, к. 735, рег. бр. 1/2
АВИИ, НОР, к. 184, рег. бр. 132-51/1
АВИИ, НОР, к. 1089, рег. бр. 17-2
Завршне операције за ослобођење Југославије стр. 78-79
АВИИ. НА, НАВ-Х-Т-314. Ф. 849/866-167.
Зборник НОР-а Т. I. књ. 15, стр. 92-99.
Зборник НОР-а Т. XII, књ. 4, стр. 1052
АВИИ. НОР, к. 735, рег. бр. 1/2
АВИИ, НОР, к. 735, рег. бр. 1/2
АВИИ, НА. НАВ-Н-Т-314. Ф. 848/1321-22
АВИИ. НА, НАВ-Н-314. ф. 848/1339-40
АВИИ. НОР, к. 7321,, рег. бр. 37-4

Владо Срезовски - Милан Андрић

3. СРПСКА НОУ БРИГАДА

ПРОДОР У ЈУЖНУ СРБИЈУ

Значај Србије за будући развој операција сваким даном је постајао све већи. Било је у изгледу да се на њеним источним границама ускоро успостави веза са јужним крилом Црвене армије. Ослобођењем Србије прилив нових бораца у редове Народноослободилачке војске био би велики, а истовремено би била створена сигурна основица за коначно ослобођење Југославије.

У то време непријатељ је предузео и офанзиву против снага Главног штаба НОВ и ПО Србије. Десетог јула 1944. године Немци, Бугари, недићевци и четници су кренули у напад према Јастрепцу и Топлици. У почетку ова њихова заједничка операција је означена шифром "Трумф", а касније добила назив "Халали" и "Кераус". Тешке борбе су водиле 21., 22., 24. и 25. дивизија у јужној и 23. дивизија НОВЈ у источној Србији. За то време, оперативна група дивизија иробила се преко Ибра на КопаОНИК. (129/130)

Петог августа 1944. године штаб 2. пролетерске дивизије је обавештен да непријатељ усмерава јаке снаге ка Копаонику. С тим у вези је штаб Дивизије одмах наредио да 3. српска бригада извиђа правце: село Доњи Левићи - Трећак и село Доњи Левићи - Дебела глава, односно долину реке Топлице. (141)

Свим јединицама је скренута пажња да се што пре повежу са деловима Главног штаба НОВ и ПО Србије за које се претпостављало да се налазе на правцу дејства према Топлици, као и с позадинским радницима на терену и с њима прикупе податке о непријатељу. Истовремено је указано на погребу шире мобилизације људства у своје јединице, као и на правилан однос према становништву. (141)

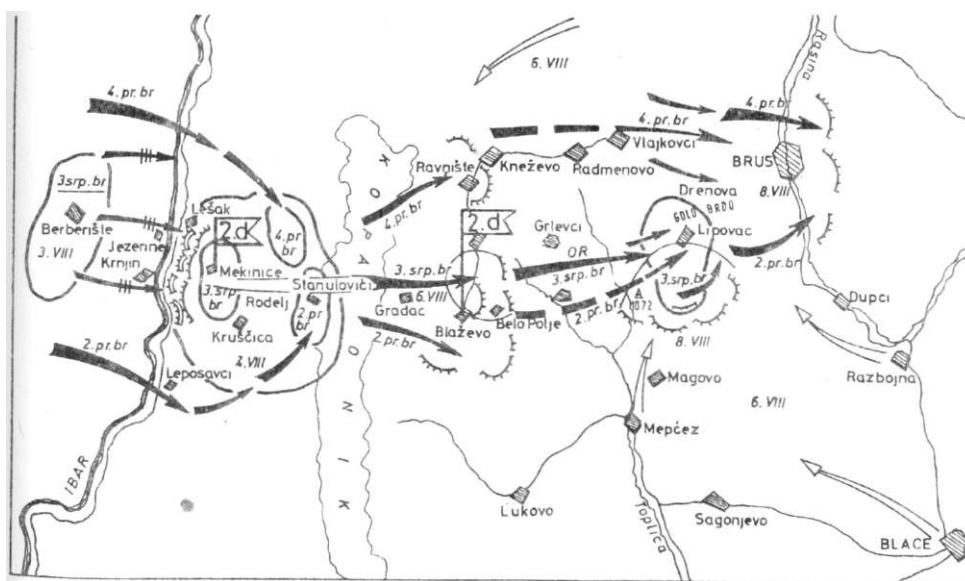
Шестог августа 1944. године откривено је да непријатељ креће јачим снагама из Топлице и Јабланице у правцу Копаоника према десном боку 2. пролетерске дивизије. У саставу ових снага налазиле су се елитне четничке јединице из западне Србије и Шумадије под командом мајора Драгутина Рачића. На 2. пролетерску дивизију били су упућени напади Подрињског, Ваљевског и Равногорског корпуса, као и Космајске, Младеновачке и Гружанске четничке бригаде.

У таквој ситуацији штаб Оперативне групе дивизија је одлучио да нападом 2. пролетерске и 17. источно-босанске дивизије, читав исход борбе на Копаонику реши у своју корист, а да 5. крајишку дивизију задржи у другом ешалону с тим што би је привукао ближе борбеном поретку 2. и 17. дивизије, у рејон села Блажева, Чокотара и Ђерекара. Шестог августа у 23,45 часова он је издао заповест и предвидео: да 2. пролетерска дивизија, као десна колона, напада на одсеку село Шошићи - Јастребац и после разбијања отпора на овом одсеку настави гоњење непријатеља у правцу Бруса, с тим да њене јединице дејствују у зони десно према ситуацији, а лево до Влајковачке реке; да левим крилом садејствују са 17. дивизијом у заузимању Бруса, а десним избије у рејон села Лепенац код ушћа Стрмачке реке у реку Расину, где да поруши мост Брус - село Разбојна и постави осигурање према Разбојни и селу Новацима (на друму Крушевац - Александровац). (142-143)

Друга пролетерска дивизија предузела је напад 7 августа 1944. године у 05.00 часова, протерала четничке снаге и у току дана ослободила Брус и избила на простор одређен за дневни циљ. Трећа српска бригада у улози опште резерве дивизије разместила се по рејону села Липовца. Држећи централни положај борбеног поретка Дивизије, Бригада је била у готовости за напад и одбрану у свим правцима по батаљонима или са бригадом у целини. (143)

Пошто су 5. и 17. дивизија разбиле нову концентрацију четника на гребену Копаоника и угрозиле његове бокове и позадину, четници су се нагло повукли, па је Оперативна група дивизија предузела енергично гоњење на свим правцима непријатељевог извлачења. Деветог августа 17. дивизија је ослободила село Милентију, а 10. августа Александровац. Четници су се у нeredу повукли у долину Западне Мораве, према Трстенику и Крушевцу. (145)

Енергичним и брзим продором преко Санџака и Ибра разбијањем четничке 4. групе журишних корпуса на Копаонику 6. 7. и 8. августа и њеним одбацивањем на леву обалу Западне Мораве ослобођено је подручје Копаоника, Жупе, Расине и читаве територије између река Западне Мораве и Топлице и тежиште операција НОВЈ фактички пренето на територију Србије. На комуникацијама у долини Ибра, Западне и Јужне Мораве јединице НОВ вршиле су тако често прекиде у саобраћају и кретању да се може рећи да су имале сталну контролу. Тако су комуникације које воде из долине Западне Мораве на југ биле практично прекинуте за непријатеља. За сваки пролаз он је морао да ангажује Јаке снаге за обезбеђење и да опет не буде сигуран да ће пролаз уснети. (146)

Форсирање Ибра, марш и борбе јединица 2. пр. дивизије за Топлицу (3-8. VIII 1944. год.).

Трећа српска бригада је 13. августа 1944. године достигла маршевски циљ - рејон Сагоњева, посела и организовала за одбрану положаје на линији село Ораовац - к. 1065 - Црна чука (триг. 1197). Одмах после њеног пристизања, 13. августа око 06.00 часова, 122. пешадијски пук бугарске 27. дивизије извршио је напад на положаје 3. бригаде. Циљ непријатеља је био да обезбеди леви бок бугарско-немачких снага које су нападале од Куршумлије преко Блаца ка Разбојни и положајима 17. дивизије НОВЈ. Бригада је, и поред бројне надмоћности непријатеља, одбилјала његове нападе. Ускоро је 3. српској бригади пристигла у помоћ 4. пролетерска бригада. Њене јединице су из марша увођене у напад на Бугаре. Око 11,00 часова 3. српска бригада је прешла у општи противнапад заједно са 4. пролетерском бригадом. У исто време су пристигла и два батаљона 2. пролетерске бригаде и напала Бугаре у десни бок и позадину. Заједничким и енергичним дејствима свих ових снага 2. дивизије напад бугарског 122. пешадијског пука је одбијен. Разбијене у двочасовној борби, бугарске јединице су се у нeredу повукле у правцу села Селова и Жуча, а затим у Куршумлију. Том приликом непријатељ је имао 185 мртвих, много више рањених и 135 заробљених војника, подофицира и официра. Заплењено је: 3 брдска топа 75 мм, 4 минобацача, 8 митраљеза, 16 пушкомитраљеза, 12 аутомага, 250 пушака, 26.000 метака, 1 радио - станица и много друге ратне опреме. Губици непријатеља би били знатно већи да он за повлачење није искористио ноћ, шуму и необезбеђене међупросторе у распореду јединица 2. пролетерске дивизије.

У овој борби јуначки је погинуо народни херој Божидар Стојадиновић Дренички, командант 3. батаљона бригаде. Он је био пре рата лугар у селу Медвеђи. Неко време живео је у Дреници на Косову, те је отуда добио име Дренички. Том приликом погинуо је и Милан Марковић - Грујица из Горњег Степоша, комесар чете. (148/149)

Одлуком Врховног штаба НОВЈ 2. пролетерска бригада је 26. августа 1944. године изашла из састава 2. пролетерске дивизије и ушла у састав 21. српске дивизије. (153)

Тих дана непријатељ је обновио напад из долине Западне Мораве и рејона Крушевца према јединицама Оперативне групе

Главни штаб НОВ и ПО Србије 8. септембра 1944. године обавестио је штаб 3. српске бригаде да је 4. пролетерска бригада предузела покрет ка Крушевцу ради његовог заузимања. Трећој српској бригади (без једног батаљона) наређено је да крене у правцу Великог Шиљеговца са задатком да избије у рејон Велики Шиљеговац - Сталаћ, уништи четничке снаге на овом простору које се не одазову позиву да се ставе под команду НОВ Србије и тим осталим јединицама олакша напад на Крушевац. (161)

Врховни командант НОВЈ одредио је 15 септембар 1944. године за крајњи рок до када се квислиншки војници, а међу њима и четници и недићевци, морају предати и ставити под команду НОВ и ПО Југославије.

На основу наређења Главног штаба НОВ и ПО Србије штаб 2. пролетерске дивизије издао је наређење 4. пролетерској бригади да ноћу између 9. и 10. септембра ликвидира непријатељев гарнизон у Крушевцу и ослободи овај град. С тим у вези је 3. српској бригади наређено да исте ноћи и сутрадан напада непријатеља на комуникацији Ђунис - Сталаћ - Крушевац, да затвара овај правац и осигурава напад 4. пролетерске бригаде на Крушевац од интервенције непријатеља са правца Сталаћа.

Напад на Крушевац и друга дејства према извештају штаба 3. српске бригаде оп. бр. сл. од 10. септембра 1944. године и Операцијском дневнику штаба 2. пролетерске дивизије развијао се према следећем:

- Ноћу између 9. и 10. септембра 1. батаљон 3. српске бригаде порушио је железничку пругу на одсеку село Суповац - село Житковац на пет места и мост на друму код села Белог Брега. Батаљон је извршио напад на село Грејач, али није постигао већи успех. (162)

Десетог септембра у 05.00 часова 4. пролетерска бригада извршила је напад на Крушевац у коме је било око 2.000 - 2.500 Немаца, четника и припадника Српског добровољачког корпуса, али град није ослобођен. Следеће ноћи напад је поновљен, али опет без резултата. Напад је настављен 11. септембра. Непријатељ је све више појачавао одбрану Крушевца у ком циљу је привукао око 800 војника из села Пенелевца и Вучака.

Десетог и 11. септембра 3. српска бригада налазила се на простору село Бојинци - село Каоник - село Велики и Мали Шиљеговац, а штаб Дивизије у селу Буковици. (163)

2. батаљон у рејону Шиљегарника (к. 501) и Дренове главе (к. 489) са задатком дејства на комуникацији Крушевац-Сталаћ;

- 3. батаљон у рејону села Каоника и Јошја са задатком дејства на комуникацији између села Церове и Ђуниса;

- 4. батаљон у рејону Шиљеговца и села Гаглова ради затварања иравца Крушевац - Каоник и садејства 4. пролетерској бригади код Крушевца;

- штаб бригаде са приштабним јединицама налазио се у Малом Шиљеговцу.

Ноћу између 11. и 12. септембра 3. батаљон 3. српске бригаде извршио је напад на групу четника код моста на реци Расини, код завода "Обилићево" и прогерао их. Други батаљон је на два месга уништио железничку пругу између Сталаћа и Крушевца и Сталаћа и Трубарева. Четврти батаљон је исте ноћи протерао око 100 четника са Ђуниског вуса.

Дванаестог септембра штаб 2. пролетерске дивизије обавестио је бригаде да Немци из Ужица, Чачка и Краљева концентришу јаке снаге у Крушевцу, те да се за извесно време одложи ликвидирање тог непријатељевог гарнизона. Због тога је извршено извесно померање јединица дивизије.

У вези са овим 3. српска бригада је добила задатак да помери један батаљон на линију Лепо брдо - Чукар и са ње одржава тактичку везу са 4. пролетерском бригадом у рејону села Горњег Степоша и напада на комуникацију Сталаћ - Крушевац и сам Крушевац. Главнина бригаде требало је да поседне линију село Гаглово - село Каоник - село Велики Шиљеговац и да активно дејствује на комуникацији између Сталаћа и Житковца и Сталаћа и Крушевца. Истовремено **Команда крушевачког подручја у бригаду је упутила 181 новодошлог бораца за понуну и распоред.** (165)

Четрнаестог септембра 3. чета 3. батаљона Бригаде протерала је четничке делове из рејона села Гаглова и Каиције ка реци Расини, нанела им губитке од 4 погинула и више рањених. Том приликом погинуо је заменик командира 3. чете 3. батаљона Војислав Манојловић, касније проглашен за народног хероја.

Истог дана добијена су обавештења да немачке снаге у Крушевцу припремају одлазак и да власт предају четницима.

У бригаду је стигла вест да су се јединице 14. корпуса НОВЈ сусреле са грунама Црвене армије, које су још 6. септембра предњим деловима избиле на југословенску границу и да заједно воде борбу против Немаца у североисточној Србији, што је у бригаду унело велику радост и подигло борбени морал.¹

Црвена армија је била на источним границама Југославије и у току своје велике офанзиве први пут се срела са армијом-савезницом која је једина створена у срцу окупиране Европе и која се борила за исте циљеве. То није било савезништво изнуђено избијањем Црвене армије на наше границе, какав је био случај са Румунијом или Бугарском, већ савезништво две братске армије из најтежих дана 1941. године и даље, када су нас раздвајале хиљаде километара и из времена

¹ ОНИ СУ СЕ ПРВИ СРЕЛИ СА ЦРВЕНОМ АРМИЈОМ

Везу са Црвеном армијом успоставили су борци 16. српске бригаде (борци Крушевљани) која је у саставу 25. дивизије избила на Дунав - пре руса - 5. септембра 1944. Године. Везу је успоставио обавештајни официр ДраГан Николић из Капиције, радио станицом ис села Свињице у Румунији.. Први се срео са два Црвеноармејца ДраГиша Симић из Купаца. Он каже:" Црвеноармејца, капетан прве класе са 4 звездице, прилазећи скочио је са коња, раширио руке, Грлио и љубио све борце редом. Једна еполета му је била откинута и висила на рамену. На Глави је имао козачку капу. Пратио Га је поручник на коњићу".

6. септембра увече кренула је Група совјетских официра у Штаб 25. дивизије на договоре. ДраГан Николић каже: "Стижу 2 виша и 2 нижа официра, једансержант и један војник. Преузео их је обавештајни официр бриГаде Васић и одвео их у Штаб 25. дивизије.Борци 16. српске бриГаде нападали су Доњи Милановац 12. и 13. септембра у садејству са моторизованом јединицом Црвене армије.

Главни штаб НОВ и ПО Србије радио депешом обавестио је маршала Тита: "Луче, 13. о.м. на правцу Клокочевац - Оршава, ухваћена је веза са Црвеном армијом. Ура!" - Коча.

На званичан доГовор у Румунију отишли су Радован Петровић и Мирко Нововић. С обзиром да је пре њих је стиГао војвода Пилетић четнички командант Крајине, предао им се и клеветао партизане, ови су се вратили без конкретнијих доГовора. Тек 23. септембра, у име 14. корпуса у званичну посету 57. армији ЦА стиГао је ДраГослав Петровић - Горски, начелник штаба 25. дивизије. ОН ЈЕ СКЛОПИО ЗВАНИЧНИ СПОРАЗУМ О ЗАЈЕДНИЧКИМ ДЕЈСТВИМА ЦРВЕНЕ АРМИЈЕ И СНАГА НОВЈ НА ТЕРИТОРИЈИ ЈУГОСЛАВИЈЕ.

када смо заједно гинули и умирали против заједничког непријатеља, фашистичке Немачке. (166)

ДЕЈСТВА СЕВЕРНО ОД КОМУНИКАЦИЈЕ КРУШЕВАЦ - ТРСТЕНИК

После постигнутог совјетско-југословенског споразума (крајем септембра 1944. године у Москви) о привременом дејству јединица 2. и 3. украјинског фронта Црвене армије на североисточном делу територије Југославије, потврдио се веома важан стратегијски значај Србије. На њеној територији је требало да 3. украјински фронт (делови снага) и снаге НОВЈ спрече извлачење немачке Групе армија "Е" из Грчке и Македоније. Зато, када је Црвена армија избила на источну југословенску границу, немачка команда за југоисток добила је задатак да ио сваку цену брани Србију и држи комуникацију Солун - Ниш - Београд и Скопље - Косово - Краљево - Београд. Пошто су јединице НОВ и Црвене армије савладале огпор непријатељеве групе, дејства су померена према Београду долином Западне Мораве.

Седамнаестог септембра јединице 3. српске бригаде обориле су један непријатељски авион тип "рода" при покушају да извиђа и митраљира делове бригаде на путу Крушевац - Сталаћ.

Истог дана у селу Буци (код Крушевца) формирана је 6. српска бригада (око 750) бораца, која је ушла у састав 2. пролетерске дивизије (168)

Ради разбијања четничке групације одлучено је да 4. пролетерска бригада, ојачана 2. баталоном 3. српске бригаде, форсира Западну Мораву и нападне четнике на левој обали реке на линији село Гавез - село Јасика - село Кукљин - село Бела Воде.

Западна Морава се могла прећи преко мостова у Трстенику и селу Јасици на ограниченом броју скелских прелаза, али се у ово доба године могла и прегазити на више места.

Да би извршио постављени задатак, штаб 2. дивизије је наредио:

- да један батаљон 3. српске бригаде, као десна колона, 18. септембра око 22 часа форсира Западну Мораву на одсеку

Сталаћ - Крушевац и да, после обухвата четничког десног крила, изврши напад из позадине правцем Бара (к. 313) - село Падеж - село Селековац (к. 310) - Стара њива (к. 360) и не дозволи непријатељу да се извуче у правцу Варварина;

- да главнина 3. српске бригаде поседне рејоне села Кобиља, Степоша и Мешева и мањим деловима дејствује ка Крушевцу.

Четврта пролетерска бригада, као лева колона, добила је задатак да ноћу 18. септембра форсира Мораву на одсеку Трстеник - село Медвеђа, а потом обухватом из позадине нападне и уништи непријатеља, упућујући мањи део снага ка Трстенику. (169)

Према заповести штаба 2. пролетерске дивизије од 18 септембра јединице Дивизије су пре форсирања реке извршиле прегруписавање снага и кратке припреме. Трећа српска бригада имала је следећи распред:

2. батаљон садејствовао је 4. пролетерској бригади и кретао се према селу Макрешану да на погодном месту пређе комуникацију Крушевац - Сталаћ, а затим Западну Мораву и настави дејство правцем Бара (к. 313) - село Падеж - Селековац (к. 310) - Стара њива (к. 360);

- 4. батаљон у рејону село Бован - село Кобшве - село Модрица са задатком обезбеђења од Крушевца и Каоника;

- 3. батаљон у рејону села Трмчара са задатком обезбеђења од Крушевца и једном четом у селу Шаврану на обезбеђењу позадине бригаде;

- 1. батаљон у селу Доњем Степошу (једном четом у селу Мешеву) са задатком затварања комуникације Крушевац - село Степош;

- штаб Бригаде са приштабским јединицама налазио се у селу Трмчару.

Ноћу између 18. и 19. септембра једна чета 4. батаљона и једна чета 3. батаљона извршиле су демонстративан напад на Крушевац.

Према заповести штаба 2. пролетерске дивизије бр. 160 и допуне заповести од 20. септембра 1944. године, јединице Дивизије извршиле су напад на четнике на левој обали Западне Мораве према следећем:

Ноћу 18/19 септембра јединице 4. пролетерске бригаде ојачане 2. батаљоном 3. српске бригаде извршиле су форсирање Западне Мораве на одсеку Крушевац - Сталаћ на планираним местима прелаза. На одсеку форсирања 2. батаљона 3. бригаде реку је бранила група четника и белоградијаца, која је разбијена из покрета. Када је батаљон почео газом да прелази реку, непријатељ је отворио јаку ватру и открио свој положај. Командир челне чете упутио је по једну групу бомбаша низводно и узводно. Обе групе прешле су реку неопажено и препадом с леђа заробиле ову непријатељску групу, а да није непотребно испаљен ни један метак. Други батаљон прелази реку и 19. септембра наступа правцем село Бошњане - село Врагаре. У Вратарима батаљон је заробио око 900 новомобилисаних и ненаоружаних четника и запленио четничке магацине муниције, хране и друге опреме. (170/171)

Двадесетог септембра 1944. године, према наређењу штаба 4. пролетерске бригаде, 2. батаљон 3. српске бригаде је у наступању правцем село Велика Дренова - село Коњух - село Љубава, очистио терен од четника и посео за одбрану рејон Јовишњак (287) - Љубава - к. 298 одржавајући чврсту тактичку везу са 4. пролетерском бригадом (171)

О успешном форсирању Западне Мораве и разбијању четника на левој обали реке штаб 2. пролетерске дивизије обавестио је све јединице. Истовремено су обавештене јединице да је непријатељ на брзу руку успоставио нову линију одбране на линији село Парцане - село Љубава - село Срње. За разбијање ове групе четника наређено је 3. српској бригади да са једним батаљоном погодним маневром и нападом у бок и позадину четничких положаја у рејону село Парцане - село Срње олакша напад 4. пролетерске бригаде а једним батаљоном да врши притисак на Крушевац.

За обухватни напад на четничке положаје упућен је 4. батаљон 3. српске бригаде правцем село Модрица - село Кобиље - село Пасјак - село Мрзеница, где је прешао Западну Мораву. На левој обали реке батаљон је уништио једну заседу, а затим предложио покрет преко села Бошњана, Вратара и Падежа одакле је једна чета упућена ка селу Срњу са задатком да организује обезбеђење на линији к. 288 - Латина бара (к. 403). Под заштитом овог бочног обезбеђења батаљон је продужио

дејство правцем село Глобаре - село Селековац (к.310), где је стигао у 07.00 часова 21. септембра 1944. године. Пошто су четници посели положаје изнад Глобара на линији к.320 - к. 280 - к. 329, то је додир са непријатељем одмах успостављен. Батаљон је једновремено извршио напад на све три коте и потиснуо непријатеља. Пошто су му пристигле нове снаге, непријатељ је извршио противнапад којим је део батаљона принудио на повлачење правцем к. 427 - село Шашиловац - к. 295 - к. 329. Делови батаљона, који су се извукли заједно са снагама које су се налазиле у Селековцу, посели су положај и организовали одбрану на брзу руку. Надмоћнији непријатељ (око 400 Немаца и белогардијаца са 4 тенка) са положаја Падеж - Глобари, космајски четници са положаја Копчезине (к. 252) и један немачки батаљон са око 200 војника из села Бивоља и са 3 тенка из села Вратара једновременим нападом су угрозили положај и опстанак 4. баталјона. Зато је батаљон почео извлачење правцем Падеж - село Залоговац и у ноћи се повукао између села Маскара и Бошњана на Западну Мораву, где су га дочекале заседе недићеваца и белогардијаца, које је у покрету разбио и пребацио се на десну обалу реке између Крушевца и Сталаћа. (171/73)

Двадесет првог септембра наређено је штабу 3. српске бригаде да након пристизања њених батаљона (који су још дејствовали на левој обали Западне Мораве) размести бригаду на простору села Трмчара, Гаглова, Каоника и Великог Шиљеговца, формира и упути што више диверзантских група у акцији на комуникацији Крушевац - Сталаћ и Сталаћ - Житковац ради онеспособљавања ових комуникација за покрет непријатеља и његов транспорт. (173)

ДЕЈСТВА НА КОМУНИКАЦИЈИ КРУШЕВАЦ - СТАЛАЋ И НА ПОДРУЧЈУ ЖУПЕ

Штаб 2. пролетерске дивизије 24. септембра 1944. године обавестио је бригаде да непријатељ у извлачењу снага из Грчке користи комуникацију Сталаћ - Крушевац - Трстеник - Краљево.

Да би се ослободила долина Западне Мораве и ликвидирали непријатељеви гарнизони у Крушевцу, Трстенику и Врњачкој Бањи, било је потребно онемогућити непријатељу коришћење комуникација у долини Западне Мораве. С тим циљем је штаб 2. пролетерске дивизије 24. септембра издао наређење 3. српској бригади да (без једног батаљона) ноћу између 24. и 25. септембра поруши и да за дуже време онеспособи железничку пругу и друм Крушевац - Сталаћ, а с једном четом да врши демонстративан напад на непријатељев гарнизон у Крушевцу. Бригади је наређено да рушење на путу и на железничкој прузи почне када падне мрак и да их руши преко целе ноћи обезбеђујући се од могуће интервенције непријатеља. (175)

У међувремену је око 3.000 четника напало новоформирану 6. српску бригаду. Четници су успели да је потисну на положај Мурина - к. 344 - к. 274 - к. 261 - к. 322. Пошто су заузели Александровац четници су намеравали да овладају грбеном Копаника да би тамо створили базу за напад на слободну територију Жупе и Расине.

Да би зауставио, разбио и уништио непријатеља на подручју Александровца, штаб 2. дивизије је у противнапад увео 6. српску и 4. пролетерску бригаду, док је 3. српску бригаду (без једног батаљона који је ојачао 4. пролетерску бригаду) ангажовао у рејону села Доњег и Горњег Степоша, Трмчара, Малог Шиљеговца и Каоника да држањем положаја ових села затвара правце који воде од Крушевца.

Противнапад је успео. Јединице 4. пролетерске и 6. српске бригаде су повратиле Александровац одбацивши четнике на линију Парлог - Кључ и у правцу села Витановца. Штаб 2. пролетерске дивизије је 26 септембра 1944. године наредио 3. српској бригади да нападне непријатеља на положају Косапинац (к. 253).

Штаб 2. дивизије је очекивао да ће четници покушати продор и на десну обалу Расине, према Јастрепцу, па је одлучио

да их иредухитри. Ради тога је наредио да 27. септембра у 20,00 часова 3. српска бригада главним снагама нападна четнике правцем село Мешево - село Дољани - село Себечевац, на положајима Горњи и Доњи Степош - Шавране, а помоћним снагама с правца село Жабаре - село Парлог и да спречава продор непријатеља у правцу Јастрепца. (176)

Већ сутрадан 2. октобра, из долине Западне Мораве око 5.000 четника и припадника Српске државне страже, које је подржавало 15 немачких тенкова, извршило је напад на положаје 3. и 6. српске бригаде. непријатељ је нападао из два правца: од села Мешева преко Дољана и Себечевца и од села Голубовца преко Парлога и Жабара. Са положаја на линији Парлог - Себечевац 3. и 6. бригада одбиле су напад непријатеља. При том је 3. бригада нанела непријатељу губитке од 6 погинулих, 10 рањених, а уништила је и два тенка. Међутим, напад на положај Горњи Степош - Мешево изведен је много јачим снагама и уз помоћ већег броја тенкова који су пристигли из Крушевца. Противтенковски вод бригаде, под командом заменика командира Пратеће чете Живка Томића, сачекао је да непријатељеви тенкови приђу на 200 метара. У почетку су прецизном ватром два тенка онеспособљена. Непријатељ је поновио напад тенковима. Малобројна оруђа противтенковског вода нису могла потпуно зауставити тенкове. Зато су два батаљона, која су бранила ове положаје, приморана да се повуку према положајима 6. бригаде. У овој борби бригада је имала једног рањеног борца.

После ових борби 3. српска бригада је организовала одбрану на линији село Трмчаре - село Наупаре - село Буковица са основним задатком да затвара правац од Крушевца. (176)

Уочавајући опасност од дејства Групе армије "Е" с југа Балканског полуострва долином Јужне Мораве ка Београду и Подунављу, Врховни командант НОВ и ПОЈ је наредио 6. октобра команданту Главног штаба НОВ и ПО Србије да 13. корпус ослободи Ниш како би тај важан комуникацијски чвор у долини Јужне Мораве што пре био у рукама НОВЈ. Са делегацијом нове Отечествено-фронтовске бугарске владе је на њену молбу постигнут споразум и утврђен план садејства јединица бугарске 2. армије и НОВЈ у операцијама на нишком правцу. Планом за извођење нишке операције предвиђено је да се

пресецањем Јужноморавског правца изолује немачка групација на простору Лесковац - Ниш, затим дејством јединица НОВЈ са југа, запада и севера, совјетских јединица са севера и бугарске 2. армије са истока униште непријатељеве снаге у рејону Ниша. (180/181)

Једанаестог октобра 1944. године штаб 2. пролетерске дивизије обавестио је јединице да је операција за ослобођење Ниша успорена, јер се закаснило са концентрацијом снага за непосредан напад. То је била последица неизвршења задатка бугарске 2. армије. Због тога је штаб 3. украјинског фронта Црвене армије интервенисао код бугарске 2. армије. У овој ситуацији штаб 3. српске бригаде затражио је одобрење од штаба 2. пролетерске дивизије да се бригада не повлачи са комуникација Огалаћ - Житковац, јер се рушење и минирање комуникација прсма њиховој процени могло обавити и по дану. (182/183)

Тринаестог октобра је штаб бригаде обавештен да ће у њен рејон стићи једна бригада 24. дивизије НОВЈ. Ради тога је наређено да се 3. српска бригада пребаци у рејон села Ломнице и села Буковице и да у овом рејону ухвати тактичку везу са јединицама Црвене армије. (183/184)

У ноћи зимеђу 13. и 14. октобра 3. српска бригада је извршила премештање јединица и 14. октобра заузела простор село Мали Шиљеговац - село Кобиље - село Пасјак - Сталаћ - село Текије. Тада су добијени подаци да се у ширем рејону Крушевца налази око 5.000 немачких војника, четника Расинско-топличке групе корпуса, припадника Српске државне страже и белогардијског Руског заштитног корпуса. (184)

У њаквој ситуацији је штаб 2. пролетерске дивизије хитно наредио 3. српској бригади да утврди тачно стање код непријатеља у Крушевцу и да у случају брзог продора јединица Црвене армије у Крушевац упути један батаљон да успостави и одржава ред у граду, а остале јединице да размести у рејону села Пепељевца, села Мачковца и села Глободера.

Четрнаестог октобра 1944. године око подне, док је четнички командант Топличко-расинске груне корпуса говорио насилно прикупљеном становништву у граду, јединице 64. стрељачког корпуса Црвене армије и 2. батаљон 3. српске бригаде НОВЈ у незадрживом јуритну ушли су у Крушевац. Кратак и слаб отпор непријатеља брзо је разбијен. Том приликом су ногинула два борца 3. бригаде и 18 бораца Црвене армије.

Увиђајући да не могу одбранити Крушевац, Немци су се повукли у правцу Краљева, док су четници, спасавајући главе паничним бекством, истовремено повукли левом и десном обалом Западне Мораве у правцу села Брезовице. Трећи батаљон је известио штаб бригаде да су Немци при повлачењу срушили мост на Морави код Сталаћа.

После ослобођења Крушевца 3. српска бригада је, заједно са осталим јединицама 2. пролетерске дивизије, оријентисана долином Западне Мораве са задатком да у садејству са 64. стрељачким корпусом Црвене армије ослободи Краљево. Већ 16. октобра 1944. године јединице 2. пролетерске дивизије наступајући у више колона обема обалама Западне Мораве заједно са јединицама 64. стрељачког корпуса Црвене армије ослободиле су Трстеник. Немачке и четничке снаге су се повукле ка Врњачкој Бањи и Краљеву. Трећа српска бригада је тога дана разоружала око 120 четника и запленила 7 пушкомитраљезам 80 пушака и 17 кола разног ратног материјала. (185)

ТРЕЋА СРПСКА НОУ БРИГАДА

Штаб бригаде

- Михајло Гавриловић - Миша, *командант*
- Живомир Јеремић- Моделар. *комесар*
- Урош Бајић, *помоћник комесара*
- Богосав Митровић - Шумар, *начелник штаба*
- Ђорђе Нешић - Ђоле, *обавештајни официр*
- Лела Сучић, *санитетски референт*

1. Први батаљон:

- Никола Кличковић, *командант*
- Љубиша Јовић - Цукин, *заменик команданта*

2. Други батаљон:

- Радивоје Љумовић, *командант батаљона*
- Војислав Манојловић - *командир чете, народни херој*
погинуо у Капицији октобра 1944.

3. Трећи батаљон:

- Пеко Поповић, *командант*
- Никола Јурковић, *заменик команданта*
- Трифун Бућан, *комесар*
- Добривоје Секулић, *заменик комесара*

4. Четврти батаљон:

- Тома Бреуљ - Вуја, *командант*
- Сава Вуковић, *заменик команданта*
- Божа Жижић, *комесар*
- Жарко Васиљевић, *заменик комесара*

Трећа српска НОУ бригада

Штаб бригаде

**Михајло Гавриловић
Миша**

командант

**Живомир Јерemiћ
Моделар**

комесар

**Богосав Митровић
Шумар**

начелник штаба

Урош Бајић

заменик комесара

Остали чланови штаба

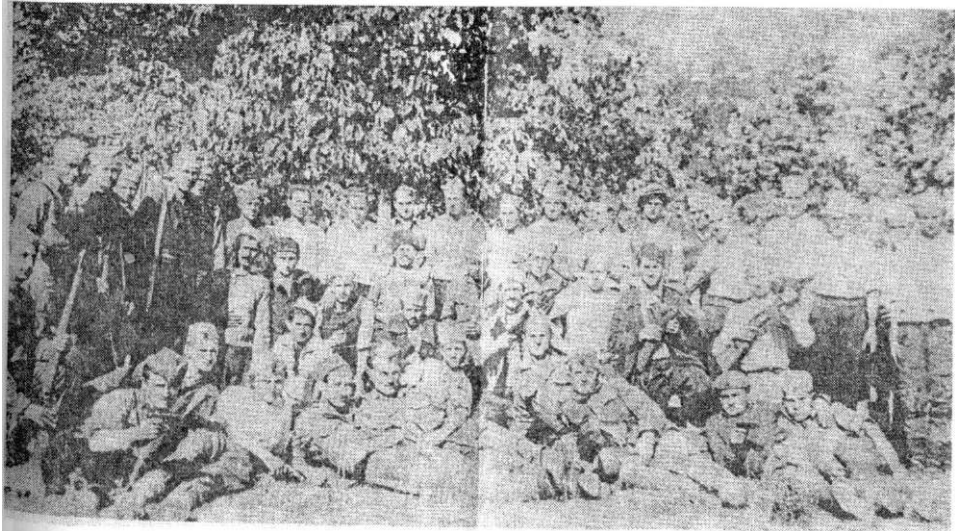
**Ђорђе Нешић
Боле**

обавештајни официр

Лела Сучић

санитетски референт

Средоје Урошевић, командант Дивизије
штабовима батаљона

Први батаљон

Старешине X.батаљона

82/II/1

Радивоје Љумовић

командант

Војислав М^нојловић

1)ОЈа
зам. ком 3. батаљона
народни херој
погиноу у Капицији

Трећи батаљон

Неко Поповић

командант

Никола Јурковић

заменик команданта

Трифун Бућан

комесар

Добривоје Секулић

заменик комесара

Четврти батаљон

Никола Кличковић
командант

Милан Марковић
зам. комесара
Погинуо у Сагоњеви

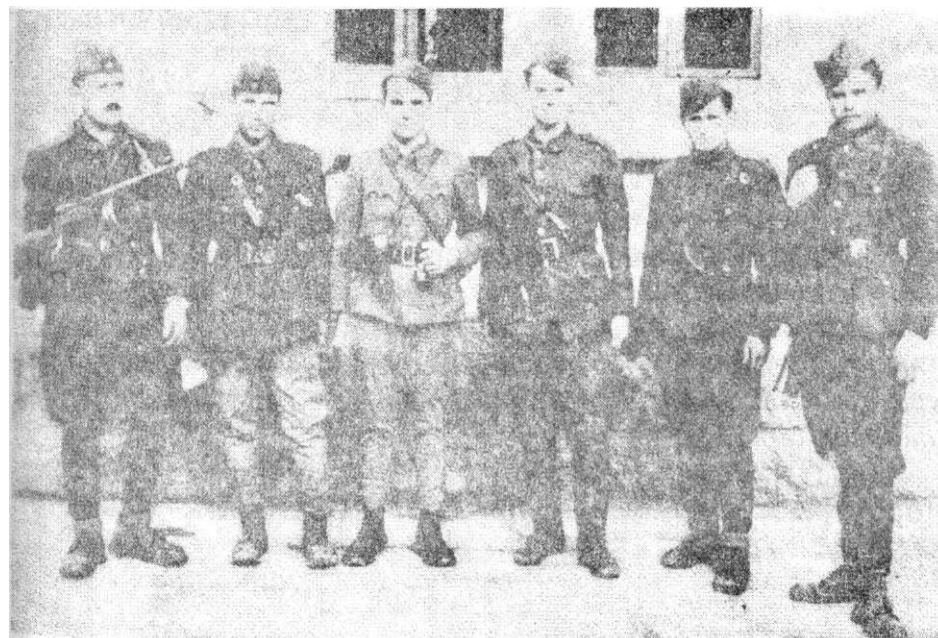
Трећа чета улази у Крушевац

Трећа чета 1. батаљона, командир Милинко Радојевић,
улази у Крушевац 14.10.1944.

Прва чета 4. батаљона у Лешници

Група бораца Извиђачке чете Бригаде

Када деца добровољно иду у борбу

Мића Тодоровић

14 годишњи борац
3. српске бригаде

Вукосав Вујичић - Кола

14. годишњи борац
16. српске бригаде
Сада Генерал попуковник
у пензији

"Кад иду у борбу људи, војска коју је држава створила, одрасли људи, онда је то њихова дужност према својој домовини, онда је то дугсваког Грађанина и родољуба. Али, кад, без мобилизације, добровољно, деца са 12.13.14.15 и 16 Година иду у борбу, знајући да ће у њој поГинути - онда је то више неГо дуГ према домовини, онда је то надчовјечански хероизам, младих људи који жртвују себе, иако још нису заправо ни ступили у живот - да би будућа поколења била сретна."

Блажо Јанковић

4. ПРОЛЕТЕРСКА ЦРНОГОРСКА БРИГАДА

Други продор у Србију

Средином љета 1944. године Црвена армија је незадрживо наступала на читавом источном фронту ка западу. Англо-Американци су се јуна 1944. искрцали на европско копно. Ситуација на југословенском ратишту била је веома повољна. У таквим условима Врховни штаб НОВ и ПОЈ доноси одлуку да јачим снагама на више праваца продоре у Србију, како би окупатору и четницима задао ударац.

Непријатељ је рачунао на таква дејства НОВЈ па је предузео мјере да јој то онемогући. У том циљу испред ОГД, која је требало да наступа из Црне Горе, посео је положаје од Рожаја, долином Лешнице, до Лима.

Оперативна група дивизија (ОГД) отпочела је наступање са подручја Црне Горе 28. јула послје подне, општим правцем Беране - Суви до - Кум - Рогозна - Ибар. Задатак је био да разбије непријатеља у зони наступања, форсира Ибар, избије на Копаоник, повеже се са снагама НОВ и ПОЈ у Топлици и Јабланици и заједно с њима настави даља дејства. Дивизије су наступале овако: 2. пролетерска у средини борбеног поретка групе, општим правцем Горажде - Трпези - Рвеница - Кум - Рогозна - Ибар, 5. крајишка дивизија десно, а 17. источnobосанска лијево од ње. Задатак 4. пролетерске бригаде био је да наступајући у иретходници 2. дивизије, правцем Радманци - Равниште - Савин бор - Крушчица, разбије непријатељеву одбрану и прочисти терен у зони наступања дивизије. (419)

Форсирање Ибра

Непријатељ је од почетка помно пратио покрет групе дивизија преко новопазарског Санџака. Да би им препријечио пут за Србију, он је долину Ибра од Косовске Митровице до Рашке

посјео доста јаким снагама. Десну обалу Ибра и комуникације у његовој долини посјели су два батаљона 5. СС-пука, 5. пук РЗК, ојачани батаљон бугарске 24. пешадијске дивизије и муслиманска фашистичка милиција, а у Косовској Митровици, Новом Пазару и Рашкој груписане су јаче снаге за напад на бокове и позадину јединица НОВЈ. Снаге одређене за одбрану Ибра посјеле су десну обалу ријеке, мостове, тунеле и жељезничке станице, раније изграђене бункере од армираног бетона и друге важне објекте. (421)

Он је сем тога предвиђао да прилазе левој обали Ибра брани снагама 14. пука 7. СС-дивизије са источних падина Рогозне планине. Тиме је хтео да 1. брдској дивизији, која је била у покрету ка Косовској Митровици, створи вријеме да се развије за борбу како би с њом и са снагама у долини Ибра и оним из Новог Пазара и Рашке разбио групу наших дивизија. Уз то је непријатељ на Копаонику, поред четника Копаоничког корпуса, прикупио и четнике из других крајева Србије. (421)

Послије извршених борби на Црвеном врху 4. пролетерска бригада је наставила наступање према Ибру. Ноћу 3/4. августа успјела је да форсира ријеку и очисти простор на њеној десној обали од тунела западно од села Лепосавића до тунела источно од села Тврђана. У зору 4. августа бригада је наставила борбе за мостове и тунеле између Лепосавића и Дрена, као и села Лепосавиће и Дрен. (425)

Тако је 4. августа 4. бригада избила на јужне огранке Копаоника. Борбе са Нијемцима, који су стигли из Косовске Митровице, вођене су 5. августа од Улије према Кајкови и од Лешка према Борикувцу. (426)

За то вријеме је 2. пролетерска бригада несметано наступала на гребену Копаоника, 3. српска је водила борбе у долини Ибра, 5. крајишка дивизија носјела просторију Лозна - Граничане - Јелакце, а 17. источнобосанска дивизија се прикупила на просторији Остраћи - Црнатово - Градиште. (427)

Продор у Александровачку жупу

Послије преласка дивизија преко Ибра и избијања на јужне огранке Копаоника, Нијемци су своју пажњу усредсредили на то да спријече нове продоре снага НОВЈ у Србију. Стога су

своје снаге ангажовали за одбрану праваца који из источне Босне и Санџака воде за Србију, а Копаоник, Александровачку жупу и Топлицу препустили су четницима. До 2. августа четници су на Копаонику, поред Копаоничког корпуса, који је бранио међупростор од Ибра до гребена Копаоника, груписали још и Подрињски, Ваљевски, Космајски и Равногорски корпус и Младеновачку и Гружанску бригаду. Те четничке снаге, организоване у тзв. 4. јуришну групу корпуса, до 6. августа су послјеле положаје на Јелици, Мрамору, Огледној, Сувом рудишту, Милановом врху, Војетину, Бећаревцу, Оглавлу и Леденици. Намјера им је била очевидна: сабити јединице НОВЈ у долини Ибра и ту их уништити. (274/248)

Друга пролетерска дивизија добила је задатак да се 6. августа до 12 часова пребаци на просторију Градац - Блажево - Бело поље - Чокотар - Ђерекари и да одатле читаву групу обезбиједи од напада с комуникације Косовска Митровица - Рашка и од Топлице. С тим у вези је штаб 2. дивизије наредио јединицама да 6. августа око 2 часа отпочну наступање преко Копаоника: 2. пролетерска бригада у претходници до просторије Ђерекари - Бозолин; 4. пролетерска бригада, правцем Родељ - Зрносек - Стануловићи - Ива - к. 1177, до просторије Градац - Шумице - Бело Поље; 3. српска бригада у заштитници дивизије до просторије Чокотар - Ђерекари. (428)

У зору 7. августа 4. пролетерска бригада, без 5. батаљона и нозадинских јединица, које су се накупиле у селу Белом Пољу, овладала је Дебелом главом. Одатле су 1. и 2. батаљон, ојачани противтенковским оружјима, наставили наступање преко села Жарева, долином Стрмачке реке ка комуникацији Разбојна - Брус, а 3. и 4. батаљон и чета пратећих оруђа, преко Врата и Липовице, за село Брђане. На оба правца батаљони су водили борбу с четницима Церског корпуса. Брзо су их разбили и око 12 часова 7. августа избили на одсјек комуникације Разбојна - Брус између Брђана и Лепенца, порушили је и протјерали четнике према Разбојни. Одмах затим 2. батаљон је поставио засједу између Кривог брда и Дрењака, с обје стране ријеке Расине и комуникације Разбојна - Брус, према Разбојни, а 1. батаљон је посјео линију Радовићи - Трлина и затворио правце према селу Новацима и Златарима. Противтенковска оруђа постављена су у рејону Лепенца ради дејства према Разбојни, Брусу, Злагарима и

Новацима. Након избијања у село Брђане 4. батаљон је оријентисан према Брусу, а 3. батаљон и чета пратећих оруђа према комуникацији Разбојна - Брус. (429)

Послије ослобођења Бруса 4. пролетерска и 3. српска бригада су оријентисане према Крушевцу, Разбојни и Блацу, 2. пролетерска бригада и 17. дивизија према Јошаничкој Бањи и Александровцу, а 5. крајишка дивизија је и даље са Копаоника контролисала правце према Ибру, ЈЈабу и Топлици. Осмог августа је 4. батаљон 4. бригаде пријешао у Брус, гдје се задржао до 10. августа, а 1. и 2. батаљон су затварали правце према Разбојни, Златарима и Новацима. Они су 9. августа ослободили Разбојну и протјерали четнике на Јастребац.

Након тога је бригада добила задатак да посједне просторију Дупци - Жуње - Равни - Разбојна - Новаци. (431)

Народ Александровачке жупе је пријатељски прихватио јединице НОВЈ, помогао их и укључио се у њихове редове. Одмах послије нашег доласка на том терену је организована народна власт и формиране су партизанске јединице. (432)

Борбе у Топлици, Јабланици и Косаници

Штаб ОГД је наредио 2. пролетерској и 5. крајишкој дивизији да 12. августа крену према Топлици - 2. пролетерска правцем Мечак - Црквине, на просторију Манастирци - Вишесело - Неваде, са које је имала да извиђа терен према Куршумлији и припреми њено ослобођење, а 5. крајишка дивизија да с двије бригаде посједне просторију Парад - Бачићи - Речице и припреми напад на Куршумлију. У вези с тим је штаб 2. дивизије својим јединицама наредио да 12. августа у 16 часова ночну покрете: 4. пролетерској бригади да крене општим правцем Разбојна - Жуње - Кукулић - Сагоњево како би посјели просторију Неваде - Влаиња - Жуч и затворили правце према Куршумлији, комуникацији Куршумлија - Блаце и селима Станцима и Мачковцу; 2. пролетерској бригади да посједне просторију Црквине - Манастирци - Коштуњак, обезбеђујући се према Барбатовцу, Блацу и Станцима; 3. српској бригади да пређе у Сагоњево и извиђа терен према Куршумлији. (433)

По наређењу штаба ОГД, 2. дивизија је 18. августа привремено стављена под команду Главног штаба за Србију. Њој је одмах наређено да се пребаци на просторију Арбанашке планине - Гајтан - Косаница - Гроња јабланица. Поступајући по том наређењу, штаб 2. дивизије је 4. бригади поставио задатак: да се с тешким рањеницима читаве дивизије 19. августа пребаци на просторију Игриште - Жеграва, да ту прими рањенике 5. дивизије и 20. августа продужи правцем Жеграва - Велика Шатра - Куршумлијска Бања. За то време упорно су се пробијеле са југа 21. и 24. српска дивизија у сусрет пролетерима. (436)

На тој просторији бригада се задржала до 26. августа. Тог дана се, на основу заповјести штаба 2. дивизије од 25. августа (да се бригаде помјере на просторију Коњувце - Магаш - Статовац - Крушевци - Товрљани и извиђају правце према комуникацији Прокупље - Куршумлија), 4. бригада премјестила на нову просторију: 2. батаљон у село Крушевицу; 5. батаљон у село Товрљане; 4. батаљон на просторију Широке њиве - Рогоје; остале јединице у село Арбанашку, затварајући правце који према размештајној просторији бригаде воде од комуникација Прокупље-Куршумлија. (440)

То је било вријеме када се сваког тренутка очекивала капитулација борисовске Бугарске. Под утицајем догађаја на другим ратиштима и успјеха НОВЈ, као и захтјева савезника, крал. Петар II Карађорђевић је 25. августа издао наредбу да се расформирају четничке формације у Југославији и укине њихова Врховна команда, забранио им да се називају Краљевском војском у отаџбини. Упутио им је проглас да се боре против окупатора под командом Врховног штаба НОВ и ПОЈ. (441)

Бугари су 28. августа напустили Куршумлију, а у Блаце је ушла 6. бригада 21. српске дивизије. Дан касније су 17. 5. и 21. дивизија разбиле четнике на просторији Милентије - Брус - Разбојна. Такав развој догађаја на том подручју утицао је на измјену задатка 4. пролетерске бригаде. Штаб дивизије је 29. августа измијенио претходно наређење: **2. пролетерску бригаду упутио је за Брус, у састав 21. дивизије, 3. српску у рејон Прокупља, на располагање Главном штабу за Србију, а 4. пролетерској бригади је наредио да се хитно пребаци на просторију Куршумлија - Блаце - Разбојна.**

Журећи да што прије изврши наређење Главног штаба за Србију и штаба своје дивизије, 4. бригада је 29. августа својим 1. батаљоном посјела Куршумлију и затворила правце према Подујеву и Мерћезу, 3. батаљоном Блаце, а са осталим јединицама продужила покрет ка просторији Разбојна - Златаре - Богише, гдје се 30. августа повезала с јединицама 5. и 17. дивизије и затворила правце према Крушевцу. (442)

Штаб бригаде, чета пратећих оруђа и позадинске јединице смјестиле су се у рејон Разбојне. У таквом распореду бригада се задржала до 5. септембра. Тада је 3. српска бригада ослободила Прокупље, а ОГД напустила Александровачку жупу и одмаршовала преко Ибра. Четврта пролетерска бригада преузела је задатак на дотадашњој просторији ОГД и бригу о рањеницима 5. крајишке и 17. источnobосанске дивизије, и њихово транспортовање за Бојник.

У то вријеме су у Крушевцу и Трстенику биле њемачке посаде, а у Крушевцу и непосредној околини око 1.000 четника и недићеваца. Долином Западне Мораве, у оба правца, Нијемци су вршили стално покрете трупа, а на лијевој обали ријеке четници су прикунљали бројније новомобилисане снаге. И чим је осјетио одлазак ОГД са терена Александровачке жупе, непријатељ је одмах предузео акције према Александровцу, Брусу, Копаонику, Разбојни и Јастрепцу. (443)

Ноћу 7/8. септембра 5. батаљон 4. бригаде разбио је четнике који су се припремали да уђу у Александровац. У тој борби је заробио 5 четника, од којих су 3 пуштена кућама, а 2 су се добровољно пријавили у бригаду. Остале јединице бригаде задржале су се на ранијим положајима.

Дан касније, 8. септембра, штаб 2. дивизије је наредио 4. бригади да се припреми за напад на Крушевац. С тим у вези штаб бригаде је 8/9. септембра помјерио јединице: 5. батаљон у село Жабаре, да штити лијеви бок бригаде и затвара правце према Западној Морави; 4. батаљон у село Мешево, да затвара правце према Крушевцу; 2. батаљон у сјеверни део села Шаврана к Дољана, да контролише и затвара долину Расине према Крушевцу и правце према Јастрепцу; 3. батаљон из Блаца у село Шавране, гдје се припремао за напад на Крушевац; 1. батаљон из Куршумлије у Блаце, гдје је преузео задатке 3. батаљона; чета пратећих оруђа у село Шогољ, одакле ће уиутити поједине

дијелове за ојачање батаљона. Позадинеке јединице бригаде пријешле су 9. септембра у село Куице, а штаб бригаде у село Горњи Степош. (443)

У времену од 5. до 9. септембра непријатељ је, међутим, ојачао одбрану Крушевца, те је сада у граду било више од 2.000 војника - батаљон СДК, двије четничке бригаде, пољска стража и батаљон немачког пука "Бранденбург", два до три дивизиона топова и минобацача, чета тенкова, ескадрила авиона. Нијемци су се стално кретали комуникацијом Сталаћ - Крушевац - Крајево, конгролишући је, главнина четника се и даље прикупљала на лијевој обали Западне Мораве, од Трстеника до Сталаћа. Сам град Крушевац организован је за кружну одбрану. Испред иредњег краја одбране на линији Капиџија - Паруновац - Прњавор - Расадник - Багдала - Равњак, биле су постављене препреке. Одбрана је била организована и по дубини до самог средишта града.

Јединице 4. пролетерске бригаде почеле су да подилазе граду 9. септембра у 21 час: 3. батаљон, ојачан одељењем противтенковских пушака и одељењем минера, правцем Буковица - Мудраковац - Паруновац, са задатком да са двије чете ослободи Обилићево, обијезбеди правце према Сталаћу и Каонику и са те стране нападне Крушевац, а с једном четом да напада преко Паруновца у средиште града; 2. батаљон, ојачан одељењем противтенковских пушака, правцем ЈТиповац - Расадник, са задатком да овлада Расадником и Багдалом, ликвидира упоришта на правцу наступања и створи услове за упад у град; 4. батаљон, ојачан одељењем противтенковских пушака, правцем Церова - Вучак - Равњак, са задатком да заузме Равњак и да отуда, у садејству с 2. батаљоном, напада на град; 5. батаљон ојачан одељењем противтенковских пушака и одељењем минера, „правцем Жабари - Пепељевац, са задатком да затвори иравац према Трстенику и поруши друм и пругу Крушевац - Трстеник и садејствује 4. батаљону у нападу на Равњак и Крушевац; чета пратећих оруђа посјела је ватрене положаје на просторији Вучак - к. 274 - Гари, са задатком да подржи

напад 2. и 4. батаљона на Крушевац; 1. батаљон је задржан у Блацу. (444)

Ноћу 9/10. септембра батаљони 4. бригаде посјели су полазне положаје и 10. септембра у 5 часова отпочели напад, заузели Обилићево, Прњавор, Расадник, Багдалу и Равњак. Затим је 3. батаљон, преко Обилићева, ушао у Крушевац, а 5. батаљон, преко Равњака и железничке станице, у центар града. Међутим, 2. и 4. батаљон нијесу успјели да се преко Равњака и Багдале пробију у град, због тога што су их Нијемци одбацили тенковима. То је веома отежало и положај 3. и 5. батаљона. Док су се у граду и његовим прилазима водиле врло оштре борбе, у 11 часова у Крушевац је стигло 2.000 Нијемаца од Краљева. Са лијеве обале Западне Мораве, преко Читлука, једна јака колона четника пошла је према Пепељевцу у намјери да заобиђе 4. бригаду и да је нападне с леђа. Због такве ситуације, а нарочито због дејства тенкова у граду, 5. батаљон се морао повући на линију Равњак - Јагодњак - Кључ, а непријатељ је тенковима током дана врпшо више испада према Гарима и комуникацији Крушевац - Степош и одбацио 2. батаљон од комуникације. Остали батаљони су, међутим, спријечили непријатељево даље продирање, а 5. батаљон је одбацио четнике који су настојали да га заобиђу. Тога дана је и чета пратећих оруђа одбила сваки напад тенкова према Степошу и Гарима.

Напад на Крушевац бригада је обновила 10/11. септембра. Пети и Трећи батаљон поново су продрли у град, али су 2. и 4. батаљон опет били одбијени са Равњака и Багдале. Неиријатељу су стално сгизала појачања, па су се 3. и 5. батаљон морали поново извлачити из града, водећи тешке борбе. Затим је око 3.000 четника, који су се пребацили с лијеве обале Западне Мораве на десну, напало положаје 4. бригаде на линији Горњи Степош - Касапинац - Ждрепчевица. С њима је тога дана бригада водила борбу све до 24 часа и одбацила их на положаје Вучак - Пепељевац - Мачковац. Послије тога је 3. батаљон посјео положаје на линији Чукар - ЈЈепо брдо, 2. батаљон рејон Лиивца, 4. батаљон рејон Зимовника, 5. батаљон Ждрепчевице, а чета

пратећих оруђа ватрене полагаје на комуникацији Разбојна - Крушевац, у рејон Горњег Стеиоша и рејон Себечевца. За вријеме напада на Крушевац штаб бригаде се налазио на правцу Липовац - Пакашница и 11. септембра пријешао у село Горњи Степош, а позадинске јединице бригаде су све вријеме биле у селу Купцима. (445)

Штаб дивизије је 12. септембра наредио 4. бригади да 12/13. септембра разбије четнике на просторији јужно од Крушевца и протјера преко Западне Мораве и створи услове за прелаз наших снага на лијеву обалу ријеке, ради онемогућавања четницима мобилисање сељака на тој просторији. Непосредно иза тога повукао је то наређење и издао друго:

Да се 4. бригада 12/13. септембра помјери на линију Горњи Степош - Дољане - Доњи Степош - Ратаје, са задатком да протјера четнике из околине Александровца, напада Нијемце на комуникацији Крушевац - Краљево и поједине дјелове пребацује преко Западне Мораве ради разбијања четника, 3. српска да се помјери на линију Лепо брдо - Чукар и са ње напада на комуникацију Сталаћ - Крушевац и сам Крушевац. Међутим, батаљоне 4. пролетерске бригаде 12. септембра изјутра напали су четници са линије Вучак - Пепељевац - Мачковац, а Нијемци и недићевци од Крушевца, преко Пакашнице. Ојачан прогивтенковским топовима, 3. батаљон је 12. и 12/13. септембра одбацио Нијемце и недићевце за Крушевац и одвојио их од четника који су напустили долину Западне Мораве, а, 2, 4. и 5. батаљон, подржани минобацачима, 12/13. септембра протјерали су четнике преко Западне Мораве. Послије тога је 2. батаљон посјео Гари, 3. батаљон Горњи Степош, 4. батаљон Жабаре, а 5. батаљон Врбницу. (446)

Послије предаха од неколико дана и добијеног појачања, непријатељ је, 16. септембра, поново напао 4. пролетерску бригаду. Намјеравао је да наше снаге одбаци од долине Западне и Јужне Мораве. Првог дана напада 4. и 5. батаљон 4. бригаде водили су борбе са око 500 четника у подручју Александровца и успјели су да ту групу разбију. Убили су команданта 2. трстеничке четничке бригаде.

Одмах послје тога, тј. 17. септембра, у селу Буцима је од људства из Александровачке жупе које се је претходно борило у саставу 4. пролетерске формирана 6. српска бригада. На дан

формирања она је имала 750 бораца и старешина с 250 пушака, 30 пушкомитраљеза, 100 пиштоља и 30 машинки. Чигав старјешински кадар, од команди водова до шгаба бригаде, а такође и већи део опреме, дала је 4. пролетерска бригада, чије је бројно стање тада износило око 1.600 бораца и старјешина. За команданта 6. српске бригаде постављен је Видо Шошкић. (447)

Нови задатак 4. бригада је добила већ 17. септембра. Ојачана 2. батаљоном 3. српске бригаде, али без свог 1. батаљона, који је био у покрету од Блаца према Разбојни, долазећи у њен састав, 4. бригада је имала задатак да 18. септембра у 21. час главним снагама форсира Западну Мораву на одсјеку Трстеник - Медвеђа, дијелом снага на одсјеку Читлук - Стопања, а дијелом на одсјеку Крушевац - Сталаћ; да затим лијевим и десним обухватом, преко Збеговишта (триг. 537), правцем Мала Сугубина - Чалма (к. 365) - Мали Благодин - Грчка црква - Стеванов гроб (триг. 410) - Камењак (к. 365) - Сватовско гробље и правцем Бара (триг. 313) - Падеж - Салековац (тр. 310) - Стара њива (к. 360), опколи четнике на лијевој обали Западне Мораве, да спријечи њихово извлачење на Јухор планину и према Варварину, те да их разбије, зароби и разоружа. (448)

Рано изјутра 18. септембра претходнице 2., 4. и 5. батаљона 4. бригаде судариле су се с тим четницима на линији Бучје - Велуће - Омашница, а убрзо су у борбу ступиле све снаге та три батаљона. (448)

Од полазних рејона до десне обале Западне Мораве батаљони нијесу наилазили на непријатеља. Међугим, главне положаје на лијевој обали - у рејону Богдања, Медвеђе, Велике Дренове, Беле Воде, Кукљина и других мјеста - бранило је око 3.000 четника, наоружаних и аутомагским оружјем. Положаје су добро уредили и било је очевидно да желе да на сваки начин спријече наше снаге да форсирају Западну Мораву и продру на сјевер. Упркос томе 2., 4. и 5. батаљон једновремено су почели форсирање ријеке. Њихови први таласи су, у оштрој борби са чегницима, успјели да се домогну лијеве обале ријеке и обезбиједе даље форсирање, тако да су се 19. септембра до 4 часа сва три батаљона пребацила на лијеву обалу, а затим лијевим обухватом напали и одбацили четнике са линије Бела Вода - Коњух - Лазаревац - Мала Крушевица - (к. 372, к. 431), - Мали Благодин (тр. 537). Трећи батаљон није успјео да иријеђе ријеку

18/19. септембра. Он се 19. септембра задржао на десној обали, од Кошева до Огопање, и тек када су 2, 4. и 5. батаљон заузели села Бела Вода, Кукљин, Лазаревац и Малу Крушевицу, он је 19/20. септембра пријешао Западну Мораву и у рејону Беле Воде се повезао с 2. батаљоном 3. српске бригаде. (450)

Четницима на лијевој обали Западне Мораве 20. септембра је стигло појачање од села Бачине, Крчина и Опарића. Тог дана учествовало је у борби око 6.000 четника. Инак су их 4. пролетерска и 2. батаљон 3. српске бригаде, у оштрим борбама и окршајима, одбацили на линију Крвавица - Мареново - Карановчић. Међутим, 21. септембра четницима су стигли у помоћ три батаљона недићеваца, један батаљон СДС, а подржавали су их и њемачка артиљерија и авијација, те је сада на страни непријатеља учествовало у борби око 8.000 војника. Борбе су вођене читавог дана. Око 12 часова непријатељ се помјерио према Опарићу, источније од Великог Благотина и према Малој Сугубини. Одатле је извршио противнапад у лијеви бок 4. пролетерске бригаде, с намејером да њене снаге набаци на ријеку и уништи. Стога се бригада повукла на линију Бело брдо - Тононица - Чалма (к.356) - Црквиште (к.344), а 2. батаљон 3. српске бригаде је оријентисан према Богдању. Непријатељ је посјео линију Велика Дренова - Страгаре - Милутовац - Пољна - Риљац - Богдање.

Да би избјегао веће губитке својих снага, које су се одједном нашле на малом простору и под снажним ударима бројног непријатеља, штаб 2. дивизије је 21. септембра наредио штабу 4. бригаде да извуче јединице из борбе и пребаци их на просторију Врбница - Мешево, те да с ње дејствује диверзантским групама на комуникацију Трстеник - Крушевац. Трећој српској бригади је наредио да посједне просторију Трмчаре - Модрица-Пасјак - Гаглово - Каоник - Велики Шиљеговац - и дејствује на комуникацију Крушевац - Сталаћ - Житковац, а 6. српској да посједне просторију Голубовац - Пасјак - Риђевштица, руши комуникацију на одсјеку Трстеник - Стопања извиђа и затвара правце према Врњачкој Бањи и Трстенику. (451)

Међутим, 24. септембра у 12 часова, из Трстеника је пошло око 3.000 четника према Александровцу. Они су одбацили 6. српску бригаду на линију Варина - к. 274 - к. 261 - к. 332, а ноћу 24/25. септембра ушли у Александровац и Брус и угрозили лијеви

бок дивизије и њеие јединице у долини Западне Мораве и Расине. Упоредо с нападом тих снага, Нијемци, недићевци и четници су, јачим снагама из Крушевца, 25. септембра прије зоре отпочели напад на два правца - долином Расине према Разбојни и преко Жабара ка Александровцу. То је положај јединица 2. дивизије још више отежало, нарочито 4. пролетерске и 3. српске бригаде, које су 24/25. септембра рушиле комуникацију у долини Западне Мораве. Након овог непријатељевог продора морале су се уз тешке борбе извлачити у полазне рејоне. (453)

Поступајући по том наређењу штаб 4. бригаде је 25. септембра упутио: 2. и 3. батаљон правцем Врбница - Голубовац - Тулеш, да у рејону Александровца нападну четнике с леђа; 4. батаљон правцем Горњи Степош - Гаревина, да прихвати јединице 6. српске бригаде, а затим да преко Гаревачког поља дејствује према Ратају; 1. и 5. батаљон, ојачане противтенковским пушкама, правцем Гаревина - Ристино гувно - Парчина - Ботуња, да четнике обухвате слијева и да им спријече извлачење на Копоник, а затим да их, у садејству с 2. 3. и 4. батаљоном, одбаце у долину Западне Мораве и униште. Чега пратећих оруђа посјела је друм Крушевац - Александровац у рејону села Жабара.

После дводневних борби јединице 2. дивизије пријешле су на десну обалу Расине. Два батаљона 6. српске бригаде посјела су линију Шавране - Витановац, 1. и 5. батаљон 4. пролетерске линију Витановац - Јабланица, а остале јединице сјеверозападне надине Јастрепца. Због тога што је штаб 2. дивизије слабо процијенио ситуацију, те због испрекиданог фронта и неорганизованог дејства наших јединица, непријатељ је 27. септембра са око 10.000 војника овладао лијевом обалом Расине и Александровачком жупом и продужио напад преко Расине. С тим снагама су 27. септембра, са положаја Шавране - Витановац - Јабланица, водили борбу 1. и 5. батаљон 4. пролетерске и два батаљона 6. српске бригаде и задржали наиадача све до ноћи. (454/455)

У новом иротивнападу који су извеле, све три бригаде су потисле непријатеља. Батаљони 3. српске бригаде избили су на линију Жабари - Мешево - Горњи Стеиош - Ломница, 1. и 5. батаљон 4. пролетерске на линију Ћелије - Ристино гувно - Гркљане, а батаљони 6. српске на линију Горњи Степош - Вујино брдо - Павлово брдо. Дан касније, 29. септембра, читава 4. бригада се помјерила на линију Јанковица - Ристино - Гувно -

Голо брдо - Павлово брдо - Вујино брдо, док су се 3. и 6. српска задржале на равнијим положајима. У рејон Разбојне стигла је и 11. бригада 24. српске дивизије. Штаб 2. дивизије је одмах након тога наредио бригадама да 29/30. септембра очисте Александровачку жупу од четника. Четвртој пролетерској је наредио да чисти Александровац, 11. српској Брус, 6. српској да посједне линију Парлог - Водице - Доњи Ступањ - Себечевац - Вујино брдо - Павлово брдо, а 3. српској да посједне линију Мешево - Горњи Степош - ЈТомница - Трмчаре - Модрица.

Четврта пролетерска је 29/30. септембра, уз мање борбе, ослободила Александровац, потиснула четнике у долину Западне Мораве и 30. септембра посјеле: са 2. батаљоном рејон Александровац, 1. батаљоном село Ратаје, 4. батаљоном Дашницу, 5. батаљоном Трнавце, а 3. батаљон, чета пратећих оруђа и нозадинске јединице Стањево. (456)

Бригада се на тој просторији задржала до 6. октобра. Тога дана је Главни штаб за Србију прегруписао 2. пролетерску и 24. српску дивизију и уемјерио их да дејствују на сектору Прокупље - Ниш - Крушевац и на комуникацијама у долинама Јужне и Западне Мораве. У складу са тим наређењем, 4. бригада се 7. октобра помјерила на просторију Брезовица - Стублица - ЈТесковица.

Већ следећег дана, 8. октобра бригаду је од Врњачке Бање и Трстеника напало око 3.000 четника са осам тенкова и потиснуло је на линију тр. 932 - тр. 901 - Риђевштица - Голубовац. Са те линије бригада је 8/9. октобра извела противнапад и у оштрој борби. која је трајала до зоре 9. октобра, одбацила четнике у долину Западне Мораве. (456)

На тим положајима бригаду су, међутим. 10. октобра напала три четничка корпуса од Крушевца и Ратаја. Они су пред ноћ, после увођења у нанад новопристиглих снага, успјели да дио 4. бригаде потисну преко Расине. Дан касније, 11. октобра, бригада се нашла на положајима Наупаре - Гркљане - Баба - ГТФвалац (тр. 758) - Васићко брдо (к. 421) - Турја (тр. 476) - Берта (к. 509). Ноћу 11/12. октобра. бригада је извела противнапад с 3. и 5. батаљоном правцем Мајдево - Гаревина, 2. и 4. батаљоном правцем Превалац - Ћелије - Суботица - Злегиње, 1. батаљоном правцем Жилинци - Љубинци. До 12. навече њени су батаљони одбацили непријатеља према Крушевцу, Стопањи и

Александровцу. После тога бригада је посјела положаје на линији Љубинци - Трнавци - Горњи Степош - Доњи Стеиош. На тој просторији задржала се све до 14. октобра.

Блажо С. Јанковић, генерал-уковник

МЈЕСТО И УЛОГА 4. ПРОЛЕТЕРСКЕ ЦРНОГОРСKE И 6. СРПСКЕ БРИГАДЕ У ОСЛОБОЂЕЊУ КРУШЕВЦА

Непријатељи у првом реду четници, са којима је командовао по злу познати Кесеровић, до 14. октобра су посјели положаје за одбрану Крушевца и правца Крушевац - Краљево, све до у висини Врњачке Бање, и на тим положајима биле су главне четничке снаге. При организацији одбране Крушевца непријатељ је нарочиту пажњу посвећивао одбрани правца Крушевац - Разбојна, Крушевац-Александровац и Крушевац - Трстеник. Правцима Крушевац - Сталаћ и Крушевац - Ђунис непријатељ није посвећивао већу пажњу и на истима је истурио само осматраче, ради обавештавања. Ово и ради тога што је Кесеровић, преко својих овлашћених официра, у Ћићевцу био ухватио везу са штабом 52. дивизије Црвене армије. Том приликом Кесеровић се је споразумео са црвеноармејцима о заједничкој борби против Нијемаца.

Четрнаестог октобра, штаб 2. пролетерске дивизије наредио је 4. пролетерској црногорској бригади, чијем штабу је ставио под команду 6. ударну српску бригаду, да напада непријатеља с југа у Крушевцу и на међупростору Крушевац - Трстеник и да на тај начин у садејству са 3. ударном српском бригадом која наступа са сјевероистока и десно од 6. ударне српске и 4. пролетерске црногорске бригаде, према Крушевцу да га ослободе, а затим да наступају узводно долином Западне Мораве ка Трстенику и Краљеву. Десно од 4. пролетерске црногорске бригаде нема наших снага. О присуству јединица Црвене армије штаб 2. пролетерске дивизије у то вријеме није имао података, иако је знао да су исте избиле у долине Јужне, Велике и Западне Мораве.

Штаб 4. пролетерске црногорске бригаде, 14. октобра је извршио све припреме код обије бригаде, с тим што је одредио да 4. пролетерска црногорска напада на одсјеку Лазарица - Стопања,

при чему два батаљона оријентише према Трстенику као лијево обезбеђење, а са остала три садејствује снагама које директно нападају на Крушевац. Десно да одржава везу са 6. српском бригадом која напада на одсјеку Лазарица - Обилићево, с тим што јој је наређено да са једним батаљоном наступа правцем Буковица-Обилићево низводно десном обалом Расине и да се њим врши притисак на Обилићево, а са остала три батаљона да напада у зони Мудраковац - Лукавац, лијевом обалом Расине, основним правцем Гари-Пакашница-центар Крушевца. Шестој српској бригади наређено је да лијево одржава везу са 4. пролетерском црногорском, а десно са 3. ударном српском бригадом, која наступа узводно долином Западне Мораве из долине Јужне Мораве. Почетак напада на Крушевац наређен је за 16,00 часова 14. октобра.

У току дана 14. октобра 4. пролетерска црногорска и 6. српска бригада су посјеле полазне положаје за напад и са истим су отпочела наступања тачно у наређено вријеме. Четврта пролетерска црногорска бригада нападала је са три колоне и то: 5. и 3. батаљон, са полазних положаја Гари - Греботин, иравцем Лукавац - Вучак - Лазарица, са задагом пресијецања комуникације Лазарица - Читлук, онемогућавања извлачења непријатељу на том правцу, после чега дејством преко Лазарице ка центру града садејствују јединицама које нападају директно на Крушевац и при његовом ослобођењу и даље садејствују са батаљонима који дејствују на правцу Мачковац, лијево од њих, Други батаљон, са полазних положаја Врбница, напада правцем Врбница - Мачковац, са задатком пресијецања комуникације на одсјеку Читлук - Стопања и садејства са десном колоном на правцу Читлука, и лијевом према Стопањи; 4. и 1. батаљон нападају са полазних положаја Голубац - Пасјак, иравцем Пасјак - Тоболац - Ст. Трстеник - Моравиште, са задатком пресијецања комуникација на одсјеку Стопања - Рибник, садејства са 2. батаљоном, дејства на правцу Трстеника и обијезбеђења према Врњачкој Бањи и Краљеву од удара у лијеви бок наших снага и свих јединица које дејствују на Крушевац. Чета нратећих оруђа посјела је ватрене положаје у рејону Пепељевца, са задатком подршке батаљона на правцу Читлук - Лазарица и Крушевац. Шеста српска бригада, заједно са 1. и 2. батаљоном, са полазних

положаЈа Липовца-Гари-Лукавац, напада правцем Гари - Вучак - Крушевац, а са 3. и 4. батаљоном десном обалом Расине правцем Буковица - Головоде - Обилићево. Десно од 6. српске бригаде, напада правцем Каоник - Гаглово - Капиџија - Крушевац један батаљон 3. ударне српске бригаде. Десно од њега, на правцу Гаглово - Текија - Капиџија, наступале су јединице Црвене Армије, о чему штаб 4. пролетерске црногорске није био на вријеме обавештен. Остали батаљони 3. ударне српске бригаде били су распоређени на просторији Буковица-Наупаре-Слатина и били су у резарви штаба 2. пролетерске дивизије. јединице 24. ударне српске дивизије водиле су борбу са Нијемцима на сектору Прокупље - Куршумлија - Подујево, и докусуривале су јединице нијемачке 7. СС дивизије "Принц Еуген", која се од Ниша, преко Прокупља и Куршумлије, повлачила у деловима према Краљеву у које је стигла преполовљена. Превијалиште 4. црногорске пролетерске бригаде смештено је у селу Жабаре и ту је примало и обрађивало рањенике 4. црногорске и 6. српске бригаде. Штаб 4. пролетерске црногорске бригаде помијерао се из Жабара правцем Треботин-Пеиељевац-Лазарица-Крушевац.

Непријатељске снаге које су се бориле испред 4. пролетерске црногорске, 3. ударне и 6. српске бригаде, дочекале су напад будно и дале им јак отпор, а најјачи исиред 3. и 5. батаљона 4. иролетерске црногорске и 1, 2. и 3. батаљона 6. српске бригаде (са Багдале, Равњака и Беговог Брда). На тим положајима, као и на јужним и западним прилазима граду, вођене су жестоке борбе, као и на правцу Глободер - Бучје - Брезовица, којим су се иовлачиле јаче четничке снаге у намјери да се дочепају планинског масива Жељина, Гоча и Столова, на ком правцу су вођене борбе са четницима и послје 15. октобра.

Трећи и 5. батаљон 4. пролетерске бригаде су ноћу 14/15. октобра успели да овладају комуникацијом Читлук-Лазарица, ослободили Читлук и обезбиједили се према Трстенику, на ком правцу су, преко Пепељевца, држали везу лијево са 2. батаљоном. Послије тога 3. и 5. батаљон су се прикупили и са линије Читлук - Велико Поље, а према Читлуку и Лазарици, затим сјеверно од града, нападали директно Крушевац. У рејону Лазарице непријатељ је дао снажан отпор и успио иривремено да задржи батаљоне на том правцу, ради чега су 3. и 5. батаљон дијелом снага продужили борбу у рејону, а главнином снага извршили

лијеви обухват преко Пањевца обухватајући непријатељске положаје између Западне Мораве и града, пробали се до комуникације Јасика-Крушевац и са тог правца продрли до самог центра Крушевца, те тако ослободили ЈТазарицу и поколебали одбрану непријатеља на Равњаку и Багдали. Дјелови 3. и 5. батаљона који су дотле нападали и чистили Лазарицу, после заобиласка и упада у град са сјевера, успјели су преко Багдале и Равњака да продру ка центру града, чиме је била разбијена читава непријатељска одбрана Крушевца. Осгали батаљони 4. иролетерске црногорске бригаде (1., 2., 4. батаљон) су се ноћу 14/15. октобра сударили са три четничке бригаде, које су штитиле извлачење непријатеља од Сталаћа и Крушевца, узводно долином Западне Мораве ка Трстенику и Краљеву и преко Бучја и Брезовице ка Врњачкој Бањи, Жељину, Гочу и Столовима. На линији Голубовац - Ст. Трстеник борбе су настављене и 15. октобра, када су четници разбијени, а 1., 2., и 4. батаљона Бригаде избили су на линију Почекovina - Лопаш - Пасјак, на којој су се повезали десно са 3. и 5. батаљоном а лијево са 1. и 4. батаљоном 6. српске бригаде, који су учествовали у ослобођењу Крушевца. Са достигнуте линије батаљони су контролисали комуникацију Крушевац-Трстеник, хватали разбијене четничке групе и обезбеђивали се од Трстеника и Врњачке Бање.

Непосредно после тих манифестација и добродошлица наше јединице су, тачно по плану, почеле са нападима, што је код свих, а нарочито код четника, изазвало страх и панику, а и потпуковник Црвенс Армије се неугодно осећао и ради тога је у нашем иравцу упутио једног официра са пратњом да би нам овај наредио да прекинемо са нападом, што смо одбили са доста горчине. Овај руски официр, по чину изгледа капетан, дошао је на командно место код мене (рејон Пепељевца) и ја сам га вратио давши му изричито негативан одговор да пренесе предпостављенима да се не играју ватром, јер ми, у сопственој земљи, најбоље знамо шта да радимо. Официр ми није ништа казао о положају њихових јединица, тако да смо и даље живели у уверењу да су јединице Црвене Армије далеко од Крушевца.

Кесеровић је остварио свој план доводећи у заблуду совјетске јединице извукао се некажњено.

Са потпуковником Црвене Армије који је први ушао у Крушевац и повезао се са Кесеровићем. срео сам се у зору 15.

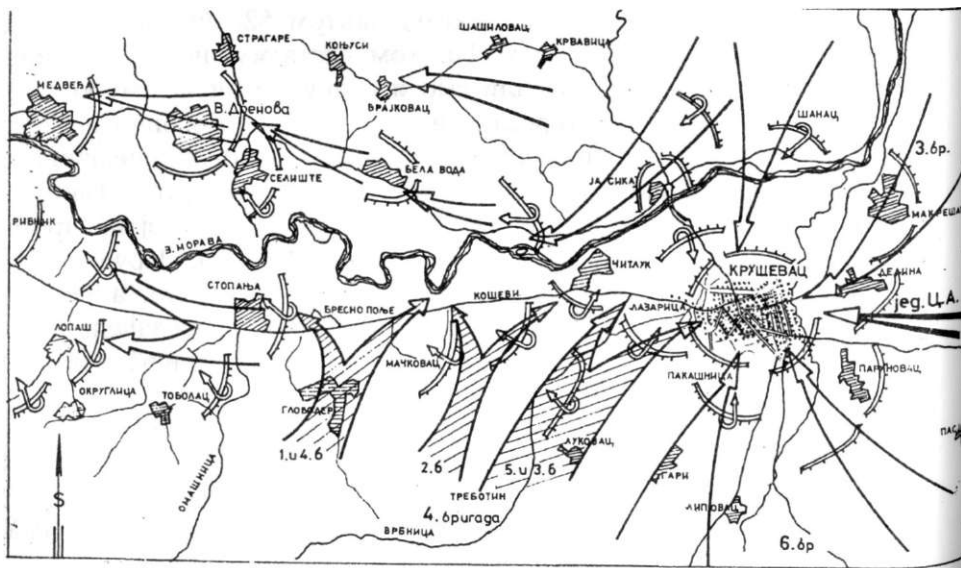
октобра на раскрсници путева Крушевац-Стопања и Читлук-Александровац и тек тада сазнао да су 14. октобра Руси ушли у Крушевац, а да је исти данас ослобођен од стране јединица НОВЈ, тј. од јединица којима сам тада командовао. Приликом нашег сусрета потпуковник је био веома хладан, а мени су сузе саме ишле од радости што он није могао да схвати. У том сусрету се дало приметити да ту нешто није у реду. Одмах после сусрета пошао сам за в. д. политичким комесаром Бригаде Радованом Радовићем у град и тамо смо доживели доста изненађења, да би смо се навече 15. октобра у хотелу "Париз" нашли са командантом 52. дивизије 64. стрељачког корпуса генералом Миљајевим. Са њим смо разговарали о нашим даљим заједничким акцијама, а расчистили смо и друга питања и проблеме које смо доживели и даље доживљавали од стране других виших официра Црвене Армије (првенствено што они нијесу такорећи ништа поближе знали о нашој борби и односима снага у земљи). Истини за вољу, код генерала Маљајева смо наишли на пуно разумевање и о свему се договорили. Међутим, одмах по изласку у град наишли смо на још тежу ситуацију: пуковник Црвене Армије, који је вјероватно радио у Штабу Дивизије, понашао се као окупатор мешајући се у послове наше гарнизонске службе. Ради тога смо политички комесар и ја имали са њим врло оштар разговор.

Разговарали само са командантом 52. дивизије која је дејствовала на том правцу. На том састанку, поред напријед изнетих питања, разговарали смо и о другим питањима која су била од обостраног интереса за наше садејство. Договорено је да се убудуће сва слична питања благовремено и заједничким договором ријеше, како не би дошло до пропуста. Тако су основни неспоразуми у вези са односом црвеноармејаца према четницима, народу и његовој имовини, расправљена. Крушевац је ослобођен, стање се у њему доста брзо сређивало, а дејства долином Западне Мораве ка Краљеву су настављена заједничким снагама и напорима 2. пролетерске дивизије НОВЈ и 52. дивизије Црвене Армије.

У борбама за ослобођење Крушевца 4. пролетерска црногорска бригада је нанијела непријатељу губитке од 104 мртва, 60 рањених и 117 заробљених војника. Заплијенила је 117 пушака, 17000 метака, 7 пушкомитраљеца, 2 машинке, 3 пиштоља,

1 радиостаницу, 1 минобацач са 40 мина, 2 аутомобила, 4 писаће машине, 2 радиостанице и 17 коња. Из 4. пролетерске црногорске бригаде погинуло је 8 бораца, око 10 њих је рањено. За вријеме борби око Крушевца предало се око 1.000 присилно мобилисаних четника, од којих је већи број добровољно ступио у бригаду, углавном омладинци. Остали су пуштени кућама, сем оних који су предати народном суду. А за вријеме првог напада на Крушевац, 10. и 10/11. септембра 1944. године, када га је нападала сама 4. пролетерска црногорска бригада, непријатељ је имао 98 мртвих, пребројених на бојном пољу, већи број рањених и 24 заробљена четника и 2 Нијемца, од којих је један био подофицир а један официр. Убијен је 1 коњ, а један тенк им је уништен. Заплијењено је 20 пушака, 2 револвера и више коња са товарима ратног материјал. Бригада је имала само те ноћи, 10 погинулих бораца и руководиоца, међу којима и Шахбаз Салих, командир чете у 5. батаљону, родом од Дувна. Бригада је имала и око 20 рањених бораца међу којима и неколико теже.

За вријеме борби у Крушевцу како у септембру, тако и у октобру вријеме је било лијепо, али се непријатељска авијација није појављивала над пољем боја.

Фусноте на текст:

МЕСТО И УЛОГЛ 4. ПРОЛЕТЕРСКЕ ЦРНОГОРСКЕ И 6. СРПСКЕ БРИГАДЕ У ОСЛОБОБЕЊУ КРУШЕВЦА

1. У саставу групе армија "Е" налазиле су се: 21. брдски армијски корпус, састава: 181. и 287. пешадијска дивизија; 68 армијски корпус, састава: 11. ваздухопловна пешадијска, 117. ловачка, 361. пешадијска тврђавска дивизија; 22. брдски армијски корпус, састава: 104. ловачка дивизија, две тврђавске бригаде и друге мање јединице; 91. армијски корпус, састава: 4. СС полицијска моторизована дивизија, две тврђавске бригаде, неколико батаљона и око 100 обалских батаљона; Команда тврђаве Крита, састава: 22. пешадијска дивизија и 133. тврђавска бригада; Команда источног Егеја састава: 22. пешадијска дивизија и 133. тврђавска бригада; Команда источног Егеја, састава: јуришна дивизија "Родос", три тврђавске бригаде и велики број јединица. Укупно: 300.000 - 350.000 војника добро наоружаних, увежбаних и искусних у свим борбеним активностима.

2. А7, НОП, К, 184, ред.бр. 24-25/1

3. Зборник, том I, књига 13, док. 182 и 187.

4. Извештај Кесеровића начелнику штаба Врховне команде, р 12289 Историјски архив Крушевац(ИАК)

5. Шеста српска бригада формирана је 17. септембра 1944. године у селу Буци - долина Расине - види Зборник, том I, књ. 1. 2. стр. 126-198, р. 81; (...). У то вријеме непријатељ је држао у своје руке, читаву долину Западне Мораве са свим градовима и насељима и слободно комуницирао од Сталаћа, преко Крушевца, Трстеника и даље ка Краљеву и Чачку. Даље, држао је територију на којој је дејствовала 4. пролетерска црногорска бригада све до линије: Гари - Треботин - Мрмош - Голубовац на југу, и до линије Омашница - Голубовац - Ратаје на западу, с тим што је био посјео и бранио Александровац и Брус. Као што се из приложеног види у то време, непријатељ је држао Бучје (...)

На дан формирања 6. српска бригада, управо на дан 17. септембра 1444 годпне, имала је око 750 бораца и старешина, с толико пушача, 30 пушкомитраљеца, 100 пиштоља и 30 машинки, Зборник, том I. књ. 12. док. 81.

Читав старешински састав од командира водова до штаба бригаде, а такође и већи део наоружања и опреме, дала је 4. пролетерска црногорска бригада.

Мислим да се око мјеста и времена формирања 6. српске бригаде не бп требали спориги и ради тога што сам ја лично био задужен за њено формирање о чему сам сачувао и ратне биљешке које и сада посједујем. Бригада је формирана од људства из Александровачке Жупе и долине Расине које се је претходно борило у саставу 4. црногорске бригаде.

За команданта 6. српске бригаде постављен је Видо Шошкић, дотадашњи командант 4. батаљона у 4. пролетерској, за замјеника команданта Радомпр Бурић дотада командант 1. батаљона у 4. пролетерској, за политичког комесара Миро Распоповић, полит. комесат 4. батаљона 4. пролетерске, а за његовог замјеника 'Боко Недић, дотаташњи замјеник у 1. батаљону 4.

пролетерске. За команданте батаљона постављени су Милорад Кандић, Вука Васовић, Мићо Ђуровић и Душан Јанковић, сви дотада командир чета у 4. пролетерској црногорској бригади. Дотадашњи начелник 4. пролетерске Војо Секулић, као и политички комесар Милија Станишић су прекомандовани, а најављено је да иде и командант бригаде Блажо Јанковић и замјеник политичког комесара Радован Радовић. За команданта 4. пролетерске је био предвиђен Стојан Жугић, дотадашњи замјеник команданта 4. пролетерске, за политичког комесара Васо Петричевић, дотадашњи политички комесар 5. батаљона 4. пролетерске, за начелника штаба Божо Беговић, дотадашњи командант 3. батаљона. За команданта 1. батаљона постављен је Мило Вукашевић, 3. батаљона Војо Ђуровић, 4. батаљона Васо Драговић, 5. батаљона Радован Никитовић, сви до тада замјеници команданта батаљона у 4. пролетерској бригади. До постављена напријед изложених дужност политичког комесара, поред своје дужности. до ослобођења Краљева, крајем новембра, вршио је Радован Радовић, замјеник политичког комесара 4. пролетерске црногорске бригаде, који је 30. новембра предао дужност политичког комесара и замјеника Бошку Брајовићу и Ђоку Недићу, а не како то оће да прикаже Бошко Брајовић, чији су чланци у вези са ослобођењем Краљева сви противречни и нетачни, изузимајући поједине дјелове из других чланака других аутора.

Међутим, политички комесар, управо В.Д. политичког комесара, био је прекомандован тек 30. новембра, када је дужност предао Бошку Брајовићу, дужност замјеника политичког комесара Ђоку Недићу. истог дана је био ирекомандован и командант Бригаде Јанковић, дочим је замјеник команданта Жугић био прекомандован раније.

6. Зборник, том I, књига 12, док. 162

7. Извештај Кесеровића начелнику Штаба Врховне команде, р. 12.189, ИАК

8. Исто

9. Погинули су борци: Добривоје С. Лазаревић, Боривоје Раденковић, Радослав Р. Јелић, Милутин З. Вучинић, Марко М. Тодоровић, Зорка Пејовић и Радоје Р. Звицер, и политички делегат вода Димитрије М. Мословарић, дневник аутора.

10. Зборник, том I, књига 13, док. 182 и 187.

11. Шахбаз Суље Салих, командир чете у 5. батаљону 4. пролетерске црногорске бригаде, родом из Дувна био је риједак јунак у бригади а и шире. Приликом првог продора у Крушевац 10. септембра 1944. године, водећи чету у сред Крушевца ухватио се у коштац са нијемачким официром и у том сукобу су оба погинули. Ово напомињем и ради тога што сам у неколико наврата, одмах послје рата, писао и предлагао одбору Савеза бораца Крушевца да овјековјечи тај подвиг и Суљу даду неко обијележје у Крушевцу, међутим, све до сада, нажалост, то није направљено.

12. Погинули су борци: Бранислав Ж. Алексић, Милорад Вукадиновић, Љубомир Ј. Јовановић, Ђоле Лучић, Владимир М. Костић и Миле С. Санковић; десетари Милорад Јовановић и политички делегат вода Владимир М. Јеврић, водник вода Љубомир р. Трифуновић и командир чете Салих Суље Шахбаз.

КОМАНДАНТИ ДИВИЗИЈА ЧИЈЕ СЕ ЈЕДИНИЦЕ НАВОДЕ У ОВОМ ЗБОРНИКУ

111таб оперативне групе дивизија (ОГД)

Командант **Пеко Дапчевић**

2. Пролетерска дивизија

Командант **Средоје Урошевић**

5. Крајишка дивизија

Командант **Милутин Морача**

17. Источнобосанска дивизија

Командант **Глиго Мандић**

21. Српска дивизија

Командант **Милоје Милојевић**

24. Српска дивизија

Командант **Ратко Софијанић**

25. Српска дивизија

Командант **Радивоје Јовановић**

ДРУГА ПРОЛЕТЕРСКА ДИВИЗИЈА

Штаб дивизије

- Средоје Урошевић, *командант*
- Милинко Ђуровић, *комесар*
- Милош Манојловић, *начелник штаба*
- Милан Радовановић, *обавештајни официр*
- Др Саша Божовић, *начелник санитхети*

Полит одјел:

- Мирко Калезић, *руководилац полит одјела*
- Тодор Вујовић - Ђедо, *члан*
- Милица Николић, *члан*
- Тихомир Јањић, *члан*

**КОМЛНДНИ КАДАР IV ЦРНОГОРСКЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ
БРИГАДЕ**
у време ослобођења Крушевца

Штаб бригаде

- Блажо Јанковић, *командант*
- Стојан Жугић, *заменик команданта*
- Милија Станишић, *комесар*
- Радован Радовић, *заменик комесара*
- Војо Секулић, *начелник илтаба*

Политодјел

- Тодор Војводић, *руководилац*
- Тихомир Јанић, *члан*
- Јован Стаматовић, *члан*
- Милица Николић, *члан*

1. Први батаљон:

- Мило Вукашевић, *командант*
- Радован Кривокапић, *комесар*
- Вељко Пејаковић, *заменик команданта*
- Радисав Ђурановић, *заменик комесара*
- Никола Полексић, *интендант*
- Данојла Цемовић, *сан. референт*

2. Други батаљон:

- Јово Самарџић, *командант*
- Марко Ђаловић, *заменик команданта*
- Никола Станишић - Ниша, *комесар*
- Велиша Мартиновић, *заменик комесара*
- Милан Дрљевић, *интендант*
- Олга Лакић, *сан. референт*

3. Трећи батаљон:

- Божо Беговић, *командант*
- Богдан Брајовић - Боћо, *заменик команданта*
- Ђукан Радовић - Ђуза, *комесар*
- Зарија Шалетић, *заменик комесара*
- Арсо Мирановић, *интендант*
- Станка Савелић, *сан.референт*

4. Четврти батаљон:

- Васо Драговић, *командант*
- Божо Ћировић, *заменик команданта*
- Саво Лабовић, *комесар*
- Павић Ојданић, *заменик комесара*
- Војо Зечевић, *интендант*
- Софија Вукосавовић, *сан. референт*

5. Пети батаљон:

- Војо Ђуровић, *командант*
- Радован Никитовић, *заменик команданта*
- Васо Петричевић, *комесар*
- Марко Радетић, *заменик комесара*
- Владислав Чуровић- Шајо, *интендант*
- Јелена Сератлић, *сан. референт*

Штаб 2. пролетерске дивизије

Пеко Дапчевић
командант ОГД потом I армије

Средоје Урошевић
ком. II ирол. дивизије

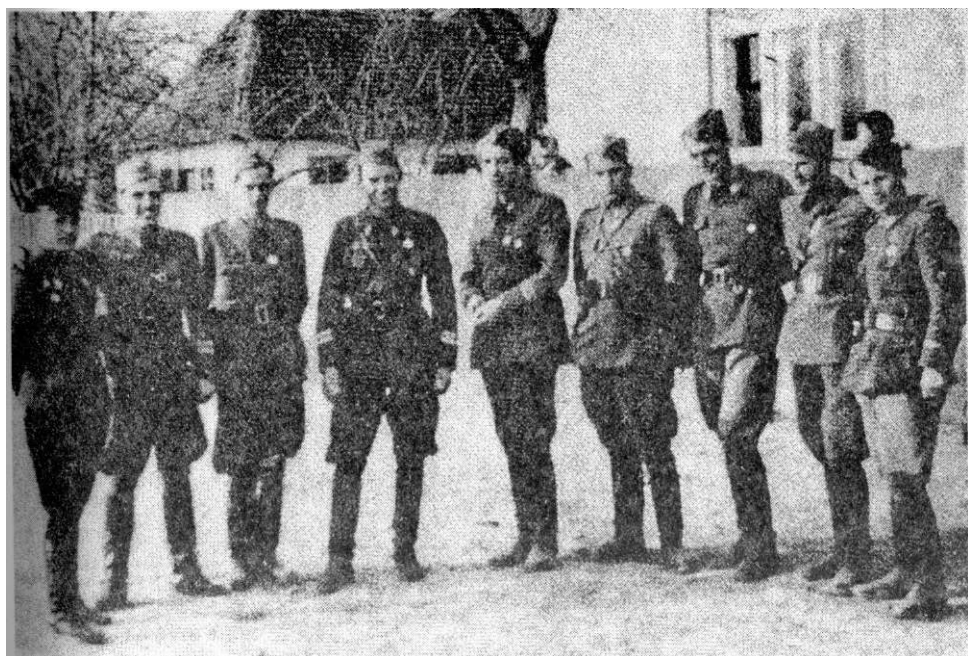

148/1

**Чланови штаба 2. пролетерске дивизије и 6. српске бригаде
у друштву са официром Црвене армије**

КомГндант дивизије Средбје Урошевић говори истројеним борцима и старешинама

Командант 2. прол. дивизије Средоје Урошевић други с лева ^ са совјетским официром и штабом ДивизијС

Штаб бригаде

Блажо Јанковић

командант

Стојан Жугић

заменик команданта

Милија Станишић

комесар

Војин Секулић - Војо

начелник штаба

Радован Радовић
заменик комесара

Бождар Брајовић Бошко
комесар бригаде
потом зам. комесара II прол. дивизије

151/1
Руководиоци 4. пролетерске бригаде

Први батаљон

Други батаљон

Мило Вукашевић
командант

Вељко Пејаковић
заменик команданта

Јово Самарцић
командант

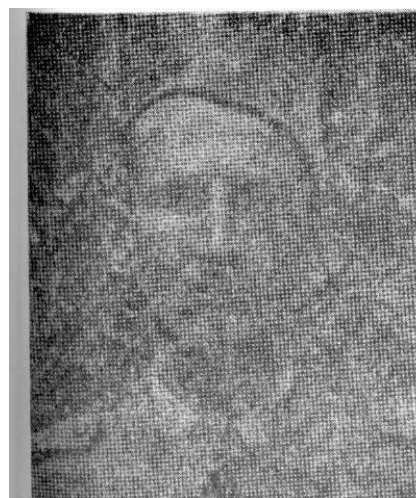
Марко Таловић
заменик команданта

152/1
Радован Кривокапић
комесар

Радисав Турановић
заменик комесара

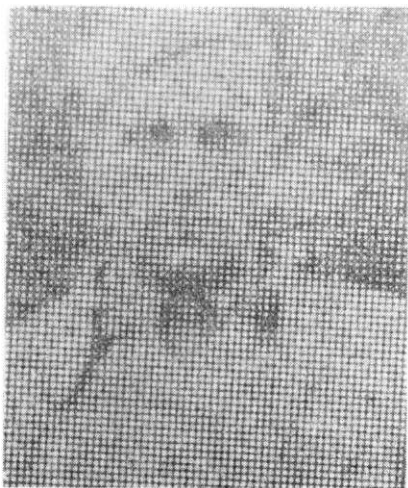

Никола Станишић • Ниша
комесар

Велимир Мартиновић
Велиша
заменик комесара

Трећм батаљон

Божо Беговић
командант

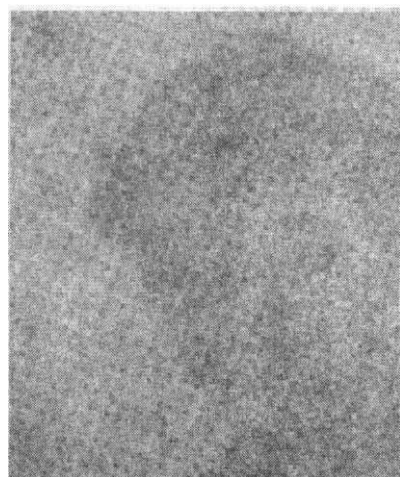
Богдан Брајовић - Боžo
заменик команданта

Василије Драговић - Васо
командант

Боžo Ћировић
заменик команданта

Ђукан Радовић - Ђуза
комесар

Зарија Шалетић
заменик комесара

Саво Лабовић
комесар

Оавић А. Ојданић
заменик комесара

Четврти батаљон

Пети батаљон

Војислав Ђуровић - Воја
командант

Радован Никитовић
заменик команданта

82/Н/1

Васо Петричевић
комесар

Марко Радетић
заменик комесара

Тодор Војводић

руководилац политодјела бригаде
потом дивизије

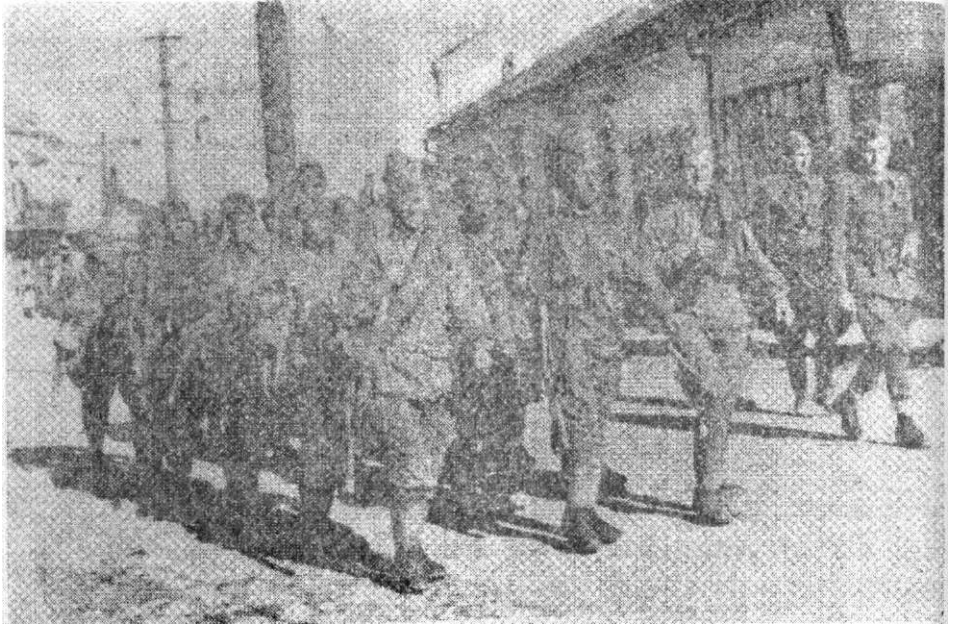

Милица Николић

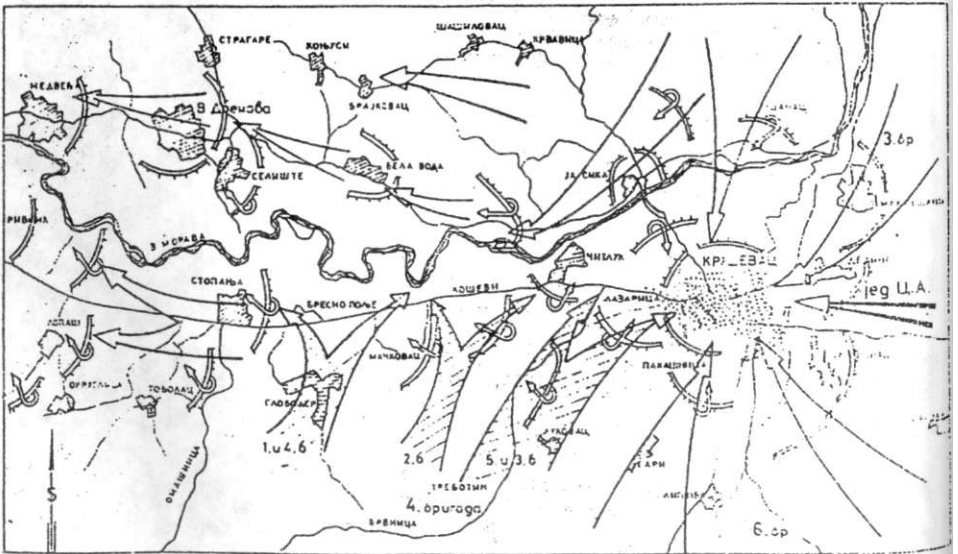
члан политодјела бригаде
потом дивизије

Омладинци Крушевца нови борци бригаде

Из Крушевца на нове задатке

156
Ослобођење Крушевца, ноловина октобра 1944. године

СЕЋАЊА ОЧЕВИДАЦА

Радивоје Ћеранић

Био сам непосредни учесник у више борби које су вођене са непријатељским снагама за ослобођење Крушевца, у самом Крушевцу и у непосредној околини Града.

Једна од највећих и најжешћих борби која је до тада вођена за ослобођење Крушевца, десила се дана **10. септембра 1944.** године. **ТОГ** дана **5. батаљон 4. пролетерске црноГорске бригаде** налазио се на борбеном положају у реону села Пепелевца и Читлука. Након краће процене ситуације на терену, прикупљених података, извршеноГ извиђања и осматрања, командант **5. батаљона Радован Никитовић** позвао је командире чета, политичке комесаре и њихове заменике (ја сам тада био заменик командира **3. чете Обраду Даниловићу**), и у кратко изложио ситуацију на терену и непријатељским снагама које се налазе у Крушевцу. Према добијеним информацијама у Граду Крушевцу налазе се мање јединице Немаца и четника. Међутим, процена ситуације на терену није била адекватна стању и бројности непријатељских снага које су се **ТОГ** дана налазиле у Крушевцу. Командант **5. батаљона** издао је наређење да **1. и 3. чета** крену правац Крушевца, а **2. чета** и штаб батаљона да остану на положају иза Града као заштитница. **1. и 3. чета** кренуле су у две колоне преко Равњака. Кад смо прешли Гарски поток, чете су се развиле у борбени поредак-стрељачки строј. Прва чета кретала се десно од Пећке улице према Гробљу. Одатле једним делом чете да избије у тврђаву и да се ту споји са трећом четом, како би заједнички напали немачку јединицу која се налазила у старој Гимназији. Други део чете имао је задатак да напада Градску кућу и да је освоји. Моја трећа чета имала је правац дејства Главном улицом (Лазарица)

и да десним крилом избије код тврђаве Где треба да се споји са деловима прве чете и да заједнички нападну Немце, а лево крило чете да се креће пругом према железничкој станици и десно према центру Града. Напад је био муњевит, нисмо имали неких јачих сукоба све до изласка на борбену линију Тврђава (кула) - Фабрика ваГона. Све Групице четника и недићеваца бежале су испред нас, тако да од наших бораца нико није испалио ни метка за њима. 1. чета је запленила 2 тенка који су се налазили у кукурузу испод ГрадскоГ Гробља, али нажалост нисмо знали да их користимо и употребимо у борби против непријатеља. Касније, након извесноГ времена ова два тенка ће пројурити кроз наш стрељачки строј и тући по нама из топова и митраљеца.

Најжешћи борбени окришaj између нас и непријатељских снага био је у кругу тврђаве и око старе Гимназије.

Многи игноришу значај борбе коју смо водили 10. септембра 1944. Годинеу центру Крушевца и ближој околини. За овај јуначки подвиг бораца 5. батаљона 4. пролетерске бригаде чула је цела Европа, јер је Радио станица "Слободна Југославија" објавила вест да се у Крушевцу воде уличне борбе.

Радун Гарчевић

Наш 4. батаљон је стигао преко ноћи у село Мешево. Грађани су се изненадили и са зебњом очекивали "незапамћени терор" како су им тада претили четници. Један сељак пита: "Јесте ли ви то та војска Пека Дапчевића?" ОдГоворено му је потврдно. Па и ви сте као наши партизани, не претите нам, не тражите храну.

Једна стара жена издвоји се из Групе па пита имамо ли ми шта да једемо. За сада немамо ништа - одговорили смо јој. Чекамо интендатуру која се о томе брине. Жене одоше кућама. Доносе у шерпама и тепсијама пројино брашно за качамак, друГе доносе сир и кајмак, а једна две шерпе масти. Доручак је, после поноћи, био боГат.

Већ је зашао 10. септембар. Стигли смо на полазне положаје око 4 сата. У 5 часова су сви батаљони отпочели напад на својим правцима:

- 3. батаљон је кроз борбу преко Обилићева улазио у Бивоље и Крушевац.

- 5. батаљон је разбио обезбеђење испред Лазарице па се преко Ложионице и млина упутио ка центру Града.

- 2. и 4. батаљон су наишли у Равњаку и БаГдали на јаку спољну одбрану.

Четврти батаљон је у Равњаку у порушеним војним објектима наишао на две линије одбране Града. Немци су изненађени Густином наше ватре, јер их је тукло десет италијанских тешких бреда и тешки бацачи баражном ватром. Разбијени повукли су се из Равњака у коме је остала муниција, храна, лоГорска опрема, шаторска крила, ћебад, а у подземним склоништима оГроман број сандука са алкохолним пићем.

Стигли смо до треће линије одбране код лазаричкоГ моста. Ту су била два велика земљана бункера. Бацачи су истерали посаду из бункера. Немци су побеГли ка Гробљу и порти цркве Лазарице у центру ЛазаревоГ Града.

На 4. батаљон се код Гробља и места зв. Баре, сручила велика артиљеријска и митраљеска ватра. Имамо доста рањених. Пети батаљон је искористио удар на нашем правцу па се кроз поља низ пругу пробио до Ложионице, Мериме, протутњао целом Старом чаршијом и упао у порту, околно стару Гимназију са одељењима Гестапоа.

Ка БаГдали је усмерен 4. батаљон са задатком да туче Немце и омогући 2. батаљону да преко Расадника упадне у центар Града код нове Гимназије. Немци су схватили да су тучени са три стране па су затражили помоћ од четника чије су се јединице налазиле у непосредној близини Града, Јасика, Кукљин, Бела вода, Дренова. Четници су журили да ударе батаљонима 4. пролетерске бриГаде са леђа.

Немци су из касарне упутили једну тенковску чету у два правца: три тенка су усмерили преко Лазарице ка Равњаку на 4. батаљон, 2 тенка према БаГдали на 2. батаљон. Нису далеко стигли јер су се плашили ТТ пушака. Када је опалио наш топ 45 мм марке "Шкода" настала је тупњава рикошетирања Граната. Трећи батаљон је принуђен да се повлачи а 4. батаљон је усмерио своју ватру ка цркви Лазарици и старој Гимназији где се воде уличне борбе у околним улицама.

ЗбоГ опасности да се четници не појаве с леђа у Читлуку у њему је остављен само један вод. Хитно је упућена ојачана чета 4. батаљона да спречава продор четника. Тако је четврти батаљон тукао придошла појачања Немаца, тукао тенкове и задржао их на удаљености, помогао 5. батаљону да заврши операцију опкољавања Немаца у старој Гимназији.

У то се чула оштра борба у Читлуку и Пепељевицу као знак да су стигле четничке јуришне јединице. Четврти батаљон је хитно упутио појачања, али је ослабио снаге које нападају Град.

Немци су упутили тенкове према Степошу и селу Гари да онемогуће повратак бриГаде у подјастребачка села. Пратећа чета се налазила на том путу те јаком ватром зауставила Немце још код Завода.

Наш први напад на Крушевац за његово ослобођење није успео. ПоГинуло је много недићеваца, љотићеваца, полиције, Немаца а и бриГада је имала Губитке. ПоГинуо је командир чете Шарбаз. Требало је на Град да нападну истовремено обе бриГаде а не само четири батаљона 4. бриГаде.

Пред подне Немцима су стизала појачања 3.000 четника из западноморавских села и 2.000 Немаца из Трстеника и Краљева.

Напад смо поновили наредне ноћи уз још веће борбе и Губитке са обе стране. Немцима и четницима је помогла пристигла авијација и подршка већеГ броја придошлих тенкова.

Због тога наређење Главног штаба НОВ и ПО Србије, није остварено тих дана те Крушевац тада није ослобођен.

Олга Борђевић - Богуновић

Увече 9. септембра, чула сам и обрадовала се да је једна Група логораша пуштена из Смедеревске Паланке. У зору је учестало пуцање појединачно и рафалима. Не знам докле ће трајати борба али знам да рано, јутарњим возом, стижу логораше. Са станице не смеју да се макну док траје полицијски час, односно до 6 часова.

Извиривала сам кроз прозор. Септембарска магла не дозвољава ми да видим даље. Наједном се на улици појави Нада Соколовић Маче. Била је заједно са мојом сестром у логору. Каже ми да Милица чека крај полицијског часа на железничкој станици.

И даље се чују пуцњи и рафали, све је некако било ту изнад нас. Потајно смо тако жарко желели да партизани ослободе Крушевац.

Како смо становали на спрату у Цара Лазара улици бр. 20, имање нам је позади било све до фабрике "Мериме". Бојали смо се, па смо ја, сестра и млађи брат сишли у подрум. Посматрала сам како партизани продиру поред Ложионице. Још увек је зора, тек је 5 сата. Усред тих учесталих пуцњава и рафала, чујемо да неко у нашем дворишту запомаже, зове у помоћ. Из дубине нашег дворишта долази један војник, није у потпуној униформи, пушку држи по страни, жури пробија се некуда.

Кад је свануло изашли смо у двориште. Доле близу Мериме испод дуда лежи мртав недићевац. За њега је са полицијом ускоро стигла његова супруга. Однели су га на Гробље. Изнели су једног мртвог и из дворишта преко пута наше куће. Кажу да је много мртвих до Порте и старе гимназије. Улице и дворишта су била пуна војске и полиције. Кажу да су партизани упали у Град кроз ардуне и дворишта а

онда направили уличне борбе све до Порше, Соколчне и Миличине улице.

Богдан Богуновић

У мојој чети у Четвртој пролетерској била је болничарка Станија Ђуришић. Она ми каже у време борби за Краљево да су се у Крушевцу у околним улицама око порте и Гимназије, ложонице и фабрике вагона водиле уличне борбе. Најтеже је било када су опколили зграду старе Гимназије у којој се налазио штаб Гестапоа. Два Немца су изашла на улицу ради преговора. Наш командир Шахбаз био је нервозан, скочио је на првог Немца. Гушили су се, обојица су пуцали један у другог и погинули. Другог преговарача подофицира су зграбили наши борци и спровели у штаб батаљона, потом у бригаду и на крају у штаб дивизије.

Даница Стојадиновић, Горњи Степош.

Из хронике Душана Миљојковића, Горњи Степош

Штаб 4. црногорске пролетерске бригаде налазио се од 30. августа до 5. септембра у рејону села Разбојна а потом се приближио Крушевцу и сместио у селу Горњи Степош, у кући Милете Марковића, председника Општинског НОО, чији је син Милан Грујица - борац Расинског НОП одреда отишао са 1. јужноморавском бригадом у Босну а сада се као комесар батаљона 3. српске бригаде враћао у Србију те на Копаннику у околини Куришумлије, надомак своје куће, водио борбу са Бугарима и код Сагоњева је погинуо.

Милета Марковић пружао је сва обавештења о стању на терену и Крушевцу до којих је долазио. У његовој кући се налазио штаб а преко пута у кући Спасојевића радио станица. Електрична енергија добијана је окретањем мале динамо

машинв великим шочком са зуичаницима која су окрешала два човека. Личила је на велики бицикл.

Командант бригаде је захтевао од Милете да пронађе војно позадинске органе, партијско-политичке раднике, да му они прибаве веродостојне податке о стању у Граду. Пронашли су Душана Миљојковића такође из ГорњеГ Степоша, сада омладински руководилац Среза и Округа те му поновили задатак.

Милета и Душан су у Град упутили Дану Стојадиновић, супругу Милисава Стојадиновића Османа, који је марта месеца поГинуо код Велике Планае у борби са БуГарима. ЊеноГ оца су четници насилно спровели у Јасику. Прихватила је да пође у Крушевац. Требало је да дође само до млина, да посматра и памти Где се налазе непријатељске јединице у Граду. За случај да је задрже и саслушају, да каже да је пошла у посету оцу у село Јасику.

Даница, млада и паметна жена, остави синчића код мајке и упути се у Град. Све је лепо обавила, али када се враћала из Града у Грштаку су је ухапсили четници тврдећи да је шпијун. Задржали су је у затвору **ТОГ** и наредно? дана.

У штабу нестрпљење, добијен је задатак да се крене на Град из више праваца.

Даницу је ослободио Божин Милуновић, сеоски командант места из ГорњеГ Степоша. Стигла је до Милетине куће и штабу бриГаде дала податке о покретима Немаца, положају четника, и о причама четника који чувају затвор да ако партизани нападну Крушевац неће моћи да Га одбране.

Миљко Михајловић, село Шавране
(Из хронике Душана Миљојковића, Горњи Степош)

Ујутро 10/11. септембра, после поновљеноГ напада на Крушевца, нашао се у Крушевцу Миљко Михајловић из Шаврана. Он је много пута по налогу РасинскоГ НОП одреда силазио у Град те преносио материјал и обућу. Без проблема је процуњао у Граду и вратио се у село.

У Шаврану се налазио штаб 5. батаљона и делови пратећих оруђа 4. пролетерске бриГаде. Сазнавши да се Миљко вратио из Града одмах је позван у штаб батаљона. Добијене податке су преко обавештајних официра брзо пренели штабу бриГаде.

Штаб бриГаде планира трећи напад на Град, наређује 5. батаљону да крене преко аеродрома право на Гритак. Замоле Миљка да пође као водич. Миљко је са извидницом био на челу колоне. Стигли су близу аеродрома. Показивао је где се налазе бункери, како се могу напасти и заобићи. Батаљон је очекивао знак за напад, кад уместо наредбе да се јуриша стиже наредба, натраг све јединице у село Церову. Миљко се сећа да је у Церови видео много виших официра чак су му рекли да је официр на белом коњу Пеко Даччевић.

Руџица Букић -Перић

Тек што је прошла 1944. Година, борбе су се водиле далеко од Крушевца али су се по селима појављивали одметници Мирка Томашевића. Ноћу су упадали у села претили председницима Народно ослободилачких одбора, активистима а нарочито истакнутим омладинцима.

Милица Јовановић из Буковице до ослобођења Крушевца секретар ОпштинскоГ комитета СКОЈ-а у Ломници, потом члан СрескоГ комитета СКОЈ-а Среза расинскоГ била је веома активна, храбра и одлазила у села без пратње. Када је дошла у посету породици у Буковицу сачекали су је одметници и убили.

Сахрани је присуствовао велики број омладине из Крушевца. Хор ученика Гимназије певао је песму "Ви падосте жртвом". Како је растојање од куће до Гробља преко 3 км Ружица Ђукић је пришла Душану Миљојковићу и рекла следеће о Милицы:

"Почетком 1944. године дошла је Милица Јовановић млада и лепа сељанчица у Првомајску улицу код рођаке Дане Вукелић. Замолила је рођаку да ме пронађе и види. Запрепастила сам се када ми је причала о стварима које знам само ја и скојевци из Града који се сада налазе у одреду. Знала је ко сам, отворено ми је причала о томе како живите и радите на слободној територији. Плакала сам од радости и питала се када ће Крушевац бити ослобођен. Она се на то насмејала. Долазила је више пута а око 7. или 8. септембра дала ми је важан задатак: "Да би био Крушевац слободан потребно је да са својим другарицама прикупиш податке о распореду непријатеља од БаГдале до Ложионице".

Док ме је она чекала код Дане Вукелић ја сам се изГубила и онолико колико сам моГла прикупила сам информације о распореду и броју непријатељских јединица на поменутиим положајима. Рекла ми је да су и многи друГи омладинци упућени у Град по сличном задатку. И заиста после неколико дана извршен је напад на Крушевац и ја сам била срећна, јер сам осетила да се слобода ближи, и јер сам и ја допринела колико сам моГла том циљу.

Десимир Здравковић Ћеса, професор у цензији

Поводом писања часописа "ПоГледи" из КраГујевца, забележена су у Савезу бораца у Крушевцу мноГа сећања о стварном стању у Граду неколико дана пре његовоГ коначноГ ослобођења. На округлом столу у Радио Крушевцу учествовао је и Десимир Здравковић - Ћеса.

Он тврди да је као гимназијалац живео са родитељима у Башићевој улици. Да је на десетак дана пре ослобођења Града, Башићева улица преплављена четничким штабовима и војводама. Са њима је дошао и амерички официр Крамер.

У кући Светислава Милосављевића Тиле пушкара, Кесеровић је сместио свој штаб Расинско-топличке Групе корпуса. У истој кући је становао и амерички официр. Кесеровић је становао у својој кући у Пећкој улици, а у штаб долазио сваког јутра. Крамер се слободно кретао у овом делу Града као и ми омладинци. Није нас чудило што су сви четнички штабови смештени у Крушевцу, свима је била позната сарадња четника са Немцима. Чудило нас је како Немци дозвољавају да им један непријатељски официр живи у Граду.

У Душановој улици (данас улица Милоја Закића) смештен је штаб Расинског четничког корпуса мајора Зорана Антоновића; на крају Старе чаришије према Лазарици други штабови, кафане пуне четника, у италалама пуно коња и послуге. Недалеко од моста у Лазарици је штаб Весића, у Бивољу штаб Мирка Томашевића. На обали Расине у Бивољу копали су дубоке ровове и утврђења.

Око Града, на улазу у Град и по удаљеним селима воде се сталне борбе за ослобођење Крушевца. У свим тим борбама заједно са Немцима учествују и четничке јединице.

Ми дечаци смо сваког јутра Гледали са улице Кесеровића како се умива са уживањем, читавим ритуалом.

Миодраг Лазаревић - Габел, из Ломнице
(Из хронике " Ломница" Душана Миљојковића)

У време када се 2. пролетерска дивизија са својим бригадама вратила на подручје Крушевца, наставила је са припремама за општи напад на Град, да разбије немачки Гарнизон и ослободи Крушевац. Штаб Дивизије се налазио у селу Дворане а 3. и 4. пролетерска и 6. српска бригада запоселе положаје око Града са запада, југа и истока. Са северне стране, у поморављу, налазиле су се четничке јединице. На дан 29.

септембра Кесеровић је напустио Белу Воду, преместио је свој штаб у Крушевац, у коме се налази немачки Гарнизон, јединице Љотићеваца, недићеваца и Бугара. О распореду тих јединица имамо више сећања од којих је једно Миодрага Лазаревића из Ломнице, а друго Десимира Здравковића-Несе, професора физичкоГ васпитања.

МиодраГ Лазаревић, омладинац, члан сеоске партизанске десетине у Ломници, без оружја, заробљен је првоГ дана офанзиве на Јастребац на потесу Гњиловац. Ухватили су Га четници Расинске бриГаде. Везали Га и водили са собом све до Гајтана и Куковице. Мајор Зоран Антоновић, командант расинскоГ четничкоГ корпуса имао је дивноГ коња, коГа није умео да неГује сеиз. Лазаревић Га је, будући да се везан налазио око коњушнице, учио како се неГује коњ. Када је за то сазнао Антоновић, наредио је да Лазаревића ослободе. Поставио Га је за новоГ сеиза.

На округлом столу у Радио-Крушевацу, поводом писања "ПоГледи" водио се разговор о сећањима очевидаца. Лазаревић је у етар Говорио:

"Био сам сеиз, као заробљеник, код мајора Антоновића. ЊеГов штаб се налазио у Душановој улици (сада Закићева) у кући у којој се после рата налазио антитуберкулозни диспансер. Коњушнице су биле у кафанама Старе чаршије, моја у италима Мусе и Марка. Имао сам задатак да свакоГ дана доведем оседланоГ коња до штаба команде. Природно је да сам Га јахао. Кад сам се мало ослободио јахао сам и према Гриштаку. ЈедноГа дана Галопом сам прешао Кошијско поље и стиГао у Мудраковац. Зауоставиле су ме партизанске страже и заробиле. Ја им довикујем да ме хитно воде у штаб бриГаде, да опишем Где се налазе четнички штабови.

На салушању сам рекао следеће:

"Штаб КесеровићевоГ корпуса налази се у Башићевој улици у кући Тиле Пушкара. У тој зГради станује и амерички официр поручник Крамер. Кесеровић станује у Пећкој улици у својој кући. Штаб Весића налази се у првим зГрадама иза моста, према Лазарици, а његове јединице распоређене у непосредној

околини. Штаб Мирка Томашевића, команданта Расинске бригаде, је целу своју бригаду поставио обалом Расине у Бивољу. Ископали су ровове, утврђења, окренути Обилићеву, да туку партизане ако наиђу. Штаб им се налазио у великој кући близу моста. Град је пун четника, било мањих јединица, или Група, па чак и луталица. Кафане пуне, коцка се и пије. Немци се свакоГ дана бројно смањују, БуГари одоше."

Мика Мућућ, трГовац из Хајдук Вељкове улице

Јутро 14. октобра 1944. Годеиен, било ми је као свако претходно десетак дана уназад. Град пун четника, Немаца је све мање у Граду.

Наједном око пола девет наста нека узбуна у центру, народ је кренуо ка Расинском трГу и Гриштаку. Ја изашао на улицу да видим шта се доГађа. Пођем ниже ка Расинском трГу, он пун народа који бежи ка Расаднику. Питам шта је? Вичу Руси се приближавају, сад ће тешке борбе између Руса и Немаца. Ја помислих куда да бежим. Одем у Бивоље у тазбину код породице Тренкић. Кад тамо пуно Бивоље четника. На обалама Расине ископани ровови за тешке и лаке митраљезе. Четници Мирка Томашевића заузели положаје. Знамо да су партизани ових дана стално у Капницији и Паруновицу. Четници су уперили оружје према парттанима, да их спрече да уђу у Град.

У Граду се утишало. Кажу да је митинГ код споменика. Наједном осуше рафали из свих митраљеза са обале Расине према Обилићеву. Видимо да колона Руса и партизана застаде у Обилићеву, око улаза у Завод. Они одГоворише на ватру. Руси извукоше један топчић на брдаице изнад импреГнације. Опалише три Гранате. Једна паде на обалу Расине, једна између Бивоља и Крушевца а трећа у Гриштак у двориште изнад моје куће. Наста кркљанац јер се ту налазила немачка комора коју спроводе Италијани заробљеници. Међу њима је био и Раде Миленковић из ГорњеГ Степоша. Каже да је рањено више Италијана а комора разбијена.

Четници се забарикадирани, укопали у ровове, па настављају жестоку борбу. Довикују, не дамо да уђу буГарски

партизани. Наједном око пола два стиже џип из града. У њему је руски официр и наредник - Босин син из Дворана. Мирко Томашевић изађе пред њих. Рекоше му да је Кесеровић наредио да се прекине борба. За час све умуче. Руси се сврставају у колону на друму, за њима партизани. Четници беже према Багдали.

Руси и партизани уђоше у Бивоље па продужише даље за Град.

Олга Ђорђевић - Богуновић

На дан ослобођења Крушевца 14, октобра 1944. Године, била сам рано на пијаци. Одједном се пронела вест да долазе Руси. Пијаца је брзо раишчишћена. Ја сам преко црквене порте пошла кући.

Када сам се приближила улици Цара Лазара видим да Немци напуштају Крушевац. Пролазе немачки камиони један за другим. Један камион се заустави близу моје куће ваљда због квара. Немци нису имали када да Га поправљају. Напустили су га и брзо замицали ка Лазарици. Народ који се нашао на улици, скочио је на камион и стао да узима ствари из њега. Придружила сам им се и ја и успела да узем један мали кофер и један руксаг.

Док је народ односио ствари из камиона посматрали су нас четници који су се налазили у кафани Иричанин, преко пута кафане "Муса и Марко". Пришао ми је један четник и на силу отео кофер и руксаг. Остали четници су отимали ствари дружима.

У ишчекивању да што пре сазнамо одакле долазе Руси приметили смо покрете четника. Они су се налазили у многим кафанама па и у Балишићевој улици, Један четник је на коњу јурио према млину и Јасичком путу. После кратког времена он се врати. Сазнали смо да Руси долазе из Јасике.

У том ишчекивању и одушевљењу, јер смо жарко желели слободу, сав народ је изашао да код старог млина сачека Русе.

Време је тако брзо промицало, тако да сам ја са масом народа отишла у центар Града до споменика. На балкону хотела "Париз" приметила сам Кесеровића који је већ држао Говор. Убрзо су се четници повукли са балкона јер се пронела вест да су партизани стигли у Град. И заиста смо ту код споменика дочекали партизане. Четници, аГенти, припадници полиције бежали су према Багдали и Лазарици.

Радивоје Ђеранић

Прошло је пуних 36 дана од 10. и 11. септембра када смо напали Немце и њихове сателите састављене од домаћих издајника свих боја у самом центру Крушевца. У том раздобљу било је још покушаја и напада на непријатељске снаге које су се налазиле и браниле Град Крушевац. За то време, наша Четврта пролетерска бригада водила је борбе на простору Жупе, преко Западне Мораве, на Дренови, Медвеђи, Парџанској коси и многим другим местима око Крушевца.

14. октобра мој 5. батаљон 4. пролетерске црноГорске бригаде, поново креће у борбу са осталим нашим јединицама да ослободимо Крушевац од немачког окупатора и његових савезника - четника. ГоГ дана у поподневним часовима нападамо село Читлук и исти ослобађамо. Након краћеГ задржавања и чишћења терена од остатака чепшика, крећемо у борбеном поретку према Крушевцу. На нашем правцу дејства нисмо имали неких јачих сукоба са противницима, јер су они одсупали и бежали према центру Града где се налазила Главнина њихових снага. Било је неких мањих Група четника који су користили мрак (ноћ) и бежали својим кућама.

Наш 5. батал,ои је увече запосео борбену линију Лазарица на лево где се данас налази "Јастра" и складишта. На овај простор, нешто прије нас стигле су јединице Црвене Армије. Ту је била размештена сва њихова техника: артиљерија, тенкови, самохотке, каћуше и остала пратећа техника. На овој борбеној линији били смо заустављени од стране јединица Црвене армије. Нису нам дозволили да продремо у центар Града. Наш сусрет са борцима и официрима Црвене армије био је шуџан и разочаравајући, јер је изостала она радосн и

одушевљење које смо годинама очекивали. Како је у нашим јединицама било доста Руса које смо заробили на Ибру, а било је доста њих који су раније бежали из немачке војске (власовци) у наше редове, није нам било тешко да ступимо у контакт са њиховим војницима и официрима. Они нису имали разумевања за наше захтеве. Онда је основана војна делегација од неколико официра која је тражила пријем код њихове команде да преговара у вези неспоразума који је настао у нашим односима. У првом покушају није било неких битних резултата. У другом разговору војна делегација је увећана са 2-3 другарице и делегација је успешно обавила преговоре.

Најдан Здравковић - Шерћа

13. октобра 1944. Године, начелник штаба 17. ударне бригаде Радивоје Лазаревић - Глумац и обавештајни официр Аца Павловић, састали су се у Каонику са пуковником Црвене армије. На овом састанку био сам и ја као курир штаба бригаде. На састанку су уговорена садејства наше бригаде са јединицама Црвене армије према Крушевцу.

Командант стрељачког пука 19. вороњешко-шуменске дивизије Црвене армије интересовао се о распореду наших јединица и других бригада: Где се која налази, са каквим наоружањем смо опремљени (колико топова, бацача и пушака тј. бораца). Интересовао се и за непријатељске снаге које бране Крушевца, да ли су добили каква појачања и слично.

Црвеноармејци су питали нашег начелника штаба бригаде: "Скољка пушки у вас јест?" начелник штаба није знао руски језик па је рекао: "Имамо 1700 пушака". То је код пуковника и осталих изазвало смех. Русе је интересовало колико имамо топова, јер на руском пушки значи топова. Начелник му је онда одговорио: "Немамо топова, имамо само средње минобацаче". Са тим одговором Руси су се задовољили, па је на овом састанку договорено да наша бригада садејствује са њима у наступању ка Крушевцу.

Већ у 15 часова наређено је нашем 1. батаљону да поседне положај северно од пута Каоник - Крушевац све до

висине села Текије и да истури извиђачке делове према селу Дедини и уићу Расине.

Трећем батаљону наређено је да затвори правац село Црквина - Мали Шиљеговац - Пасјак - Кобиље, све до Капиције. Четврти батаљон је оријентисан у правцу Крушевца.

На левом крилу наше бригаде налазила се 3. српска бригада, а наш 2. батаљон задржан је у резерви у рејону Кулина • Вукања.

Након договора са совјетским руководиоцима, стигло је наређење штаба 2. пролетерске дивизије за штаб 17. бригаде да хитно упути један свој батаљон према Јастрепцу, јер су се тамо појавиле веће Групе Немаца који су бежали из правца Прокупља. Уз то, запретила је опасност војној болници у Рибарској Бањи. Ове групе Немаца су брзо похватане или ликвидиране.

Штаб 17. бриГаве је том приликом издао наређење штабовима 1. и 3. батаљона као пратећој чети и инжењеријском воду да наставе заједничка дејства са јединицама Црвене армије за ослобођење Крушевца, док је 4. батаљон хитно упућен у село Рибаре и Вукања да што пре избију на Гребен Јастрепца и тамо похватају или униште Групе Немаца. Са јединицама Црвене армије, из правца Обилићева, у Град је ушао 3. батаљон 17. бриГаве и делови 3. српске бриГаве. Сутадан 15. октобра у Крушевац су ушли и остали делови 17. бриГаве.

Пре уласка у Град јединице Црвене армије, 17. и 3. српске бригаде са правца Обилићева, водиле су кратку борбу са четницима Драже Михајловића под командом Мирка Томашевића. У овој борби пред нашим очима поГинуло је 18 руских војника и 7 наших бораца.

15. октобра 1944. Године одржана је парада наших и јединица Црвене армије. Трибина је била постављена испред хотела "Париз". На трибини су, поред осталих, били Генерал Миљајев, неколико пуковника Црвене армије, командант 2. пролетерске дивизије Средоје Урошевић, наш командант бриГаве, начелник штаба и други руководиоци.

У парадџ су учествовала наша 2 батаљона (јер су борци били најлепше обучени), један батаљон 3. српске бриГаве и механизована јединица Црвене армије.

Милорад Чукић

6. СРГІСКА БРИГАДА

Бригада је формирана 17. септембра и до 18. септембра остала у рејону села Буци, с тим што је први батаљон истурила у обезбеђење са задатком затварања правца од Куршумлије и Крушевца. Истовремено је одржавала везе са јединицама 3. и 4. пролегерске бригаде.

Сутрадан, 18. септембра 1944. године, Штаб 2. пролетерске дивизије издао је наређење бригадама за напад на четничке снаге на просторији Трстеник - Крушевац. У свом наређењу упознаје штабове бригада о четничким снагама, које се налазе на овој територији.

"Према досадашњим подацима са којима располажемо, четничке снаге око 3000 оружаних, толико исто ненаоружаних, су посели леву обалу (3) Мораве од Трстеника па до Сталаћа, као и сам Трстеник и Крушевац. Комуникација Краљево - Крушевац - Сталаћ у исправном стању и Немци је повремено користе...

... Ненаоружани и мобилисани налазе се у селима: Коњух. Шанац, Крвавица, Дренова, Сугубина, Медвеђа.

У свом међусобном разговору четници се нарочито боје тешких бацача и уопште тешког оруђа, као и напада са леђа. У оба случаја хвата их страховита паника и бежи свако на своју страну.

Штаб Кесеровића се налази у селу Бела Вода, а главни четнички штаб за Србију налази се у селу Риљуцу.

У циљу разбијања ове деморалисане четничке банде и омогућавања поштеним, насилно мобилисаним сељацима да се ослободе мобилизације и демобилишу, IV пролетерска бригада, без једног батал>она и један батал>он III српске бригаде ће форсирати Мораву..." (214/215)

Шеста српска бригада је добила задатак да, у току ноћи, између 18. и 19. септембра, изврши покрет и поседне положаје на линији: Жабаре - Парлог - Голубовац, са задатком обезбеђења и

извиђања комуникације Крушевац - Краљево и контролисања Александровца. У случају нокушаја бекства непријатеља на другу страну Мораве, по разбијању од стране јединица IV пролетерске бригаде и једног батаљона 3. српске бригаде, јединице 6. бригаде пресретаће и хватати разбијене четнике и неће им дозволити да се организују и концентришу на десној обали Мораве. Накнадно је Штаб Дивизије доставио допунски извештај о распореду и покрету четника.

Одмах по добијеном наређењу од Штаба Дивизије, Штаб Бригаде је позвао команданте батаљона. Командант Бригаде Видо Шошкић је командантима батаљона: Мићи Ђурковићу, Милораду Кандићу, Милу Никаљевићу и Душану Јанковићу, издао заповест за хитан покрет батаљона према заповести Штаба Дивизије, одређујући им ближе задатке. Јединице Бригаде су извршиле покрет 18. септембра, око 20 часова. Исте ноћи батаљони су посели положаје: 1. батаљон у селу Губеревац, са задатком да извиђа и обезбеђује од правца Александровца, посебно контролишући комуникацију и простор око Александровца; 2. и 3. батаљон посели су положаје на просгору села Мрмош - В. Врбница, са задатком да извиђају и обезбеђују комуникације на правцу Краљево - Крушевац, а 4. батаљон је заузео положаје на простору села Жабаре са задатком да извиђа и обезбеђује правац од Крушевца и одржава везу са јединицама 3. српске бригаде. Штаб Бригаде се сместио у рејону села Мрмош. (215)

Штаб 6. српске бригаде је са положаја, 19. септембра, у 12,15 часова, послао извештај Штабу 2. пролетерске дивизије, следеће садржине:

"Према наређењу тога Штаба, наша Бригада извршила је покрет у 20,30 ч. и у току ноћи размјестила се на просторији: Жабари - В. Врбница - Мрмош - Голубовац. Овакав распоред јединица извршен је у циљу извршења постављеног нам задатка."

Бригада је остала на тим положајима још неколико дана, с тим што је испољавала борбену активност на ширем простору и појачала активности у извиђењу и обезбеђењу терена, претресању терена, заробљавању, хватању и разоружању разбијених четничких група. (217)

Истог дана, 20. септембра, у 18,40 часова, Штаб Бригаде шаље други извештај Штабу 2. пролетерске дивизије:

"По разбијању четничких банди на левој обали реке Мораве, присилно мобилисани прсли су и беже у свим правцима. По причању ових, четници су на овом сектору страховито разбијени и претрпели огромне губитке.

Наше јединице, у току данашњег дана од 14 часова, ухватили су 70 присилно мобилисаних наоружаних четника, који су се пребацили с десне стране Мораве; по њиховој изјави има их још који беже у овом правцу. Ми смо појачали број заседа и патрола на правцу њиховог одступања. Све способне за војску задржаћемо у јединицама, а старије упућујемо командама мјеста на даљи поступак. Међу овима изразитих четника нема."

ЕГгаб дивизије је одржавао свакодневну везу са бригадама и слао допунска наређења и заповести, па је и 20. септембра, у наређењу 6. српској бригади, заповедио:

"IV српска бригада нека својим даљим јачим патролама контролише терен према Александровцу - Трстенику и комуникацију Крушевац - Трстеник и хвата оне који су, као разбијени, са леве обале пребегли на десну обалу Мораве желећи да утесну кућама. Наоружане разоружавати, а све младиће четнике задржавати у нашој војсци. Развиги што јачу обавештајну службу у правцу Копаоника, јер смо добили обавештење да се тамо налазе неке четничке групе. Проверити да ли је ово тачно". (218)

Наређењем Штаба 2. пролетерске дивизије, од 21. септембра 1944. године, 6. српска НОУ бригада добила је следећи задатак:

"VI српска бригада ће по стицању 4. пролетерске бригаде номерити се на просторију Голубовац - Пасјак - Риђевштица држећи обезбеђење на Погледу (к. 736), као и на Чикеру (к. 759), са задатком извиђања и обезбеђивања у правцу Трстеника и Врњачке Бање, као и спуштање својих диверзантских група на комуникацију Трстеник - Стоиана у циљу рушења исте. Једну своју чету би могли држати у Александровцу, као посаду. У Александровац треба да стигне 1. баталјон IV пролетерске бригаде из Блага и када стигне, уместо да иде за Пасјак, како смо му наредили, повезати га односно упутити га у састав своје Бригаде у село Мешево на расположење бригади..."

Одмах по добијању наређења од Штаба Дивизије, штаб 6. српске бригаде издао је наређење својим јединицама за покрет. Батал.они су добили следеће задатке:

1. батаљон по извршењу акције у селу Латковац са својим деловима има се преbacити и разместити у селу Дренчи, с тим што ће једну чету оставити као посаду у Александровцу. Задатак овог батаљона је: извиђање и обезбеђење у правцу села Латковац - Врњачка Бања и комуникацијом Александровац - Брус;

2. батаљон извршиће одмах покрет правцем Мрмош - Голубовац - Пасјак, где ће се разместити са задатком извиђања и обезбеђења у правцу комуникације Трстеник - Крушевац;

3. батаљон одамх ће извршити покрет правцем В. Врбница - Мрмош - Голубовац - Пасјак - Риђевштица, где ће се и разместити држећи положаје на Погледу (к. 736), као и на к. 759, зв. Чикер, са задатком извиђања и обезбеђења у правцу Трстеника;

4. батаљон одмах ће извршити покрет правцем Жабаре - В. Врбница - Мрмош - Голубовац, где ће се и разместити са задатком извиђања и обезбеђења у правцу комуникације Трстеник - Крушевац.

Јединицама батаљона је наложено да одмах по поседуња нових положаја доставе извештаје Штабу Бригаде, који се налазио са болницом у селу Риљевина.

У току 22. септембра, све јединице бригаде су извршиле покрет и батаљони су посели своје положаје, па је, 23. септембра, Штаб 6. српске бригаде послао опширан извештај Штабу 2. пролетерске дивизије.

"Према прикупљеним подацима, Немци и белогардејци су напустили Врњачку Бању ире 4 дана. На том сектору сада се не налази непријатељ. Јуче су се налазили четници, око 50, у селу Лесковица и када су осетили наше јединице повукли су се у правцу Трстеника. Јуче је бомбардован мост на Ибру, код Крајева и Трстеника, четници се налазе у Медвеђи и у В. Дренови; њихових делова није се опајало с оне стране Мораве." (220)

О размештају јединица према издатом наређењу у извештају даље пише:

"... Наш 1. батаљон, који је био претпрошле ноћи у акцији у селу Латковац, растерао је четничку банду којих је било

око 60. Овом приликом ухватили су 6 наоружаних четника које су предали Команди места у Александровцу; других жртава није било ни са једне ни са друге стране. За последња 3 дана јединице наше Бригаде су ухватиле ненаоружаних око 120 четника, од којих смо већи број предали Командама места, а врло мали број задржали у јединицама.

С обзиром да су јединице 6. српске добиле задатак извиђања и осматрања комуникација и кретања непријатељских снага, Штаб 6. српске бригаде је, 24. септембра, обавестио Штаб Дивизије, да су 23. септембра прошла два воза од Крушевца ка Краљеви и колона камиона до Трстеника са Немцима, а да се у Трстенику налази немачка јединица са око стотину Немаца. У међувремену је и Штаб Дивизије, у циљу спречавања маневрисања непријатељских снага, наредио да се изврши диверзија на прузи, дајући задатак бригадама да на неколико места поруше нругу на релацији Сталаћ - Крушевац - Трстеник - Краљево." (221)

Процењујући тако ситуацију, Штаб 2. пролетерске дивизије је издао заповест и наредио јединицама да поседну положаје на комуникацијама:

- 3. српска бригада на комуникацији Крушевац - Сталаћ;
- 4. пролетерска на комуникацији Крушевац - Трстеник
- 6. српска бригада на комуникацији Крушевац - Трстеник, са задатком рушења обадве комуникације, железничке и друмске.

Напад четника на Шесту српску бригаду

Као што је процењивано, четничке снаге у јачини од 2.000 до 3.000 људи су, 24. септембра, пошле у напад на положаје 6. српске бригаде, са циљем да продру на територију на десној обали Западне Мораве. Четници су били одморни, добро наоружани са митраљезима и минобацачима и припремљеном подршком надићеваца, немачких тенкова и артиљерије. У ратном операцијском дневнику 6. српске бригаде, записано је: "... 24. септембра 1944. године ... Око 12,15 часова непријатељ је напао на нашу Бригаду у три правца, и то на Голубовац - Риђевшицу и Дренову ... Успео је да нас одбаци са положаја и погисне на

линију: Горњи Ступањ - Гаревина - Суботица - Трнавци, где смо спречили даље надирање.

Људство, иако мало, показало се врло борбено.

У борби смо имали губитака, и то: погинулих, рањених, дезертираних, заробљених. Непријатељ је имао 10 мртвих и више рањених..."

У овој борби у четничком нападу, у Операцијском дневнику 4. батаљона 6. српске НОУ бригаде, је записано:

"24. септембар 1944. год. отпочела је борба у селу Омашници и то 2. чета. И остале чете су примиле борбу у селу Голубовцу. Јачина непријатељских снага била је: 6. батерија са наоружањем, и то: 2 тешка бацача и 12 пушкомитраљеза. Борба је трајала од 10 часова до мрака. Ми смо одступили пред многобројним и наоружаним непријатељем. Око 12 часова, ноћу, добили смо покрет са положаја из села Виткова до села Гаревина. У исто село смо се сместили, а 3. чета истог батаљона отишла на положај, и то на коту 261, такозвану Величковица. У истој борби погинула су 4 друга, а 4. су рањени. Међу којима командир 1. чете Илић Гвозден и комесар исте чете Крстић Данило." (223)

У наређењу Штаба Дивизије, 25. септембра каже се, да су четничке снаге у јачини од око 2.000 до 3.000 људи нападе на јединице бригаде, 24. септембра у 12 часова; да је непријатељ добро наоружан, а да 6. бригада нема довољно муниције и да је приморана на повлачење. Процењује се да непријатељ има намеру да се ухвати масива Копаоника на којем простору би могао да води герилски рат. Дајући бригадама задатак, 6. бригади наређује да даје колико може отпор, а у случају повлачења, да се повлачи правцем: Гаревина - Себечевац, 4. пролетерској бригади да хитно пошаље батаљон који има у резерви у помоћ 6. бригади, а осталим баталјонима да пођу у напад и туку непријатеља са правца Врбница - Голубовац - Тулеш у десни бок и из позадине, дајући даље задатак, да заједно са 6. српском бригадом не дозволи, ако је могуће, повлачење четника ка Копаонику. Сличан задатак је према датој ситуацији дат 3. српској бригади.

Наређење је било јасно, али га је врло тешко било остварити. Бригада се по први пут нашла у таквој ситуацији да води борбу против надмоћнијег и добро наоружаног непријатеља. Утолико је било теже, што је још увек у Бригади био велики број бораца без оружја. Штаб Бригаде је издао кратка наређења

командантима батаљона, а онда су се штабови батаљона и Штаб Бригаде најхитније упутили ка положајима батаљона и чета, где су на лицу места одредили линије са којих нема повлачења и где се непријатељ мора задржати. поштитички комесари и скојевски руководиоци су у ходу давали задатке комунистима и скојевцима. Преносили су задатке као обавезу и завет, да се пред четницима не сме попустити. (224)

Испред Транавача и осталих положаја, непријатељ је зауатављен. Комунисти и скојевци су били испред строја и давали пример, припремајући положаје за одбрану. Четници су заустављени, али су понављали нападе, покушавали су и да заобиђу положаје јединица 6. бригаде, да их разбију обухватом са крила и бокова, али им то није пошло за руком. Борба је цело слеподне све више добијала у интензитету. Јединице Бригаде су успеле да одрже своје положаје до доласка батаљона 4. пролетерске, што је имало поред борбеног ојачања и морално дејство код бораца 6. бригаде. Батаљон 4. пролетерске бригаде са собом је донео 20 нушкомитраљеза, више оружја и муниције и предао јединицама 6. бригаде. Иначе муниција је била на измаку. Четници су коначно заустављени и нису успели да се пробију преко Расине. Доласком јединица 4. бригаде, јединице 6. и 4. бригаде, увече, 24. септембра, прелазе у противнапад. По два батаљона из обадве бригаде су напала на четничке положаје. Четници, којима су у иомоћ биле пристигле и неке недићеве јединице, почели су да узмичу. Очекивали су да ће их сутрашњи дан и подршка немачких тенкова и артиљерије спасити. И поред јаке артиљеријске ватре, којом су Немци подржавали четнике, 2. и 3. батаљон 6. бригаде су наступали преко Горњег Ступња ка Шогољу.

Отпор 6. бригаде био је неочекивано храбар и успешан, с обзиром на све околности. Цео руководећи састав Бригаде је служио примером. Ситуација је била таква, да се и командант Бригаде Видо Шошкић, обилазећи положаје батална и чета, сусрео са четницима и сам са куриром прихватио борбу, док није пристигао заштитни вод Бригаде.

И поред сталног контакта и издавања наређења штабовима батаљона и командама чета на лицу места, Штаб 6. бригаде је успевао да издаје и писмена наређења јединицама. После борбе са четницима, 24. и у току ноћи и између 24. и 25.

септембра, Штаб Бригаде је у духу неређења које је добио до Штаба Дивизије, 25. септембра, издао следеће наређење јединицама:

1. батаљон и даље ће остати на досадашњој просторији, с тим што ће испитати правац Витково - Александровац - Дренча - Веља Глава; на овом правцу тачно прикупити податке, јер с падом мрака на овом правцу ћемо вршити напад на непријатеља;

2. батаљон одмах по пријему заповести извршиће покрет правцем Доњи Ступањ - Мешево и разместити се у средини или јужном делу села Мешева, хватајући везу са III српском бригадом која ће се налазити у селу Мешеву;

3. батаљон одмах по пријему ове заповести испитаће правац Боботе - Тржац - Ратаје - Тулеш; о овим правцима прикупити податке о непријатељу где се налази, јер ћемо вероватно овим правцем вечерас нападати;

4. батаљон извршиће покрет правцем Гор. Ступањ - Доњи Ступањ - Дољане, где ће се и разместити (225/226)

Болница, бригадна интендантура, коморе 1. и 3. батаљона, кретаћ се са 4. батаљоном и размјестиће се у село Дољане.

Командант бригаде кретаће се са 1. и 3. батаљоном, остали делови Штаба Бригаде кретаће се са 4. батаљоном и разместиће се у село Дољане."

И следећег дана, 26. септембра, дошло је до борбе са четницима.

Непријатељ је на читавом сектору извршио напад, био је врло јак. Бригада се морала повући преко реке Расине у села Витановац - Јабланица. Непријатељ је извршио напад уз припомоћ авијације. У тој борби Бригада није имала жртава, а непријатељ је имао губитака.

Јединице Бригаде су се разместили на просторији Јабланица - Витановац, тако да су се два батаљона лоцирана у Јабланици, а два батаљона у Витановцу. У току 27. и 28. септембра, јединице Бригаде нису имале сукоба са непријатељем. али их је, 27. септембра, немачка авијација надлетела и узнемиравала.

У протеклим борбама са четницима Штаб 6. српске бригаде је, 29. септембра 1944. године, упутио извештај Штабу 2. пролетерске дивизије, који гласи:

"У борбама које је наша Бригада водила поеледњих четири - пет дана на Тулешу и Парлогу имали смо иет мртвих и 15 рањених, од којих 7 теже, несталих око 50.

У тим првим борбама дошло је до извесних колебања и напуштања редова Бригаде, мада се стање врло брзо стабилизовало, захваљујући свакодневном раду руководећег састава и активностима партијске и скојевске организације."

На основу наређења Штаба Дивизије 6. бригада је извршила покрет са простора Јабланица - Витановац и посела положаје на линији: Жабаре - Парлог - Водица - Доњи Ступањ - Себечевац - Вујино Брдо - Павлово Брдо, добијајући задатак да будно прати ситуацију и одржава везу са 4. пролетерском бригадом, која је била на десном крилу и у случају потребе спремна да јој садејствује. Јединице Бригаде су се на овим положајима разместили: 1. батаљон у селу Витановцу са задатком да обезбеђује болницу и комору, 4. батаљон на положаје у рејону села Максиће за садатком да успостави и одржава везу са јединицама 3. српске бригаде и држи положај на правцу Парлог - Водице, 2. батаљон се сместио у рејону села Дебељаци, са задатком да држи положаје ка к. 334, а 3. батаљон се разместио у рејону села Себечевац, са задатком да држи положај на Вујином Брду. Бригада је на овим положајима остала, не водећи борбу са непријатељем до 2. октобра 1944. године. У Бригаду је, 1. октобра, дошла попуна од 39 бораца, који су распоређени по батаљонима." (227/228)

Борбе на простору Жабаре - Парлог

Бригада се после борби и маршева сређивала на положајима које је посела 29. септембра, уз стално извиђање, осматрање и прикупљање података о непријатељу. Одржавани су партијски и скојевски састанци, четне и батаљонске конференције и користило се слободно време за обуку младих бораца. Руководство Бригаде је успоставило везу са народом у селима Расине, на простору где су биле јединице Бригаде.

Поново су, после три дана, ирипремили напад на простору где су биле јединице Дивизије. Организовале су се четничке и недићевске јединице и са више од 15 тенкова, у којима је била немачка посада, 2. октобра 1944. године, пошле су у напад

правцем: Мешево _ Дољане - Себечевац, и правцем: Голубовац - Жабаре - Парлог. Непријатељ је напао на положаје јединица 3. српске бригаде. На јединице 6. српске бригаде напао је са око 1.000 људи и девет тенкова око 11 часова.

Из извештаја Штаба 6. бригаде који је послао Штабу 2. дивизије, у 14,30 часова, види се да су јединице Бригаде држале положаје на Парлогу, Црном Врху и Павловом Брду, где воде борбу са непријатељем, као и то да држе косе и доминантне положаје изнад Дољана и Црног Врха. И док су јединице Бригаде водиле борбу са четницима и недићевцима, девет немачких тенкова су са једним борним колима избили у рејон села Себечевац. Најжешћи напад је извршен на јединице 2. и 4. батаљона. На положајима Максићи - Парлог се налазио 2. батаљон а до њега 4. батаљон. Четници и недићевци су силовито нападали уз подршку немачких тенкова, па су батаљони Бригаде, по наређењу Штаба Бригаде, рокирани на суседне положаје.

Истог дана, 2. октобра, Штаб Бригаде је послао други извештај Штабу 2. пролетерске дивизије, у којем га, између осталог, извештава и следеће:

"Непријатељски тенкови 4 - избили су у село Себечевац, ми смо рокирали батаљон према Павловом брду и остали на тим положајима, а са друга два батаљона водили борбу на Парлогу и на косама изнад Жабара, јер је непријатељ са два иривца од В. Врбнице и Жабара у две колоне нападао. Пред вече су се тенкови повлачили преко Дољана у правцу Врбнице и Мачковца. Ми се налазимо сада на старим положајима: Водице - Парлог к. 401 - к. 356 и к. 273 и на косама изнад Дољана, оријентишући се према непријатељу. (229)

Бригада је остала на овом терену до 7. октобра. Претходно, 5. октбра, стигао је допис од Штаба 2. пролетерске дивизије, у којем су обавештене јединице Дивизије, да је Главни штаб НОВ и ПО Србије, поставио именовано руководство у 6. српској бригади: Вида Шишкића за команданта Бригаде, Радомира Бурића за начелника Штаба Бригаде, Мира Распоповића за политичког комесара, Ђорђију Недића за помоћника политичког комесара, Ива Пековића за обавештајног официра и Вида Матановића за интенданта Бригаде. Сви ови другови су дужност обављали од дана формирања Бригаде, а сада је то и званично потврђено ид Главног штаба НОВ и ПО Србије,

с тим што је у допису наглашеио да штабови бригада упознају своје јединице о овим постављењима.

По наређењу Штаба 2. пролетерске дивизије, све бригаде су требале да се рокирају са дотадашњих положаја, јер су на тај сектор пристигле и јединице 24. српске ударне дивизије. У духу тог наређења, Штаб 6. српске бригаде је, још 5. октобра, добио припремно наређење за припрему јединица за покрет, а 7. октобра 1944. године и наређење за покрет, које гласи:

"... VI српска бригада разместиће се на нросторији Мали Шиљеговац - Бован - Ломница са задатком дејства на комуникацији Крушевац - Сталаћ."

У циљу извршења предњег, Штаб 6. српске бригаде издао је наређење батаљонима:

- 1. батаљон је добио задатак да изврши покрет, правцем: Тулар - Ратаје - Г. Ступањ - Витановац - Наупаре, одатле најкраћим путем за Мали Шиљеговац, где ће се разместити, са задатком дејства на комуникацију Крушевац - Сталаћ;

- 2. батаљон кренуће правцем за 1. батаљоном и разместити се у рејону Мали Шиљеговац, са истим задатком, као и 1. батаљон;

- 3. батаљон, да се креће маршутом за 1. батаљоном и да се размести у рејону с. Ломнице, са задатком обезбеђења неборачког састава Бригаде;

- 4. батаљон је добио задатак да изврши покрет маршутом за 1. батаљоном и размести у рејону села Бован, са задатком дејства на комуникацију Крушевац - Сталаћ.

Батаљонима је саопштено, да ће у току марша добијати допунска наређења и да покрет изврше 8. октобра, у 6 часова ујутру. (232)

У току марша, приликом прелаза од Витановца - Наупаре на коси, непријатељ који је био на Шавранским косама тукао је колону, тј. нашу болницу коју је приметио и том приликом нанео нам жртве: један погинули и осам рањених од којих четири теже.

Већ 9. октобра, Штаб 2. пролетерске дивизије је послао бригадама наређење, које садржи нове елементе везано за борбе које су водиле друге јединице на ширем простору јужне Србије.

12. октобра, 6. бригада је добила иаређење од Штаба Дивизије да се повуче са положаја које је држала на нрузи и изнад пруге Крушевац - Сталаћ и да изврши покрет на иростору Пародин-Љуптен. То је био један од дужих и тежих маршева, да би сутрадан, 13. октобра, наставили даљи покрет на иростору Витановац - Јабланица - Куици и коначно посела положаје у рејону села Ломница - Буковица - Наупара - Јабланица, одакле ће учествовати у борби за ослобођење Крушевца. (235)

Бригада у борби за ослобођење Крушевца

Када је добила наређење од Штаба Дивизије, Штаб 6. бригаде је, 13. октобра, издао следећу заповест јединицама Бригаде:

"У вези новонастале ситуације наша Бригада има да продужи марш на просторију Витановац - Јабланица - Куици са задатком недозвољавања непријагељу да се са леве обале Расине пребаца на десну. У том циљу наређујемо:

I. - 1-и батаљон са просторије на којој се сада налази кренуће правцем Пољаци - Дворане - Трмчаре - Ломница - Наупаре - Јабланица, гдје ће се разместили држећи положаје на најпогоднијем месту до Расине;

II. - 2-и батаљон са просторија на којима се сада налази кренуће правцем 1-ог батаљона и разместиће се у селу Купци, са десне обале Расине у источни део села, држећи положаје на најпогоднијем месту до Расине;

III. 3-и батаљон кренуће правцем 1-ог батаљона и разместиће се у селу Витановац, држећи положаје на најпогоднијем месту до Расине и косу Ђуровицу;

IV. 4-и батаљон кренуће правцем 1-ог батаљона и разместиће се у селу Витановац, држећи положаје на најпогоднијем месту до Расине;

V. Болница и интендантура, као и Штаб Бригаде, разместиће се у селу Јабланица;

VI. На правцу нашег кретања посгоји вероватноћа да има негде непријатеља, те ће батаљони у току марша бити повезани, а батаљон који се буде кретао на челу колоне кретаће се наступним маршем;

VII. Покрет извршити тачно у 10 часова."

У току 14. октобра, јединице Бригаде су ухватиле 15 четника које су предали Команди места Буци. У међувремену, ноћу између 13. и 14. октобра, Штаб Бригаде је послао два извиђача у Крушевац да се дочепају "живог" језика. Како је текла та акција, записао је Радомир Бурић, тада начелник Штаба Бригаде: (236)

"... Патроле и извиђачи су крстарили по терену. Два извиђача, ноћу између 13. и 14. октобра одлазе у Крушевац да ухвате живог Немца ... Ушли смо у град - причају извиђачи. Стигли смо до кафане Гледстон. Ограђена је високом тарабом. Немаца је пуна. Вечерају и пију. Један је изашао и поред тарабе обављао физиолошке потребе. Кундаком сам га лупио по глави. Пљоштимце. Пао је без гласа. Разоружали смо га. Онесвешћеног, изнели смо га мрачним улицама из града. Када се освестио рекао је нешто на немачком. Хтео је да побегне. Везали смо га и после дужег путовања предали Штабу Бригаде. Посведочио је да се у Крушевцу налазе Немци и Калабић са четницима. Родом је био из Хамбурга, стар 23 године. Молио је да га не убијемо. Наши га нису стрељали. касније је оправљао пушкомиграљезе и обучавао возаче моторних возила".

У нападу на Крушевац учествовале су јединице 2. пролетерске дивизије, заједно са јединицама Црвене армије. Штаб Дивизије у Оиерацијском дневнику је забележио, да су у Крушевцу и околини биле непријатељске снаге: немачке, четничке, недићевске и белогардејске у јачини око 5.000 војника. За напад на Крушевац, јединице Дивизије су добиле задатак 14. октобра 1944. године.

Наређење за напад 6. српска НОУ бригада је добила око 18 часова и одмах пошла у напад у захвату комуникације која је водила од Бруса и Блаца ка Крушевцу: 1. и 2. батаљон су пошли правцем преко села Гари и Вучака, а 3. и 4. батаљон долином Расине преко Обилићева. У борби за ослобођење Крушевца одржавали су везу са јединицама 4. пролетерске бригаде на левом крилу, а на десном су усоставиле везу са 32. пуком Црвене армије и са стрељачким пуком 19. вороњешкошуменске дивизије - јединицама Црвене армије које су нападале на Крушевац. Јединице 6. српске бригаде су на овом сектору водиле борбу са

немачким и четничким јединицама. У току ових борби, Кесеровић је своје снаге усредсредео у борбу са јединицама 4. пролетерске и 6. српске бригаде на прилазу граду и на комуникацијама које су водиле ка Крушевцу. (237)

У ослобођени Крушевац су ушле и јединице 6. српске бригаде и заједно са јединицама Црвене армије прославиле ослобођење града. У Крушевцу Бригаду је народ врло срдечно дочекао, а такав је био и сусрет припадника Бригаде и Црвеноармејаца. Борци и руководиоци Црвене армије и народноослободилачке војске Југославије и овде, у ослобођеном Крушевцу, врло срдечно су се сретали, грлили и љубили, мењали наоружање и друге предмете.

У борбама за ослобођење Крушевца, из 6. српске бригаде, погинули су: Властимир Јаврић, Јанко Тмушић, Љубомир Трифуновић, Војислав Манојловић, Душан Станојевић и Мирослав Марић.

После ослобођења Крушевца, Шестој српској ИОУ бригади је наређено да један свој батаљон остави у Крушевцу као посаду, а са једним батаљоном крене према Трстенику, 17. октобра изјутра. Наређено је свим јединицама које координирају са јединицама Црвене армије да воде рачуна о развоју ситуације код јединица Црвене армије и према томе се управљају. Нарочито је скренута пажња да наше јединице не закашњавају у покретима, већ да у одређено време стигну на додељене им просторије, изузев оправданијих разлога, у случају већих борби итд.

Наређењем Штаба 2. пролетерске дивизије два батаљона 6. српске бригаде су привремено придодати и стављени под команду 4. пролетерске бригаде. Ово придодавање је учињено из разлога што је 4. бригада добила један од тежих задатака. Штаб 6. српске бригаде је одржавао сталну везу са своја два батаљона и пратио њихов борбени пут за време док су били придодати 4. бригади. У том циљу су чланови Штаба Бригаде обилазили ова два батаљона, а начелник Штаба Бригаде Радомир Бурић је највише времена био са њима.

У Крушевцу је остао 3. батаљон 6. бригаде, 2. батаљон је са Штабом Бригаде извршио покрет у правцу Трсеника и Врњачке Бање, а два батаљона 1. и 4. пошли су правцем: Глободер - Бучје - Брезовица, са задачком да уз пут чисте терене од непријатељских остатака.

КОМАНДНИ КАДАР ШЕСТЕ СРПСКЕ БРИГАДЕ

Штаб бригаде

- Видо Шошкић, *командант*
- Богосав Митровић Шумар, *заменик команданта*
- Миро Распоповић, *помоћник комесара*
- Ђорђије Недић Ђоко, *зам. пол. комесара*
- Радомир Бурић, *начелник штаба*
- Видо Матановић, *интендант*
- Иван Пековић, *обавештајни официр*
- Станка Савелић, *омладински руководилац*
- Јасна Булатовић, *санитетски референт*

1. Први батаљон:

- Милутин Ђуровић, *командант*
- Никола Дабановић *Нико*, *заменик команданта*
- Крсто Гргуровић, *политички комесар*
- Пеко Лешевић - *зам. пол. комесара*

2. Други батаљон:

- Милорад Кандић, *командант батаљона*
- Рајко Марковић, *заменик команданта*
- Димитрије Лопичић Мићан, *политички комесар*
- Новак Гарчевић, *зам. пол. комесара*

3. Трећи батаљон:

- Мило Никаљевић, *командант*
- Вељко Пејаковић, *заменик команданта*
- Михајло Чукић, *пол. комесар*

4. Четврти батаљон:

- Душан Јанковић, *командант*
- Јован Недић, *заменик команданта*
- Радован Стевовић, *политички комесар*
- Вељко Беговић, *заменик пол. комесара*

Штаб шесте српске бригаде

Видо Шошкић
командант

Богосав Митровић - Шумар
заменик команданта

Мирко Распоповић
комесар

Ђорђије Недић - Ђоко
заменик комесара

Радомир Бурић
начелник штаба

Иван Пековић
обавештајни официр

Видо Матановић
интендент

Јасна Булатовић
санитетски референт

Први батаљон

Штаб батаљона

Милутин Ђуровић
командант

Крсто Гргуревич
комесар

Други батаљон

Милорад Кандић

командант

Рајко Марковић

заменик команданта

**Димитрије Лоничић
Мићан**

комесар

Новак Гарчевић

заменик комесара

Трећи батаљон

Мило Никаљевић
командант

Вељко Пејаковић
заменик команданта

Михајло Чукић Бег
комесар

Драгиша Ђуровић
заменик комесара

Четврти батаљон

Душан Јанковић

командант

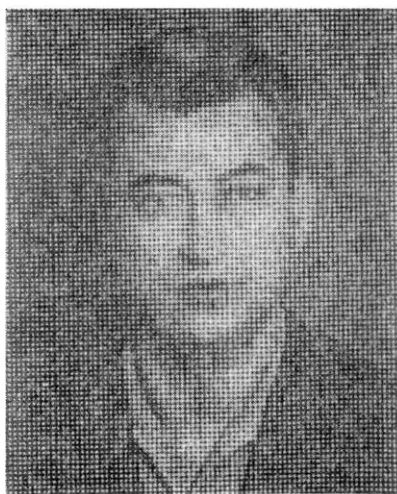
Јован Недић

заменик команданта

Радован Стевовић

политички комесар

Вељко Беговић

зам.полит. комесара

Максим Пешић
командант позадине

Бошко Алексић - Паја
зам. пол. ком. бригаде

Миливоје Зечевић
заменик командира

Ђорђе Петровић
заменик комесара

ПредраГМиленковић

17. СРПСКА БРИГАДА

Покрет ка Расини

У току марша за новог команданта 17. бригаде је дошао Раде Марковић, који је на тој дужности заменио Милоша Урошевића. То је постројеним борцима у Белољину саопштио командант 24. дивизије Миле Ћаловић, после чега им се обратио и нови командант.

Бригада је заноћила у Белољину и суседним селима на десној обали Топлице. Сутрадан је одржан збор 17. бригаде на изласку из Белољина према Блацу, на којем је, поред команданта Бригаде, Рада Марковића, **говорио и комаидает 24. дивизије, указујући на значај покрета Бригаде и 24. дивизије са простора Топлице ка Расини.**

Сутрадам, 2. октобра, у 11 часова, штаб 24. дивизије упутио је писмо штабу 2. пролетерске дивизије у којем се каже и ово:

"Ми се налазимо са две бригаде (11. и 17., бригада) на сектору Блаце-Разбојна. Рокираћамо се још у лево својим левим крилом према Брусу.

... Наше снаге са којима овде за сада располажемо износе око 1.800 наоружаних бораца, око 7 бацача. Ненаоружаних има око 1.100 бораца (свега (2.900 бораца). Једна наша бригада (13. бригада) остала је у Пустој Реци."

Истог дана у 19 часова штаб дивизије је послао депешу Главном штабу Србије следеће садржине:

"Стигли смо са 17. српском у Блаце. Пошаљите Милана Беговића за комесара 17. бригаде. 1.300 војника ове бригаде потпуно боси."

Трећег окробра успостављена је курирска веза између штабова 24. и 2. пролетерске дивизије. Истог дана, у 15. часова,

штаб Друге пролетерске дивизије је упутио писмо на главу 24. дивизије, у коме је, уз остало речено:

"Ситуација на овом сектору се готово свакодневно мења с обзиром да је непријатељ врло активан у вршењу напада и испада из Крушевца. У ту сврху четницима Немци дају тенкове, разумљиво са својом посадом у тенковима.

У току јучерашњег дана су четници са око 5.000 људи и 10 тенкова направили испад до линије Шогољ - Дољане - Жабаре. Пред вече непријатеља смо одбацили натраг. Тенкове употребљавају и друмовима и сеоским путевима.

3. С обзиром на директиве које смо раније добили од Главног штаба, по доласку ваше Дивизије требало је да се рокирамо у лево у вези са задацима новим које ће нам доделити Главни штаб.

Ради горњег ваше две бригаде ћемо поставити на наше десно крило, а ми ћемо се рокирати са извесним снагама у лево.

4. Ухватили смо везу са вашом 11. бригадом и не знајући да сте и ви близу њих. **Издали смо јој наређење да се пребаци на линију Наупаре - Витановац - Јабланица** и ту до даљег остане као резерва. Но с обзиром да сте ви ту близу, уколико она већ не изврши покрет, ставите је под вашу команду и поставите се са ваше две бригаде на линију: Бован - Трмчаре - Буковица - Шавране - Дољане - Мешево - Жабаре закључно. По доласку вапшх јединица на горњи сектор ми ћемо се рокирати у лево. Главни ваш задатак за сада јесте затварање комуникације Крушевац - Разбојна, затим дејство мањим диверзантским групама на комуникације Крушевац - Сталаћ и Сталаћ - Житковац. (206/207)

Први састанак штаба 2. пролетерске и 24. дивизије одржан је 4. октобра у селу Наупарима, око 10 км југозападно од Крушевца. Тога дана обе бригаде 24. дивизије већ су биле заузеле положаје на левој и десној обали реке Расине, према захтеву штаба 2. пролетерске дивизије, и то: 11. бригада у рејону село Степош - село Дољане - село Себечевац (лева обала Расине) и 17. бригада на линији село Витановац - село Буковица - село Ломница - село Трмчаре - село Буци (на десној обали Расине). Њихов задатак је био да што чвршће затворе пут Крушевац - село Разбојна и не дозволе продор непријатеља на слободну територију Расине. Својим истуреним извиђачким и

обезбеђујућим деловима обе бригаде су практично биле у непосредном додиру са непријатељском одбраном Крушевца.

Пребацавањем две бригаде 24. дивизије из Пусте Реке, долине Јужне Мораве и из Косанице у Расину и заузимањем положаја испред Крушевца дефинитивно је преузета иницијатива на овом сектору из руку непријатеља. После овог и чврстог успостављања контроле обала Расине од стране 11. и 17. бригаде ниједан непријатељски војник није више прошао друмом Крушевац - Разбојна.

Док се штаб 24. дивизије налазио у селу Наупару, стигла је одлука Покрајинског комитета СКОЈ-а за Србију о одржавању I конгреса Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије и о критеријумима за избор делегата за овај конгрес. (208)

У међувремену су се јединице 2. пролетерске дивизије поново вратиле на сектор Крушевца и ка Сталаћу, чиме је практично веза између 2. пролетерске и 24. дивизије била прекинута јер је настао велики међупростор између њих. Да би се попунио тај простор од око 40 - 50 км настао између крајњих левокрилних јединица 24. дивизије и најближих јединица 2. пролетерске дивизије, у току ноћи уочи 13. октобра упућена је северно од Малог Јастрепца 17. српска бригада са задатком да успостави контролу над комуникацијама које од села Суповца воде левом обалом Јужне Мораве ка Сталаћу. После извршеног марша, сутрадан, бригада је посела целу комуникацију од села

Мезграје и Суповца до села Трњана и Кормана, с тим што је по дубини држала један батаљон у рејону села Кулина - Рибаре, на обезбеђењу болнице и позадине 24. дивизије. Једна чета овог батаљона задржана је на Малом Јастрепцу, у рејону Змијине главе, ради одржавања веза са јединицама 11. бригаде, Штабом Дивизије, а по потреби и са другим јединицама. (213)

Истог дана, 13. октобра, по наређењу штаба 2. пролетерске дивизије, 17. бригада је успоставила контролу над читавим подјастребачким Поморављем, допирући са најистакнутијим батаљонима према западу до села Каоника и Ђуниса. Први батаљон се налазио у рејону Каоник - Ђунис, 3. батаљон према Великом Шиљеовцу, 2. батаљон према Кулини, а 4. батаљон према селу Житковцу, док се штаб Бригаде налазио у Великом Шиљеовцу. Чета пратећих оруђа, интендатура и

бригадна болница су се налазили на простору села Радевце - Јаковље. У својим рејонима јединице су хватале разбијене и усамљене групе четника, белогардејаца и недићеваца.

О томе се у наређењу штаба 2. пролетерске дивизије оп. бр. 187 од 13. X 1944, у 13.5 часова, упућеном штабу 3. српске бригаде, каже:

"У току дана ће на ваш сектор стићи једна бригада 24. дивизије. С обзиром на ово ви ћете се са вашом бригадом 14. о.м. рано изјутра пребацити на сектор: Ломница - Буковица - Наупаре.

Ми ћемо у току 14. о. м. извршити покрет за с. Буци, где са нама одржавати везу.

Уколико имате везу са Црвеном армијом. по доласку ове бригаде 24. дивизије, повежите њу са Црвеном армијом (подвукао П. М.). На сектору: Витановац - Јабланица - Гркљане треба да се налази 6. српска бригада, те са њом успоставите везу."

Из овог распореда Бригада је контролисала све правце на левој обали Јужне Мораве од села Суповца, где железничка пруга од Ниша прелази са десне стране на леву обалу Јужне Мораве, па до Ђуниса и Трубарева према Сталаћу, 17. бригада је извршила доврстуку улогу: обезбеђивала је са севера извођење нишке операције, а исто тако је са истока обезбеђивала извођење напада за ослобођење Крушевца. За извршење тих задатака привремено је била стављена под команду штаба 2. пролетерске дивизије. Стицајем околности 17. бригада се нашла на правцу напада јединица Црвене армије на непријатељске снаге у Крушевцу.

Четрнаестог октобра пре подне штаб 2. пролетерске дивизије наредио је штабу 17. бригаде да хитно упути у село Каоник једног члана свог штаба на договор са командом совјетских трупа око вођења заједничких дејстава и организације садејства. У штабу бригаде од војних руководилаца налазили су се само заменик команданта бригаде Душан Ћаловић, начелник штаба Радивоје Лазаревић и обавештајни официр Аца Павловић. Командант бригаде био је одсутан јер се налазио на војном курсу. У штабу је одлучено да се на састанак упуте начелник штаба и обавештајни официр, а до разговора је дошло око 13 часова у Каонику. Начелник штаба и обавештајни официр 17. бригаде састали су се са командантом једног стрељачког пука 19. воруње-

ешко-шуменске дивизије Црвене армије. Руси су се интересовали за распоред јединица бригаде и непријатељске снаге које бране Крушевац и да ли су добили нова појачања и сл. (214/215)

Руси су били задовољни спремношћу бригаде да обезбеђује наступање црвеноармејаца ка Крушевцу. Састанак је завршен око 14 часова, после чега је свако отишао на извршење свог задатка. Већ до 15 часова је наређено 1. батаљону да поседне положај северно од пута Каоник - Крушевац, све до у висини села Текије, а да избаци извиђачке делове према селу Дедини и ушћу Расине, а 3. батаљону да затвори правац село Црквина - Мали Шиљеговац - село Пасјак и врши извиђање према селу Капиџији.

После издавања задатака 1. и 3. батаљону у штабу 17. бригаде је процењено да је потребно 4. батаљон оријентисати према Крушевцу, на левом крилу између 3. батаљона 17. бригаде и 3. српске бригаде, а 2 батаљон задржати и даље у резерви у рејону Кулина - Вукања. (215)

У међувремену, непосредно после договора у селу Каонику о заједничком дејству у нападу на Крушевац, стигло је наређење штаба 24. дивизије да 17. бригада хитно упути један батаљон према Јастрепцу, јер је, због наиласка разбијених група Немаца које су бежале из Ниша, а болница Команде подручја у Рибарској Бањи била у опасности. У тој ситуацији штаб 17. бригаде је 14. октобра касно по подне издао ново наређење и поставио задатак 1. и 3. батаљону, пратећој чети и инжењеријском воду да наставе заједничка дејства са јединицама Црвене армије за ослобођење Крушевца; 4. батаљону да изврши марш правцем село Рибаре - село Вукања, а затим што пре да достигне гребен Великог Јастрепца и да похвата или уништи непријатељске групе које буду покушале да се пробију преко вододелнице Великог Јастрепца на сектору Грebaц - Поглед - Ђулица. (216/217)

Петнаестог октобра до 11 часова у селу Рибарима прикупио се и 2. батаљон. Овај батаљон је иротеделе ноћи имао оштру борбу у сусрету са јачом немачком колоном на Малом Јастрепцу. Непријатељ је имао већи број погинулих, а заробљена су 82 Немца, већи број товарних коња, наоружања и опреме. Сви заробљеници су предати у сабирни центар у Рибарској Бањи, који је био образован по наређењу штаба 2. пролетерске дивизије. И код батаљона је било губитака. Погинуо је заменик команданта

батаљона Коста Ковачевић, из села Орловића са Косова, а живео је као избеглица у селу Селишту код Прокупља. У 17. бригади је био од њеног формирања, заједно са сестром ЈБубицом, која је била санитарски референт једне чете 2. батаљона. Његов брат, Митар Ковачевић, погинуо је као борац 3. српске бригаде августа 1944. код Куршумлије. Из овог батаљона погинула су и два борца који су били неопрезни приликом заробљавања Немаца. (217/218)

Одмах по доласку у Рибаре овом батаљону је наређено да настави покрет усиљеним маршем ка Крушевцу, где да то поподне учествује у дефилеу, који се припремао заједно са јединицама Црвене армије, на обезбеђењу, а 4. батаљон је био доста удаљен, па је из 17. бригаде одређено да у дефилеу учествују само 2. и 3. батаљон и приштапски делови. (218)

Изненадним продором јединица Црвене армије у град на правцу Каоник - Крушевац била је разбијена непријатељска одбрана. Док су стрељачки делови водили борбу, а инжењерци покушавали да очисте минска поља испред моста, први ешалон тенкова је прошао Расину узводно и низводно од моста не наилазећи на отпор непријатеља. Немци су се брзо извлачили ка Трстенику. Збуњени четници и остали издајници прво су застали у граду, али када су их Совјети идентификовали и почели да разоружавају, они који су избегли заробљеништво "извукли су се правцем: Глободер - Бучје - Брезовица."(2;9)

У међувремену са другим ешалоном јединица Црвене армије, који је ушао у Крушевац пред сам мрак, 14. октобра, на црвеноармејском тенку стигао је у град и обавештајни официр 17. бригаде Аца Павловић, а одмах за њима са јединицама Црвене армије ушли су 3. батаљон 17. бригаде и 2. батаљон 3. српске бригаде. У току ноћи уочи 15. октобра у град је стигао и штаб 17. бригаде, са приштапсим деловима.

Сутрадан, 15. октобра, командант 2. пролетерске дивизије, Средоје Урошевић, наредио је штабу 17. бригаде да организује привремену команду места у Крушевцу док те послове не преузме Команда подручја. Од јединица 2. пролетерске дивизије привремено су за посадне јединице одређена два батаљона 6. српске бригаде, од којих је једна већ 16. октобра упућен ка Трстенику.

Остале посадне јединице и гарнизонске потребе требало је да задовољи 17. бригада. Командант 2. пролетерске дивизије је такође наредио да штаб 17. бригаде организује параду наших јединица са јединицама Црвене армије по подне 15 окгобра са почетком у 15 часова. (221)

Петнаестог октобра у Крушевцу је одржана парада јединица НОВЈ и Црвене армије које су ослободиле град. Трибина је била изграђена испред хотела-кафана "Париз", где је био смештен штаб 2. пролетерске дивизије. (221)

Без обзира на то што је 2. батаљон 17. бригаде такоређи тек био стигао са терена, штаб бригаде га је одредио за учешће на паради, јер је био комплетан и солидно обучен.

На свечаној трибини се налазио командант 2. пролетерске дивизије, са члановима штаба, виших политичких руководилаца и чланова штаба 17. бригаде. На паради су од јединица НОВЈ учествовала два непотпуна батаљона 6. српске бригаде и 2. и 3. батаљон 17. бригаде. Испред једне руске тенковске јединице чврстим кораком промарширао је 2. батаљон 17. бригаде, скоро комплетан у немачким униформама, које су борци поскидали са заробљених Немаца. У паради су учествовале и стрељачке јединице Црвене армије, неки приштапски делови штаба 2. пролетерске дивизије и приштапски делови штаба 17. бригаде.

Док је трајало славље поводом ослобођења Ниша и Крушевца, разбијени непријатељски делови, који нису успели да се пробију према Прокупљу и даље су покушавали да се по групама пробију ка северу с намером да се преко Јастрепца пребаце у долину Западне Мораве и ка Ибру и прикључе својим саставима у рејону Трстеника или Краљева. Немци су неколико дана лутали по Јастрепцу, покушавајући пробој на разне стране. Да би се похватале или унишtile ове немачке групе, штаб 24. дивизије је наредио 17. бригади да поново организује гоњење разбијеног непријатеља, који се користио слабије контролисаним међупросторима за повлачење, задржавајући се привремено у густим шумама Јастрепца.

Одласком из рејона Крушевца завршила су се дејства 17. бригаде за ослобођење овога града. (226)

КОМАНДНИ КАДАР 17. СРПСКЕ НОУ БРИГАДЕ у време борби за ослобођење Крушевца

Штаб бригаде:

- Раде Марковић, командант
- Душан Ђаловић, заменик команданта
- Милан Беговић, комесар
- Момир Лекић Моша, заменик комесара
- Радивоје Лазаревић, начелник штаба
- Александар Павловић Аца, обавештајни официр
- Вукоје Ранчић, интендант
- Предраг Миленковић, омладински руководиоца
- Љубица Вукмановић Чарна, санитарски референт
- Дана Косановић, управник бригадне болнице

Први батаљон:

- Петар Павковић, командант
- Божо Жарковић, комесар
- Радомир Игњатовић, заменик комесара

Други батаљон:

- Ђорђе Перишић, командант
- Светислав Петровић Пики, комесар
- Младен Миладиновић, заменик комесара

Трећи батаљон:

- Мирослав Мирковић, командант
- Коста Ковачевић, заменик команданта,
погинуо код Крушевца
- Љуба Милосављевић, нови заменик команданта
- Драгиша Станковић, комесар
- Милош Бјелица, заменик комесара

Четврти батаљон:

- Љубинко Перовић, командант
- Миливоје Рајчевић, заменик команданта
- Драгомир Динић Мића, комесар

**ШТАБ 17. СРПСКЕ НОУ БРИГАДЕ
у време ослобођења Крушевца**

Раде Марковић
командант бригаде

Душан Ђаловић
заменик команданта

Милан Беговић
комесар бригаде

Момир Лекић - Моша
заменик комесара

Радивоје Лазаревић
начелник штаба

Вукоје Ранчић
интендант

Аца Павловић
обав. официр

Предраг Миленковић
омладински руководицац

Штаб 17. бригаде са штабовима батаљона
на фотографији су и Божа Жарковић, Радомир Игњатовић
Ђорђе Перишић, Милош Бјелица, Миливоје Рајчевић,
Драгомир Динић Мића

**Најдан Здравковић
Ђврћа**
курир штаба бригаде

Оља Носик
санитетски референт

Први батаљон

Милета Стаменковић
"Миле"
командант

Светислав Петровић
"Пики"
комесар

Други батаљон

Мирослав Мировић
командант

Драгић Станковић
комесар

Трећи батаљон

Коста Ковачевић

заменик команданта бригаде
погинуо испред Крушевца

Милош Рајчевић

комесар

Четврти батаљон

Петар Павковић

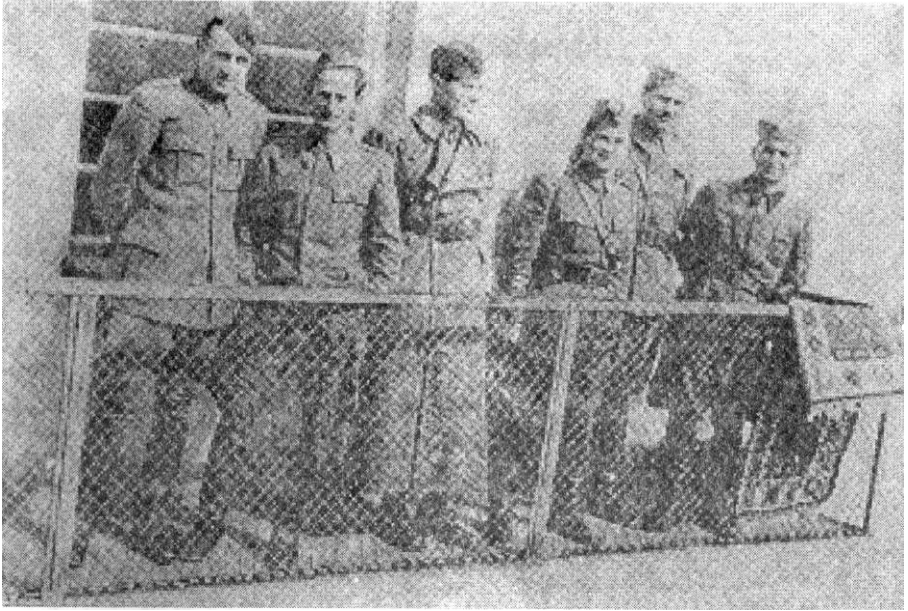
командант

Младен Миладиновић

комесар

Део штаба 24. дивизије

**Павловић, Лацмановић, Лазаревић и Марковић
улазе у Крушевац октобра 1944. године**

Они су се први срели и водили преговоре са Црвеном армијом

Милан Павловић, Драгиша Симић и
Обрад Савић ЈХаци срели су се 6.09.
у Голубињу на Дунаву

Војислав Савић Ива

ком. 4. батаљона
Први је водио дуже разговоре

Вукосав Вујичић - Кола, други с лева, изнад мајке, са Црвеноармејцима,
генерал потпуковник у пензији

Они су били у сталној вези са Црвеном армијом

Драгослав Петровић Горски

начелник 25. с. дивизије
У првој званичној посети 57. армији ССР-а

Радман Савић,

официр 21. с. дивизије,
У сталној вези са Црвеном армијом

Средоје Урошевић и чланови штаба 2. пролетерске дивизије
150 **У друштву са високим совјетским официрима**

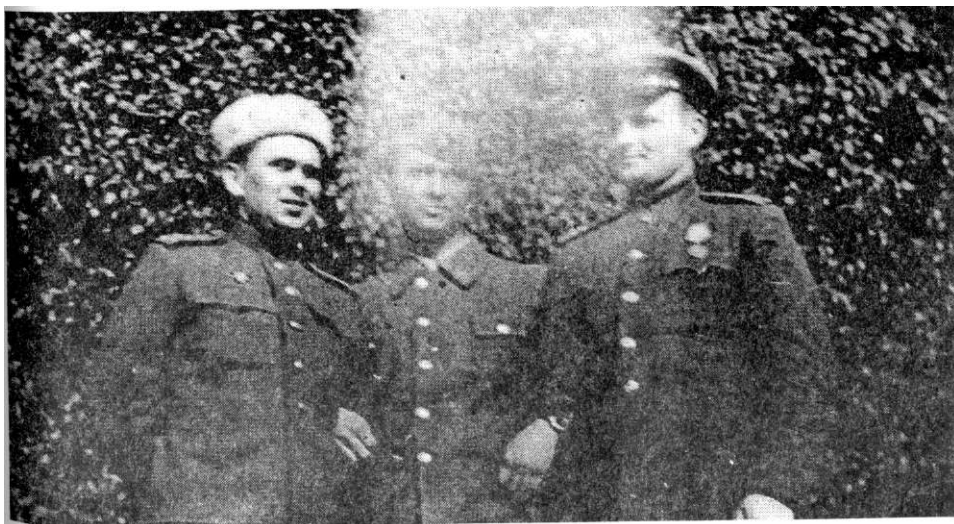
Трајно пријатељство - официри савезничке војске

Борци две савезничке војске
у загрљају (Вујичић)

Штаб 2. дивизије са
официром Црвене армије

Радман Савић- официр 21. дивизије,
за везу са Црвенеом армијом

Споменик палим Црвеноармејцима у Крушевцу

ПРОКОПОВИЋ

СИДОРОВ СЕРГЕЈ

КРЕДИЧНИКОВ СЕРГИЈ

МИКУЛИН СЕРГЕЈ

ОСТАПЕНКО НИКОЛАЈ ПЬЯТКОВИЧ

КР. ПУТЧЕВУ ВЕТР ТИХОМОНИЧ

ГЛОВОРЕЦКО ЕВДИМИ ДАНТОНОВИЧ

КР. ДАВКИН АНТОН ЛУКЪНОВИЧ

СЛОВОДСКО АЛЕКСЕЈ ВЛАСОВИЧ

МИКУЛИН СРЕЧАН

ДЕТЕЛАТ БУДАНОВ ГРИГОРИЈ РОМАНОВИЧ

КР. ЖУКОХОВ ПЬЯН НАЗАРОВИЧ

СТ. ЛТ. ЕРЕТНИ МИХАИЛ НИКОЛАЕВИЧ

И. В. ЛИСИНИН

ЗЕЛЕЗНИКОВ АБРАМ АНДРЕЕВИЧ

ЦАКЛЕ КАДНОРЕ

ПЕТР ИВАНОВИЧ

НИКОЛАЈ ЖТРЕБ

Имена палих Црвеноармејаца
(погинулих између Расинског моста и Паруновца
од четника Мирка Томашевића)

САДЕЈСТВО 21. ДИВИЗИЈЕ СА О Г Д

Милорад Гончин

4. СРПСКА НОУ БРИГАДА

21. СРПСКЕ ДИВИЗИЈЕ

Напади на Куршумлију

Оперативна група дивизија потукла је, 6. и 7. августа, 4. групу јуришних четничких корпуса и ослободила, 8. августа, Брус и више поткопаоничких села. Она је истовремено тежила да што пре успостави везу и садејство са јединицама Двадесет прве српске дивизије у рејону Крушумлије и Прокупља. На томе је инсистирао и Главни штаб Србије. Док су јединице Дивизије биле распоређене у рејону Иван куле, Равне планине, Соколовог виса, Гајтана, Бачија и Богујевца. Штаб дивизије је обавештен да ће Друга пролетерска и Пета крајишка ударна дивизија наступати према Куршумлији. (189)

Уз одобрење Главног штаба НОВ и ПО Србије, Двадесетпрва српска дивизија привремено је, 13. августа, стављена под команду Штаба Оперативне групе дивизија, чија се главнина приближила Куршумлији. Истог дана је одлучено да се напада непријатељски гарнизон. Сутрадан је уследила заповест да Куршумлију, у 23 сата, нападну Четврта српска са полазних положаја код Марине куле, Прва крајишка преко Самокова, Четврта пролетерска и делови Треће српске бригаде преко Мачковца. Пре почетка напада било је измена у правцима наступања Прве крајишке и Четврте српске бригаде. Трећи и **Четврти батаљон Четврте српске су упућени преко Самокова, раме уз раме са Крајишницима**, да појачају наступање према центру града. Први батаљон је наступао од Марине куле, прегазио Косаницу и непријатеља угрозио у рејону Циглане. Други батаљон, на десном крилу бригадног борбеног распореда, наступао је према згради Градске болнице. На свим правцима непријатељ је пружао жилав отпор. Пре напада у град је стигао батаљон бугарских војника и ојачао одбрану. Борба се водила за

сваки ров, бункер, кућу и почетни успеси нису изостали. Први батаљон Четврте српске савладао је спољну непријатељску линију одбране и неколико отпорних тачака на улазу у град. Освојена је зграда болнице, у којој су тражени лекови и санитарски материјал. Крајишници су освојили зграду железничке станице, теретне вагоне на колосеццима, пуне муниције и осталог ратног материјала, али то нису могле евакуисати услед противудара немачких и бугарских јединица. Бомбашким нападима освојили су зграде Градске кафане и Соколског дома. Удружени непријатељи су се сређивали и припремали за противнапад. Силовито су кренули када се почело раздањивати користећи надмоћ у људству и наоружању. Имали су намеру, поред потискивања јединица Прве крајишке и Четврте српске из града, да ухвате неког борца и примењивали су мање обухвате неких десетина и водова. У томе нису успевали захваљујући снажном отпору и вештом повлачењу бораца Прве крајишке и Четврте српске бригаде. Ујутру су борбе обустављене, а бригаде се разместили на полазним положајима. У анализама наида на гарнизон Куршумлију уочено је да подаци о бројном стању, распореду и наоружању непријатеља на спољној и унутрашњој линији одбране, са којима је располагао Штаб Оперативне групе групе дивизија, нису били тачни. (192/193)

Истог дана Штаб Оперативне групе обавестио је Штаб Двадесетпрве српске ударне дивизије да се обустављају заједнички напади на Куршумлију и да се Дивизија опет ставља под команду Главног штаба Србије. (193)

Штаб Четврте српске посетили су Коча Поповић, командант главног штаба Србије, Благоје Нешковић Михајло, секретар Покрајинског комитета КПЈ за Србију, Петар Стамболић, секретар АСНОС-а, њихови најближи сарадници и разговарали са командантом бригаде Миливојем Перовићем, политичким комесаром Боривојем Ромићем и њиховим заменицима Драгојлом Стојићем, Драгоманом Радојичићем Стамболијом и начекником штаба Момчилом Марковићем Зораном, о борбеном моралом и осталим проблемима у батаљонима и четама. Тада је наговештено да ће уследити темељнија реорганизација и попуна људством у свим јединицама. (194)

У Игришту, северозападно од Куршумлије, састали су се, 19. августа 1944. командант Главног штаба Србије Коча Поповић

и командант Оперативне групе дивизија Пеко Дапчевић, са сарадницима, да размотре остваривање наредних садејстава јединица под њиховом командом и остале заједничке задатке. На састанку је одлучено да се Друга пролетерска дивизија стави под команду Главног штаба Србије, а Двадесет прва сриска ударна укључи у састав Оперативне групе дивизија. У складу са тим Друга пролетерска дивизија је усмерена према Топлици, Пустој Реци и Јабланици, а јединице Двадесет прве српске дивизије од Куршумлијске Бање до Велике Шатре, Сагоњева и југозападних обронака Великог Јастрепца. (195)

У подне, 28. августа, Штаб Двадесет прве српске дивизије добио је наређење Штаба Оперативне групе дивизија у коме, поред осталог, пише: "Одлуком Врховног штаба НОВ и ПОЈ ваша дивизија улази у састав ове групе. Друга пролетерска бригада, која је до сада била у саставу Друге пролетерске дивизије, ући ће у ваш састав. У циљу реорганизације ваше дивизије и давања нових задатака, ваша дивизија мора бити концентрисана 29. овог месеца до 12 часова на просторији: с. Дубовци, с. Бугарци, Вукосављевићи, с. Тршановци, Дртевци, тј. дуж комуникације с. Лепенац - Брус. Покрет са садашње просторије, извршите без обзира на долазак Друге пролетерске бригаде..."

Када су јединице трију дивизија прикупљене на погодним одбрамбеним положајима. Штаб Оперативне групе издао је 29. августа, заповест да нападну четнички јуришни и остале кориусе и протерају на север, према Западној Морави, Трстенику и Крушевцу. Противудар је уследио увече на целој линији фронта Оперативне групе дивизија. Стрељачки строј Четврте српске бригаде прегазио је оплићалу Расину и наишао на празне четничке ровове и заклоне. Они су, изгледа, прозрели шта их очекује и побегли. Слично се догодило на правцима наступања осталих бригада. Четнички команданти иравовремено су избегли крилне обухвате и јединице извлачили према десној обали Западне Мораве. Предузето је гоњење да се оне стигну и присиле на предају. Четврта српска је наступала преко Кривог Брда, Стројинаца, Доброљубаца, Боботе и продрла до Ратаја, источно од Александровца. Њено напредовање нису озбиљније ометале четничке јединице које су се ужурбано повлачиле. Бригада је била спремана за садејство са левокрилим суседом, јединицама

Седамнаесте источнобосанске дивизије, а такође са Шестом српском бригадом, на десном крилу, која је наступала преко Штитара и Новака да се приближи Ратају.

Организовани отпор у Ратају пружили су јединицама Прве крајишке бригаде, под командом Стеве Рауша, четници летеће бригаде Расинског корпуса и знатније снаге 2. косовског четничког кориуса. У најкритичнијем тренутку за Први и Трећи батаљон Прве крајишке, кад су четници јуришали од Пузељка и коте 264. у помоћ су им прискочили Први и Други батаљон Четврте српске бригаде. Први батаљон је ударио у центар, а Други и леви бок непријатеља. Употребљени су минобацачи да неутралишу непријатељска митраљеска гнезда, а потом је уследио заједнички јуриш Крајишника и Јужномораваца. Четници су почели да беже са ватрене линије у намери да се ушанче северније од Ратаја. Предузето је гоњење и четницима није дозвољено да се среде за озбиљнији отпор.

Противударом јединица под командом Штаба Оперативне групе дивизија задати су озбиљни ударци четничким јуришним и осталим корпусима. Територија Жупе и Расине опет је ослобођена. Јединице Четврте српске бригаде показале су завидну борбену вештину и оствариле садејство са Првом крајишком у рејону Ратаја када су заједно постигле завидну победу.

Сутрадан 31. августа, Четврта, Пета и Шеста српска бригада су домаршовале, у поподневним часовима, у локат реке Расине, у рејон Лепенца, да успоставе нове положаје, приступе реорганизацији, кадровским променама и оспособљеније наставе борбе против удружених непријатеља. Четврта српска је распоређена у Лепенцу, Пета српска у Малој Грабовници. (198)

Организационе и кадровске промене у Дивизији и Бригади

Први батаљон Шесте српске, приликом њеног расформирања 1. септембра 1944, постао је Четврти батаљон Четврте српске бригаде. Штаб батаљона чинили су Миодраг Јовановић Расинац, командант, Радуле Мркић, политички комесар, Ђорђе Вукадиновић, заменик команданта и Радомир Петковић, заменик политичког комесара. У командама чета

остали су командири, политички комесари и њихови заменици који су те дужности вршили и раније.

Борци реформисаних батаљона Шесте српске бригаде су распоређени у Четврту и Пету српску бригаду, чиме се њихово бројно стање, рачунајући и новомобилисане младиће из Жупе и Расине, осетно повећало. Расформиран је Четврти батаљон Четврте српске бригаде, који је настао 20. маја 1944. и борбено дејство до 2. септембра исте године. (200)

Штаб дивизије наредио је 3. септембра, да се Четврта и Пета српска бригада упуте из рејона Лепенца, узводно долином Расине, у Велике Рибаре, Милентију, Богосавце, Грчак и Тоскиће, западно и југозападно од Александровца. Маршевским планом је иредвиђено да бригаде прођу кроз Брус који су раније неколико пута освајале. Четврта српска бригада је постројена пре поласка и уследила је смотра.

У смирај дана бригадна маршевска колона, певајући партизанске и борбене песме, прошла је главном улицом Бруса. Бројни мештани клицали су Главном штабу Србије, Двадесет првој српској ударној дивизији, Врховном штабу НОВ и ПОЈ, Црвеној армији и западним савезницима.

Сутрадан 4. септембра, на овом одредишту, настављено је сређивање јединица и отклањање пропуста који су могли имати негативног одраза на њихову борбену и моралну чврстину. Бригадна комора је допуњена са 6 товарних коња за ношење тежих оруђа, муниције и хране. Запрежна кола, због неупотребљивости на планинским теренима, искључена су из коморе. (202)

Одлазак из Јужне Србије Преко Ибра ка Чемерну

На основу одлуке Врховног штаба НОВ и ПОЈ Оперативна група дивизија добила је наређење да напусти подручје Жупе, Расине и Копаоника и наступа у западну Србију и Шумадију. Марш је почео иокретом према Ибру. Предузете су мере да се дивизије: Пета крајишка, Седамнаеста источобосанска и Двадесет прва српска у почетку не упуштају у веће окршаје. У складу са таквим ставом, Четврта српска ударна бригада је домарширала у село Бурмазе и ту заношила.

Дивизијској коицентрацијској иросторији у рејону Бурмаза стигла су Друга пролетерска и Пета српска ударна биргада да се одатле, заједно са Четвртом српском, упуте газовима Ибра, на простору од Пустог поља до Ушћа, да га прегазе и продуже у село Ђаково и Баровце и бране правце од Ивањице и-Драгачева. (203)

Ујутру 8. септембра, Прва српска бригада је водила борбе са јединицама немачке Борбене групе "Ибар". Немци су делимично потиснути, чиме су створени услови да борци и старешине, око 17 часова, пређу на другу обалу Ибра. (205)

Сшанимир Јовановић
ДраГолуб Мирчетић

5. ПЕТА СРПСКА БРИГАДА

Главни штаб Србије одлучује да 21. дивизија, која се налазила на просторији: Иван - Кула - Ђаке - Равна планина - Соколов Вис - Гајтан - Богујевац - Бачије, крене у сустрет јединицама ОГД у правцу Куршумлије и ослободи је, користећи дејства ОГД у леђа непријателју.

Већ 8. августа штаб 21. дивизије издао је наређење потчињеним бригадама за покрет, па је 5. бригади наређено да из рејона села Космача са једним батаљоном продире преко. Соколовог крша, села Крчмаре и Марине Куле и да садејствујући 4. бригади нападне и ослободи Куршумлију, уздуж реке Топлице ка гробљу и цркви. Други батаљон бригаде имао је да пређе Топлицу и Бело Поље, да надире лево од комуникације Барбатовач - Куршумлија и да нападне непријатеља на простору Блаце. (118)

Напад на непријатеља у Куршумлији започеле су 9. августа у 5 часова - 5. бригада са северне а 4. са јужне стране. Развила се жестока борба против далеко бројнијег и боље наоружаног непријатеља. Групе бораца продирале су у улице и заузимале појединце куће, али је непријатељски отпор из добро утврђених бункера и ровова ограђених жицом, био све жешћи, тако да напад није успео. Док су батаљони 5. бригаде водили борбу против Бугара у самој Куршумлији, јаче бугарске снаге које су се већ 8. септембра налазиле на коси Спанце - Куршумлија поставиле су заседе у тим шумама, заједно са добровољцима и четницима. (119)

На дан 13. августа штаб Оперативне групе дивизија обавестио је штаб 21. дивизије да је ова, по наређењу Главног штаба Србије, стављена привремено под команду штаба Оперативне групе дивизија НОВЈ ради извођења заједничких борбених дејстава за ослобођење Куршумлије. Штабу 21. дивизије је наређено да својим дејствима изврши јачи притисак на непријатеља са јужне и југоисточне стране на непријатељски

гарнизон у Куршумлији, и дејствује на комуникацију Куршумлија - Прокупље (ближе Куршумлији). (120)

У току ноћи 19/20. августа 5. бригада врши мањи демонстративни напад на Блаце, који није успео јер бригада није имала тешко наоружање за разбијање јако утврђених непријатељских бункера. (121)

Пета бригада (привремено потчињена штабу 5. крајишке дивизије) 27. августа добила је наређење да преузме положаје 10. крајишке бригаде између Разбојне и Блаца и да смени 1. батаљон 10. крајишке бригаде у селу Чучале, како би се цела ова бригада могла ангажовати у борби против наступајућих четника. У време добијања овог наређења бугарска артиљерија (четири топа) из рејона Барбатовачког брда упорно је тукла положаје 5. бригаде, али није нанела никакве људске губитке.

Бригада се прикупила до 2 часа 28. августа и око 6 часова извршила покрет и на одређену просторију стигла око 13 часова истога дана, не нашавши 10. бригаду на тим положајима. Није било ни непријатеља на овом простору. Истога дана штаб 21. дивизије је доиунио своју борбену заповест од 27. августа, којом је 5. бригади одредио правац даљег кретања: Пожар - Лепа гора - Лепенац - с. Тршановци - Дртевци - Мала Грабовница, са размештањем на просторију у селима Тршановци, Дртевци и Мала Грабовница. У ноћи 28/29. августа 5. бригада је постављена на просторији: Лепенац - Јаворац са циљем затварања правца Разбојна - Крушевац. (123)

Око 16 часова 30. августа 4. и 5. бригада стигле су до с. Ратаје, где су јединице 5. дивизије водиле жестоке борбе са четницима. Делови обе бригаде извршили су силовит јуриш на око 1.000 четника, разбили их и гонили све до Западне Мораве. Убијена су 4, рањена 30, а заробљено 5 четника.

На овом простору 21. дивизија остала је све до 3. септембра, када је добијено телефонско авизо наређење штаба Првог пролетерског корпуса да се у току ноћи размести на просторији с. Милентија - Брус.

У времену од 6. до 29. августа 1944. године бригада је водила борбе за ослобођење Куршумлије и на комуникацији Блаце - Куршумлија (против Бугара) и на Копаонику (против четника). У тим борбама Бригада је 34. бораца и старешина избачено из борбеног строја, од којих 23 погинула (12 у борбама против Бугара и 11 против четника) и 11 рањених. Бригада је из непријатељевог борбеног строја избацила преко 110 војника и старешина, међу којима 52 погинула (30 Бугара и 22 четника) и 58

рањених (50 Бугара и 8 четника), а уништена су 3 бугарска камиона. (124/125)

Штаб Оперативне групе дивизија 5. септембра издао је заповест за ирелазак јединица преко Ибра на одсеку села Маглић - Биљановац. Подилажење Ибру и прелазак преко њега требало је извршити у три колоне. 21. дивизија је представљала средњу колону. Наређењем штаба 21. дивизије од 5. септембра био је предвиђен покрет свих бригада са просторије с. Бурмази - Остреље (к. 1044) - Савин Лаз преко комуникације Рашка - Краљево и распоред на просгорији с. Ђаково - Боровци. (128)

На подручју Округа крушевачког остала је 2. пролетерска дивизија са две бригаде да се бори за ослобођење тог подручја.

Друга пролетерска дивизија формирана је 1. новембра 1942. године од елитних јединица Народноослободилачке војске: 2. пролетерске српске бригаде, 4. пролетерске црногорске и 2. далматинске бригаде. Касније је долазило до уласка и других јединица у састав Дивизије услед нових ратних догађаја. Рачуна се да је кроз Дивизију прошло преко 30.000 бораца од којих је преко 150 бораца и старешина ироглашено за народне хероје. Погинуло је око 10.000 бораца и старешина а неколико хиљада рањено.

Друга пролетерска дивизија дала је огроман допринос у току II светског рата: вођене су борбе у Српској и Босанској крајини, Херцеговини, спасавању рањеника у пробоју 4. непријатељске офанзиве на Неретви, у другом ешалону је учествовала на Сутјесци, борила се за ослобођење Црне Горе и Санџака.

Ударна група дивизија (2. пролетерска и 5. крајишка) покушала је пробој преко Ибра априла 1944. године. Спречиле су њен прелазак јаке непријатељске снаге. Да би навукле на себе део непријатељских јединица, кренуле су у Жупу 4. и 5. српска бригада. Оперативна група дивизија (2. пролетерска, 5. крајишка и 17. источnobосанска дивизија) разбиле су непријатељске снаге на Ибру 3. августа 1944. године. За то време непријатељске јединице биле су развучене у непријатељској операцији Кераус све до крајњег југа Србије. До 8. августа Оперативна група дивизија ослободила је цео Копаоник и кренула у Топлицу и Косаницу, ка Куршумлији, у сусрет 21. српској дивизији да заједничким сангама ослободе Куршумлију.

КОМАНДНИ КАДАР 21. СРПСКЕ ДИВИЗИЈЕ

Штаб дивизије:

- Милоје Милојевић, *командант*
- Риста Антуновић, *политички комесар*
- Јован Ђурић, *начелник штаба*
- Милош Бошковић, *руководилац оперативног одсека*
- Драгослав Ђорђевић - Гоша, *секретар дивизијског комитета*

4. Српска НОУ бригада 21. српске дивизије:

- Миливоје Перовић, *командант*
- Драгојло Стојић, *заменик команданта*
- Боривоје Ромић, *политички комесар*
- Драгоман Радојичић - Стамболија, *заменик п. комесара*
- Момчило Марковић - Зоран, *начелник штаба*

При поласку за Шумадију извршене су замене:

- Гајо Војводић, *командант*
- Ратомир Андрић - Кмет, *заменик команданта*
- Неђа Богићевић, *политички комесар*
- Драгоман Радојичић - Стамболија, *заменик п. комесара*
- Момчило Марковић - Зоран, *начелник штаба*

Први батаљон:

- Радман Савић, *командант*
- Боривоје Перовић, *заменик команданта*
- Кузман Николић, *политички комесар*
- Данило Мркић, *заменик п. комесара*
- Драган Голубовић, *обавештајни официр*

Дуги батаљон:

- Никола Орлић - Ћира, *командант*
- Мирко Шипка, *заменик команданта*
- Душан Ивановић, *политички комесар*
- Милорад Вуловић, *заменик п. комесара*
- Блажо Поповић, *обавештајни официр*

Трећи батаљон:

- Драгољуб Јовић Љуба, *командант*
- Радивоје Симић, *заменик команданта*
- Велиша Богићевић, *политички комесар*
- Војислав Станојевић, *заменик пол. комесара*

Четврти батаљон:

- Миодраг Јовановић Расинац, *командант*
- Ђорђе Вукадиновић, *заменик команданта*
- Радуле Мрикић, *политички комесар*
- Радомир Петковић Срећко, *заменик пол. комесара*

5. Српска НОУ бригада:

- Новак Перућица, *командант*
- Обрад Лазовић Живко, *заменик команданта*
- Марко Радетић, *политички комесар*
- Јован Крстић Мргуд, *заменик п. комесара*
- Срећко Стојадиновић - Зоран, *начелник штаба*
- Родољуб Вукадиновић, *обавештајни официр*
- Радомир Тодоровић, *интендант*
- Вида Богићевић Вера, *смететски референт*
- Градимир Јовановић, *омладински руководилац*

Први батаљон:

- Станоје Китановић, *командант*
- Тихомир Милетић, *заменик команданта*
- Војислав Весић Ђока, *политички комесар*
- Мирко Шундрић Артен, *заменик пол. комесара*
- Вељко Поповић Жућа, *обавештајни официр*
- Вукадин Стојановић, *интендант*
- Татјана Јулијевска Ана, *санитетски референт*

Други батаљон:

- Добросав Павловић Афион, *командант*
- Драгољуб Јефтовић Јефта, *заменик команданта*
- Светислав Савковић Јоца, *политички комесар*
- Вељко Војиновић Звездан, *заменик пол. комесара*
- Добривоје Костић, *обавештајни официр*
- Тихомир Димитријевић, *интендант*
- Милица Јовановић Жујче, *санитетски референт*

Трећи батаљон:

- Саво Блашковић, *командант*
- Петар Гашић, *заменик команданта*
- Љубиша Илић Сеземче, *политички комесар*
- Добривоје Протић, *обавештајни официр*
- Бранислав Николић, *интендант*
- Милојко Вучићевић Малиша, *омладински руководиоца*

Четврти батаљон:

- Видак Рогановић, *командант*
- Милути Дунђерски, *заменик команданта*
- Драгољуб Динић Миша, *политички комесар*
- Гојко Рогановић Југ, *заменик пол. комесара*
- Бранко Стојановић, *обавештајни официр*
- Павле Павловић - чика Паја, *интендант*
- Миодраг Мијајловић, *омладински руководиоца*
- Горадана Михајловић, *санитетски референт*
(кћи Драже Михајловића)

Душан Миљојковић

КОМАНДА КРУШЕВАЧКОГ
ВОЈНОГ ПОДРУЧЈА

На територији ратиог округа априла месеца 1944. године слободну територију бране две јужноморавске бригаде 2. и 3. као и два партизанска одреда Расински (Крушевачки) и Јастребачки ослоњени на планину Јастребац. Ускоро Врховни штаб наређује да бригаде носе бројеве по националном саставу. Како је Србија у Босни имала три своје пролетерске бригаде: Прву, Другу и Трећу, то су остале бригаде у Србији добиле нове називе: Друга је постала Четврта а Трећа Пета српска бригада.

Месец дана раније, Немци су били потучени у Ломничкој борби 13. априла 1944. године скоро у једном даху. Кесеровић се тих дана налазио на Гочу и Жељину помажући Немце у спречавању продора Ударне групе дивизија из Босне и Црне Горе у јужну Србију. Његова Расинска четничка бригада налазила се на коси изнад Горњег Степоша, са намером да спречи продор две партизанске бригаде у Жупу. Посматрала је са косе борбе у Ломници, слушала паљбу митраљеза и пушака а да ни прстом није макла да нападне Немце.

Седмог маја 1944. године 4. и 5. српска бригада са Расинским и Топличким НОП одредом, дошли су у потпланинско село Рлицу. У кући Момира Петровића, председника Среског НОО за срез расински одсео је Штаб јужноморавске оперативне зоне, чији је командант Риста Антуновић а начелник Драгослав Петровић Горски.

Четничка Врховна команда је наредила потпуковнику Кесеровићу да покрене два своја корпуса и разбије партизанске снаге јужне Србије у Рлици. Кесеровић се приближио преко Беласице и Здравинџа Рлици 8. маја 1944. године. Пета српска бригада под командом Пана Ђукића Лимара држала је положаје према Здравинју и Беласици, 4. српска према Малој Реци и Рибарској Бањи, а Расински одред је бранио положаје у

Срндаљском борјаку према Крушинцу и Зебици и њиме је командовао Димитрије Писковић Трнавац. У борбама на свим положајима четници су иотучени и одбачени. Погинуло је 30 четника.

Кесеровић је прегруписао своје снаге те је поново ударио са правца Здравина са јаким снагама. Тог 9. маја овај напад је одбијен. Обе бригаде са Одредом су се сада нашле у окружењу. Остао је само слободан пролаз за Јастребац. Унућен је један батаљон према Змајевцу, стигао је десет минута пре четника, те је тако пролаз ка дубини Јастрепца био одбрањен. Партизанске снаге нису више у потпуном окружењу сконцентрисане на просторији једног малог села. И овај напад 9. маја је одбијен. У жестоким борбама тог дана рањено је више бораца, четници су одбачени само неколико километара уназад.

Месни НОО је сакупио осам воловских кола за превоз рањеника у Топлицу. На пола пута су их сачекали Топличани и вратили натраг јер су Немци стигли у Речицу тенковима са правца Прокупља. Колона кола са рањеницима смештена је на скровитом месту. Ту је организована привремена болница. Коначно 10. маја четнички корпус је био одбачен са Јастрепца и из потпланинских села.

Слободна територија Расине је одбрањена, две бригаде су кренуле ка југу на нове задатке, а Расински НОП одред је стигао 12. маја у село Буци и Ломницу, потом у Сеземчу где је остао 13. и 14. маја, 15. маја стигао у Равниште на Јастрепцу изнад Ломнице.

У Равништу је 16. маја 1944. године, одржана последња Одредска конференција. Командант Главног штаба НОВ и ПО Србије Петар Стамболић је прочитао наредбу: "Расински партизански одред се преформира у 16. расинску бригаду."

Пре тога Озренски одред преформиран је у 9. озренску бригаду, Нишки одред у 14. нишку бригаду. Све су преименоване на простору Расине. Овом наредбом формирају се војно-позадински органи: Команда крушевачког војног подручја са седиштем у Рлици, команда места за Расину у селу Буци, команда места за Мораву у селу Кулини. Издвојен је командни кадар из састава одреда за наведене команде.

Састав штаба Команде подручја

За команданта је постављен Реља Стојковић из Каоника, јер је био веома популаран у целој Рибарској реци.

Реља Стојковић, командант
Буда из Лознаца, заменик команданта
Влада Бајчевић, комесар
Срба Андрејевић Столе, члан штаба, иначе секретар
ОК КПЈ
Раде Бошковић Моравац,
Јова Цураковић Раја, командант "аеродрома" у
изградњи
Радомир Ракић, мобилизациони официр

Одлучено је да команда "аеродрома" има своју чету, а Подручје Самостални батаљон. За команданта Самосталног батаљона постављен је Ратомир Јокић Лола.

Комисија у саставу Срба Андрејевић Столе, Радомир Тодоровић Тоша, Миливоје Стефановић Долински и Момир Пертовић, прегледали су све просторије кућа у Рлици и одлучила да се органи Команде подручја распореде:

Штаб Команде подручја смештен је у куће Жике Петровића а пратеће службе у кућама Момира и Нестора Петровића.

Самостални батаљон је смештен у сеоској шупи на коси. То је зграда од 24 метра дужине, у једном одељењу, власништво целог села. Штаб Самосталног батаљона и мобилни центар су смештени недалеко од шупе у кућама породица Мијајловића.

Техника Окружног комитета КПЈ премештена је из Соколовице изнад Равништа у Рлицу у кућу Анче Јовановић.

Седиште Окружног комитета СКОЈ-а и скојевска школа у кућама Живорада, Јанка и Обрена Петровића.

Болница са рањеницима смештена је у кући Воје Милосављевића.

Читаву недељу дана врило је у Рлици као у кошници. Установе Команде подручја су узеле замах у раду. Формирана је радна екипа, чије су занатске радионице смештене у засеоку Петровића.

Гостинске собе су иреуређене за спаваонице, мање собе у канцеларије, подруми у магацине.

Породични живот Рличана се утопио у живот добро организованог ратног логора. Њихово даље живљење уклопило се у потребе војне службе.

Задаци подручја

Команда крушевачког ратног округа покривала је све срезове бившег округа сем ражањског, а придодат јој је срез моравски (Алексинац). То је учинио Десимир Јововић Чича, кад је са дужности комесара Расинског НОП одреда прешао у Ниш за секретара Окружног комитета округа нишког. Лакше је из Ниша остваривати везу са Ражњем, јер је и он на десној обали Јужне Мораве, обратно, лакше је Крушевцу да остварује везу са срезом Моравским јер се налази испод Јастрепца са леве стране Ј. Мораве.

Курирске, мобилизацијске и обавештајне везе одржаване су на линији Главни штаб - Команда подручја - Команда места Кулина- Команда места Буци Општински и месни органи власти. Подручје је обезбеђивало намирнице за тако велики број бораца у Рлици: болница, Самостални батаљон, Скојевска школа, радни батаљон, и радионице.

Команда иодручја је вршила позадинску војну власт, прикупљала је податке о кретању непријатеља, разбијала субверзивну делатност непријатеља, ислеђивала политичке и војне кривице у позадини, прихватала нове борце који су на добровољној основи на зборовима и конференцијама приступили у НОВ, прихватала савезничку помоћ авио-транспортима на "аеродрому" у Великом Крушинцу, складирала је и слала бригаама наоружање и обучене нове борце, организовала је смештај и лечење рањеника, вршила војне вежбе и војну обуку нових бораца, организовала војне курсеве за руковање новим оружјем.

Војна мисија савезника

У 'Гопличко војно подручје стигла је савезничка војна мисија. Тамо се већ неколико недеља добија оружје и одећа, санитарски материјал. У Рлицу је стигао Недељко Караичић Милисав, раније секретар ОК КПЈ Крушевац, сада је члан Главног штаба НОВ и ПО Србије и организациони секретар Покрајинског комитета КПЈ. Упутио је Рашу Лепенца, кандидата за ОК КПЈ, у Топлицу са групиом бораца да преузме савезничку војну мисију.

У Рлици је штаб Подручја свечано дочекао три савезничка официра: шеф је био Енглеz Армстронг, преводилац и војни саветник Канађанин Бејли, а шифрант подофицир такође Енглеz. Раша Лененац је позвао Јову Ђорђевића, бораца из Крушевца, чија је мајка рођена Францускиња, дошла у Крушевац после првог светског рата са мужем Крушевљанином који се школовао у Француској. Сва њена деца су боље говорила француски него српскохрватски. Сада се са Кнађанином могло споразумевати.

Војна мисија је смештена у селу Зебици, јер је ту постојала једна динамо машина на воденици поточари. Струја је тако добијена за радио везе са савезницима. Одабрана је најбоља кућа у селу, обезбеђен смештај, посебна куварица, кухиња и грпезарија. Намирнице су набављане по избору савезничких официра, кувало се по њиховој жељи и рецептима. У томе се добро се сналазила Олга Цветковић, борац из Бивоља. Раша Лепенац је становао у суседној згради истог домаћина.

Јова Цураковић, командант "аеродрома" је редовно долазио у Зебицу и од шефа мисије добијао наређења који облик, слово, број, предмет, да означава ватра наредне вечери, коју ће из ваздуха да виде савезнички авиони. Биће унапред обавештени о шифри-ознакама да товар, намењен партизанима, не изруче на погрешном месту.

Транспорт оружја у Великом Крушинцу

Радне бригаде, радни батаљони и грађани села Велико Крушинце су данима скидали међе између њива и ливада испод села. Огромна равница у широкој долини са ниским околним брежуљцима била је готова, нивелисана земља, заравната, тако

да су лаки авиони могли и да слећу. Све је било готово до првог јуна.

Ноћу 4/5. јуна један савезнички авион је надлетао "аеродром" у Великом Крушинцу. Кружио је неколико пута, даво светлосне сигнале. Савезнички официри су одржавали радио везу са њим и сигнализирани поље испод себе јаким батеријским лампама. Извиднички авион је пронашао "аеродром" убележио га је у летачким картама и одлетео.

Јова Цураковић је сада сваког дана у четри сата по подне долазио у Зебицу и очекивао од шефа војне мисије наређења. Петог јуна су му саопштили да ће око поноћи добити први транспорт оружја. Радна група је на "аеродрому" припремила све што је захтевала мисија. У суседним селима чекало је спремно стотину волујских запрега за превоз оружја из Крушинца у Рлицу. Ноћу 5/6. јуна стигле су у близину "аеродрома" све запреге, сви борци самосталног батаљона, пратеће чете Подручја, скојевци омладинске школе. Чекало се ван равнице да неко буре са падобраном у ноћи не падне неком на главу. Тек када је последњи падобран избачен, јављено је да сви крену, трагају за падобранима и довлаче бурад на заказано место. Једно буре је пало на каменити брежуљак, разбило се, било је у њему оружје и нешто муниције која се запалила и настало чудновато штектањс. Шеф мисије каже да се буре запалило и да се не обраћа пажња на њега већ да се што пре покупе сва бурад, товари и возе за Рлицу.

Још је у сећању бораца како су ноћу авиони летли у круг изнад њихових глава. На крилима светлуца црвено и зелено светло па се лако препознају. Шест авиона круже и наизменично избацују бурад са оружјем. Туп ударац у ваздуху при отварању падобрана. Снажне руке дохватају бурад, девојке пакују падобране, борци отварају бурад, ваде оружје и товари на кола. Колоната натоварених кола креће ка Малој Рлици. Потом стрмином под великим нагибом крећу у Рлицу. Чим истоваре враћају кола у своје село са наређењем да стоку добро хране, да сваке вечери буде спремна да пође за нову бурад.

У првом транспорту добијено је аутоматско оружје. "Пикавци" машинке на расклапање у два дела, пушкомитраљези и 800 пари веша.

Читаву недељу дана економат је сређивао оружје у магацине, издавао по налозима појединим јединицама. Највећи

део задржавао је мобилни одсек у Рлици. Како која група бораца добровољаца стигне, одмах прима веш и оружје, разврстава се у привремене јединице, почиње војна обука, те после недељу дана по неколико стотина бораца одједном креће у новоформиране бригае: 9., 14., 16., 17., формиране у непосредној околини.

Следећи транспорт је стигао 12. јуна. Двадесет авиона је изручило огромну количину оружја. У магацинима нема места иако новодошли борци одмах добијају оружје те празне магацине. После два дана, 14. јуна четири авиона су избацила бурад у којима су се налазиле енглеске блузе, панталоне, кошуље, чарапе и цокуле. Било је толико одеће да је штаб Подручја могао да обуче одједном две нове бригае.

После десет дана, 24. јуна, десет авиона избацило је велику количину хране и санитетског материјала. Штаб Подручја је интервенисао. Није потребна храна већ оружје. На то је 28. јуна одговорено да је на територију Топлице осам авиона избацило велику количину оружја.

Једном, када је избачена храна настао је мали неспоразум. Мисија је захтевала да се свако буре донесе пред њих и покаже. Тражили су буре црвене боје. Питали су пилоте шта се догодило. Одговорили су да ће оно бити бачено на крају. У том бурету налазила се храна за савезничке официре. У њему су се налазиле разне ђаконије, сваковрсна храна, од полуприпремљене до слаткиша, шећера и чоколаде. Болница у то време није имала шећера за чај, па је куварица раздуживала већи утрошак шећера пред савезницима. Вишак је слала болници. Неколико несмајника из Малог Головода, љути на савезнике што не дају шећер и болници, договоре се па црвено буре отворе, изваде један џак мислећи да је шећер, а биле су само чоколаде. Настала је потеря, трагање за "крадљивцима" Ратомир Јокић Лола је знао да су то могли да ураде само његови "несмајници" из Прњавора. Покупио их је, признали су, предали џак, али не сву количину јер су део џака већ предали болници. Официри су били задовољни добијеним остатком, али су тражили обавештење како су кажњени "крадљивци". Ратомир Јокић је ове одмах упутио у 16.

српску бригаду, а испитивање је настављено без успеха. Савезници више никада нису остали без својих ђаконија.

Магацини се пуне оружјем, сгижу информације да непријатељ спрема офанзиву на Јастребац и све снаге које се налазе на њему. Штаб команде подручја одлучује да изради тајна склоништа у планини изнад Рлице. И само село се налази дубоко завучено у Јастребац. Велике бачве, заплењене раније у Пол^ацима, одвежене су на Јастребац. Стручњаци су пронашли велике увале искорућених букава. Борци, одабрани за израду земуница - магацина, ископају велику рупу, убаце бачву, затрпају је добро. На прилазном делу донесу оружје и затворе бачву. ГТотом све прекрију земљом, површину прекрију зеленилом и коровом тако да се не види да је било шта рађено на том месту. Оружје је вожено колима до Бучја, затим кривудавим шумским путељцима, и ту истоварано. Борци који су уместо власника запреге, водили краве, врате назад празна кола власнику. Одатле је оружје преношено на рукама до нових земуница.

Око Бучја је постављено јако обезбеђење. Забрањен је приступ свим лицима, забрањено је чување стоке. У недостатку бачава, ископана је земуница, обложена гредама, постављена таваница од греда, ирекривена земљом и растињем, на улазном делу напуњена оружјем, све затворено и затрпано. По сећању команданта Самосталног батаљона, који је имао увида у скривање оружја, било је 25 земуница у Бучју, ван ових малих у подрумима Рлице.

Све бригаде су биле препуне оружјем и муницијом, пушкомитраљезима, бацачима и специјалним бацачима "Џонбулом".

Самостални батаљон команде подручја

Команда Крушевачког војног иодручја, поред чета за обезбеђење "Аеродрома", болнице савезничке војне мисије, имала је и батаљон као борбену јединицу за одбрану слободне територије Расине. Командант батаљона био је Ратомир Јокић Лола, комесар Славко Анђелковић а командир треће чете Славко Ђуровић.

Док су прве две чете биле у сталним акцијама, обиласку терена дуж Расине и самог предграђа Крушевца, дотле је један вод Треће чете био задужен за опслуживање

"Аеродрома". Били су дужни да обезбеде довољан број запрежних возила за превоз материјала од Великог Крушинца до Рлице, да прихватају и сакупљају падобране са бурадима, да припремају материјал за паљење ватри у облику слова по договореној шифри.

Самостални батаљон је обезбеђивао слободну територију Расине, јер су се српске бригаде у саставу дивизија кретале по целој слободној територији јужне Србије. Овом батаљону су пружале помоћ две команде места, у селу Кулина за срез моравски (Алексинац) и селу Буци за срез расински. Командант Команде места Кулине био је Миливоје Стефановић Долински, касније после VII непријатељске офанзиве, нови командант Команде војног подручја.

Позадински политички радници су стално обилазили села, одржавали конференције и зборове, позивали добровољце да пођу у Команду подручја. За неколико недеља у Рлици и околним селима врло је као у ратном логору. Масу нових младића бораца, мобилни официр Ракић разврставао је у водове и чете. Промућурне и веште старије младиће, који су служили војску, поставио је за десетаре, командире водова. Они су на полигону вршили војну обуку: постројавање, прилажење непријатељском положају, нишањење, бојево гађање, пружање прве помоћи рањеницима.

У транспортима оружја налазило се много пушкомитраљеза, аутомата зв. "пикавци", лаких минобацача и тешких минобацача зв. "Џон-бул". Штаб 21. српске дивизије ослободио је Италијана Менелита Нелија обавеза у 4. српској бригади. Упутио га је у Команду подручја да одржава курсеве за минобацаче. Када је прва група завршила обуку Штаб подручја је позвао савезничке офицере да присуствују смотри бојевог гађања.

Нели је постројио борце са минобацачима на платоу код Пољачког тора у Рлици. Захтевао је од сваког нишанџије да усмери свој минобацач на суиротну косу, у шљивике Бучја. Руковаоци минобацача и њихови помоћници су брзо извршили све потребне предрадње за гађање. Нели је зашао, проверио нишанске справе и обавестио штаб Подручја и војну мисију да су сви елементи постављени најбоље што је могуће. Он је потом дао знак једном борцу да обори крушку у Бучју. Овај провери своје

нишане, опали, мина експлодира испод саме крушке. Нели довикује да је то добро, али за бункере гранату греба убацити одозго. Нови задатак је добио Светозар Миљковић из Ломнице. Пошто је раније служио војску и био добар сгрелац, нанишани и опали. Граната паде у сред крошње крушке, ова се само расцветала. Сви одушевљени честитају.

Обучени борци упућени у следеће нове бригаде које се формирају у Топлици, Косаници, Добричу. 17. 18. и 19. српску бригаду. Упућена је допуна 16. српској бригади.

Формирана је нова група за руковање минобацачима, обичним, лаким и средњим. Првих дана јула 1944. године стигли су нови тешки бацачи "Џон-бул". Нели није стигао да оспособи групу за руковање овим бацачима. Они су имали преосетљиве каписле, које су ношене у посебним сандуцима, што борци нису знали. Када је после неколико дана дошло до велике борбе на Трнавачкој коси, нишанџије су пуцале у 11 немачких тенкова и борних кола. Гранате су се само лепиле за тенк али ни једна није експлодирала. Борци ће ово касније схватити и научити да рукују и њима.

Самостални батаљон је са борцима команди места води честе али кратке борбе са непријатељем који је стално и упорно настојао да загосподари долином Расине. Крајем маја Расинска четничка бригада је упала у село Текије. Самостални батаљон је напао и одбио. У борби је погинуло 4 борца а неколико рањено. После неколико дана иста бригада се убацила преко Степоша и Модрице у Дворане, Петину и Пољаце. Били су нападнути и одбачени. Повукли су се ка Гаглову а отуда сутрадан упали у Велики Шиљеговац., Самостални батаљон је поново интервенисао, напао их. Четницима су у помоћ кренули Бугари из Ђуниса. Батоаљон је са све три чете разбио четнике и гонио их ка Бугарима преко Јужне Мораве. Усред јуриша 6 младих и неуких бораца погинуло је у овој борби.

Из Крушевца су кренули љотићевци и недићевци у намери да разбију Команду подручја и спрече допремање оружја на авио полигону у В. Крушинцу. Баталјон је сачекао љотићевце на Чокотином брду, одбацио их је и гонио ка Гаглову и Крушевцу. У овој борби је погинуло три а рањено девет бораца.

Окружне изборне конференције за НООО и УСАОЈ

Још од марта 1943. године у устанничким селима Расине и Топлице формирају се месни народноослободилачки одбори (НОО) као нова власт на слободној територији. Из Одрета су издвојени истакнути борци, познати у народу, продорни на раду у масама са задатком да оснивају омладинске, народнофронтовске организације и органе народне власти. После годину дана упорног рада, у многим селима раде месни НО, одбори УСАОЈ-а (Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије), месни одбори ЈНОФ-а (Јединственог народноослободилачког фронта), АФЖ (анти фашистички фронт жена).

Како су у то време општине биле мале, обухватале су 3-5 села, то је десетак општина имало још 1943. године изабране општинске народне одборе, општинске одборе УСАОЈ-а, општинске одборе, ЈНОФ-а и општинске одборе АФЖ-а. Окружни комитет КПЈ на саветовању у селу Рлици доноси одлуку да се спроведу избори за окружни НО, и окружни одборе УСАОЈ-а.

Изборна конференција за избор Среског одбора НОО одржана је у Великом Шиљеовцу. Радомир Милошевић Тоша, члан Окружног комитета КПЈ, је упорним радом успео да заврши организацију народне власти. За председника Среског одбора НОО изабран је Момир Петровић из Рлице, носилац партизанске споменице.

Почетком јуна у Рлици је одржана изборна конференција за избор Окружног народноослободилачког одбора. Присутствовало је 26 чланова, представника општинских и сеоских НОО. Изабрано је седам чланова одбора. За председника је изабран Чедомир Симић Жаревац из М. Купаца, већник АВНОЈ-а. Станимир Буљугић, члан Окружног НОО задужен је за привредну делатност. Он је после конференције организовао радионице у Рлици, смештај болнице, технике, старао се о исхрани. Да не би била оптерећена потпланинска села, народни одбори из житородних села слали су намирнице у Рлицу, Крушинце, Срдаље.

Окружна партијска конференција одржана је 20. јуна 1944. године у Рлици у кући Момира Петропића. Овој конференцији присуствовао је члан Покрајинског комитета КПЈ, командант Главног штаба НОВ и ПО Србије, Петар Стамболић. Конференцији присуствују сви чланови Окружног, и среских комитета КПЈ, сви чланови Окружног, среског и неких општинских комитета СКОЈ-а, срезова моравског, расинског, и групе руководиоца изабраних за рад у срезовима жупском, копаоничком и крушевачком.

Срба Андрејевић Столе, секретар ОК КПЈ говорио је о организацији НОО у округу, о раду партијских и омладинских организација. Петар Стамболић је наговестио да се очекује пробој УГД преко Ибра, пошто онај у марту није успео, као и да непријатељ спрема нову офанзиву у јулу месецу.

Месец дана касније, од 10. до 26. јула, VII непријатељска офанзива је протутњала преко јужне Србије, почев од Расине - Јастрепца - Топлице преко Јабланице и демаркационе линије, до Пожарања крај Биничке Мораве. Прошло је већ десет дана од продора Оперативне групе дивизије преко Ибра на Копонику, у јужну Србију, које су ступиле на тло крушевачко-западноморавске котлине. Немачки генерал Фелбер још не планира шта даље са Србијом када му је офанзива пропала, а на слободној територији јужне Србије новим замахом јача народна власт, политичке снаге народно-ослободилачког покрета продиру и организују родољубе и на територији Жупе, Копаника и крушевачког среза.

До 17. септембра 1944. године, постојале су све окружне организације НОП-а, сем омладинске организације УСаОЈ-а. Окружни комитет СКОЈ-а преко среских и општинских комитета спровео је изборе за делегате за Окружну конференцију УСаОЈ-а. Делегације су стизале на зборно место у Рибарску Бању.

У току доласка организације одржано је окружно саветовање СКОЈ-а у вили Далмација у Рибарској Бањи. Саветовању присуствују Ратко Дугоњић, секретар Централног комитета СКОЈ-а, Драги Стаменковић, члан ПК КПЈ за Србију, Спасенија Бабовић, члан ПК КПЈ. Сви су стигли авионом из Барија 11. јула на импровизовани аеродром у Косанчићу на Радану. Србија од тада има нови састав Главног штаба: Коча

Поповић, командант, Љубодраг Ђурић, заменик команданта. На саветовању су донете одлуке:

- Да се 17. септембра одржи Окружна конференција УСАОЈ-а у селу Рибару, изабере окружни одбор и делегати за I конгрес УСАОС-а (Уједињеног савез антифашистичке омладине Србије).

- да на Конгрес крене јединствена делегација омладине са терена и делегата свих бригада Друге пролетерске дивизије.

- да се изврши смотра омладинских радних бригада,

- да се на ослобођеној територији отварају основне школе. Прва школа је основана у Рлици, прва учитељица Бранка Ражњатовић. Школа је радила у кући Матеје Јовановића.

- За председника је изабран Милић Милосављевић Корчагин, нови секретар ОК СКОЈ-а. Пошто је Срђан Родић Марко досадашњи секретар погинуо је у овој офанзиви заједно са Александром Синадиновићем чланом ПК СКОЈ-а. За секретара је изабран Душан Ракић Жика из Страгара, срез трстенички.

На великој свечаности у кругу парка Рибарске Бање одржан је митинг на коме су говорили истакнути руководиоци Србије.

Првоборцима крушевачког округа, свечано су уручене споменице 1941. године.

Истог дана у селу Буци формирана је 6. српска бригада. 4. пролетерска црногорска бригада дала јој је сав командни кадар, команда подручја јој је упутила 550 младих бораца а из Жупе је стигло 200 бораца - читав батаљон.

Сутрадан, после ослобођења Крушевца, у град силазе сви органи народне власти, Партије СКОЈ-а и војнопозадински органи Команде подручја. Команда подручја смештена је у згради Дома трговачке омладине,

Команда места у згради Берзе рада сада Завод за запошљавање, Окружни комитет КГТЈ у Обилићевој улици у згради Паскаљевића, Окружни комитет СКОЈ-а у згради Сенише Стефановића, Мобилни одсек смештен је у бившем Војном округу (сада школа "Јован Поповић"), у касарни су смештена два допунска батаљона, у касарнама у Обилићеву је смештен радни батаљон, Окружни народно-ослободилачки одбор је смештен у згради Начелства, Градски НОО у старој општини, Срески НОО Среса крушевачког у згради домаћичке школе, Срески НОО среза расинског у Шумској секцији. За лечење рањеника додељен је хотел "Европа".

Напомена: *Скраћена верзија Монографије Команде крушевачког војног подручја, Д. Миљојковића. Историјски архив Крушевац*

Команда крушевачког војног подручја

Реља Стојковић

први командант

Пане Ђукић Лимар

командант од ослоб. Крушевца

Влада Бајчевић, комесар подручја

Рапортира Радовану Петровићу члану ГШ НОВ Србије

**ОРГАНИЗАЦИЈА НАРОДНЕ ВАЛАСТИ ОД МЕСНИХ
ДО КОРУЖНОГ НОО (завршена је јуна 1944. године)**

Чеда Симић - Жаревац
Први председник Округног НОО
Погинуо 09.1944. у селу Буци

Нестор Петровић, Рлица
Председник Среског НОО
носилац партизанске споменице 1941

Милета Марковић, Степош
Председник Општинског НОО
Убијен из заседе 1945. године

Драгутин Стеванчевић - Драги
Председник Општинског НОО
Ломнице
пог. у одбрани збегу 08.1944. године

ОКРУЖНИ КОМИТЕТ КПЈ У ОСЛОБОЂЕНОМ КРУШЕВЦУ

Боса Цветић

Секретар ОК КПЈ од ослобођења

Срба Андрејевић, Столе

Секретар ОК КПЈ до ослобођења

Влада Бајчевић

Орг. секретар ОК КПЈ

Слободан Глигоријевић - Ајга

Члан ОК КПЈ, рук. АГИТ-ПРОП-а

ОКРУЖНИ КОМИТЕТ СКОЈ-а У ОСЛОБОЂЕНОМ КРУШЕВЦУ

**Миљић Милосављевић
Корчагин**
Секретар

Душан Ракић- Жика
Орг. секретар

**Душан Миљојковић
Дуле**
Руководилац АГИТ-ПРОП-а

**Момчило Ракић
Љубиша**
Члан ОК СКОЈ-а

Јанко Милојевић Бема

комесар одреда
потом организатор народне власти

Трифун Николић Павле

комесар команде места
у ослобођеном Крушевцу

Ђорђе Матић Кекеран

члан ОК КПЈ у НОР-у
Први председник НОО у Крушевцу

Јован Цураковић Раја

командант аеродрома
потом командант команде месга

Окружна изборна конференција УСАОЈ-а у селу Рибаре

**Лимар, Драгиша Гајић, Смиљко, Стева Петровић
и Јован Драгојловић на задатку**

"ПОГЛЕДИ"

бр 57,1. март 1990.

"Октобра 1944. године Крушевац су од Немаца ослободили чегници потпуковника Кесеровића, док се већ 46 година гај чин ослобођења, једноставно, приписује партизанима И Првеној армији. (стр. 4. - поднаслов)

(Стр. 5. четврти стубацу врху)

А када су четничке јединице, пре партизана, свечано дочекале Црвену армију, и заједно са њом почеле да ослобађају Србију. стигло је, после договора Тита са Стаљином, наређење да морају бити разоружане. Ипак највише их је погодило следеће наређење: могу да пређу у Југословенску бригаду, основану у Москви, којој је командант бивши усташки пуковник Марко Месић, носилац хитлеровог гвозденог листа. Четници су тако почели да беже од Црвене армије - њој су оставили и Крушевац који су претходно, под командом потпуковника Драгутина Кесеровића, сами ослободили од Немаца.

УРЕДНИШТВУ ЛИСТА "ПОГЛЕДИ"

КРАГУЈЕВАЦ

Ђуре Пуцара 3

Председништво општинског одбора СУБНОР-а Крушевац, најенергичније протестује због грубог фалсификовања историјских чинјеница у чланку Милосава Самарџића - "Истина о четницима", објављеног у броју 57 листа " Погледи " од 01.-15. марта 1990. године.

Нећемо да полемишемо са аутором и Редакцијом "Погледи" о давно утврђеним историјским чинјеницама које се односе на ослобођење Крушевца 14. октобра 1944. године. Али. пошто су аутор чланка и Редакција "Погледи" пласирали нечувене лажи о улози четника у ослобођењу Крушевца, морамо

да истакнемо да је код овакве тврдње било неопходно да аутор утврди макар следеће: где су биле јединице Драгутина Кесеровића до ослобођснја Крушевца, одакле су дошле у Крушевац и на који начин су "ослободиле" град ?

Како је утврђивање тих чинјеница од стране аутора чланка изостало, што очигледно није случајно, то морамо да истакнемо: овде су битне, потпуно неспорне и историјски верификоване чињенице да су четничке јединице Драгутина Кесеровића биле у Крушевцу знатно пре 14. октобра 1944. године, у коме су, као савезници Немаца, имале свој штаб и складиште оружја и муниције, добијено од Немаца за борбу против јединица НОВЈ. према томе, својим војним дејствима против партизанских јединица четници иод командом Драгутина Кесеровића су практично штитили повлачење Немаца из овог дела Србије. За овакве тврдње постоји мноштво писаних докумената у Историјском архиву у Крушевцу, а на срећу и још много живих сведока тих догађаја, иа им аутор и Редакција "Погледи", макар то жарко желели, не могу продати рог за врећу.

Прицисивати четницима ослободилачку улогу, како то чини аутор чланка, веома је тенденциозно, цинично и историјски неистинито. Тиме је Редакција "Погледи" поменути чланком и тврдњама у њему отишла много даље и од самог Драгутина Кесеровића, који у свом извештају Дражи Михајловићу од априла 1945. године, говорећи о догађајима у вези са 14. октобром 1944. године у Крушевачком округу, нигде не наводи да је од Немаца ослободио Крушевац.

*Општински одбор СУБНОР-а
Михаило Црнчевић*

Дали "Погледи" исиравно гледају у ироитоси

ИСТИНА О "ОСЛОБОДИОЦИМА"

Или неки други "Погледи" на операције за ослобођење Крушевца.

Фотографија као документ се итекако уважава. Има их у свим светским архивама и представљају документ од нарочите важности. Ипак, истргнута из истине, или коментарисана неистином, заиста не вреди много.

Председништво борачке организације Крушевца на прекјучерашњој седници расправљало је о тексту и објављеној фотографији у листу "Погледи", број 64. Мимо очекивања, ова тема није изазвала нервозу или повишени тон. Можда и због тога, како неко рече, што је Крушевцу нанета велика штета а лажи се тешко доказују. Или како рече песник "Тешко правди која мора да се правда".

Било како било, четници ослободише Крушевац. То кажу "Погледи", а ево шта кажу "Ослободиоци" - четници.

- Комунисти мобилишу и врше припреме за напад на Крушевац. Предузео сам потребне припреме за одбрану Крушевца. Ако изврше напад са овим снагама, питање је да ли ћу моћи издржати. Ако Крушевац пустимо изгубићемо много. Немци полако напуштају Крушевац. Рачић није оставио ншта на овом терену. Муницију морам чувати јер немам ни једног извора за попуњу. Ово је телеграм који је вишој команди упутио командант Расинског четничког корпуса, потпуковник Драгутин Кесеровић петог септембра 1944. године. Осим што овом депешом Кесеровић обавештава своје прегпостављене, врло савесно и поштено објашњава и нама како су "ослободили" град од Немаца.

Немци дакле, још почетком септембра почињу да напуштају Крушевац, да би га 14. октобра око 10 сати пре подне дефинитивно "ослободили" свог присуства. Мирно и културно, какви су, прича се, уосталом и били.

Четницима није ништа друго преоетајало него да "испраге" своје саборце и наследе град а затим изврше припреме за дочек Црвене армше.

И да се за тренутак вратимо **фотографиЈама**. Америчка, совјетска и српска били су део декора са којим је требало поћи у сусрет "новим пријатељима". И док је Кесеровић, раме уз раме са совјетским генералом Маљејевим говорио народу о значењу "историјског" тренутка, на дугој страни, на Расини код Паруновца. падали су совјетски војници кошени четничким рафалима. "Проблем" је начет у контакту четничких са совјетским и партизанским јединицама на овом простору. Убрзо је све постало јасно када су партизанске и совјетске јединице сломиле напад четника и ушле у град. Да ли су се тада и захвалили Кесеровићу на "ослобођењу" града, још увек се не зна.

Можда ова истина и није довољна да "потуче" лаж. У сваком случају, са седнице Председништва СУБНОР-а Крушевац потекао је предлог о организацији округлог стола. На ову расправу би били позвани преживели ратни команданти и комесари партизанских јединица које су учествовале у овим операцијама. Уважени гости би у том случају били и одговорни за из крагујевачког студентског листа "Погледи".

Б. Николић
"Победа" 22. јун 1990. Године

Остр-Пол-б-Жу-службено од 23 ширма тек-год-дос-
завља са следећа извештај:
Остр-Пол-б-Жу-службено
-IV- 1944 год-

3-V-12189 11

Саобраћај Српске војске

НАСТАВНИК ШКОЛА ВИШОШЕ КОМАНДЕ

У вези наређења Остр-Пол-б-Жу-службено од 23 ширма тек-год-дос-
завља са следећа извештај:

Штаб био био обавештен да Руске трупе прелазе у Србију предузео сам
поистоте и нарочите мере у погледу саобраћаја немачких транспорта и
намера да Немци у томе циљу пошљу сам једно јаким одељењем под командом на-
редника Волфа Видовића, који је имао задатак да пресеке немачке комуникације
на путу Крушевац Бање и Криваца и да онемогући довозача појачања на Криваца
према Крушевцу. Један део снага Топлићког корпуса са истим задатком постављен
је између Скопаче и Тресеника. Друга Крушевачка бригада и један део Загребачког
Корпуса имали су задатак да прекину комуникације и нападну Немце на путу
од Крушевца Стајаћа. Остали део снага био је подведен у две групе од којих је јед-
на део блокирао Крушевац са задатком да се Немцима онемогући излазак на Кру-
шевца. Све остале снаге биле су на Витковаче у сталном одолу комунистичких
снага на које снаге-Врховно стале мојих снага које су биле ангажоване неотвара-
не против Немца и против комуниста износило је нешто преко 10000-Комуни-
ста у спште насу вршили напад на Немце већ око на моје снаге-Све јединице су
у партуности извршиле оној задатак наспоред снага извршио сам спорутило се
Америчким војним делегатом поручником КРАМЕРСКИ који се на терену и лично уве-
рио да је комунистичким снагама једини ниш био напад на нас; а ни у ком случа-

ју на Немце.
Све су припреме учинене да се Руске трупе по наређењу Врховне коман-
де докажу као саветничке трупе. У том циљу, на дан 13 октобра 1944 год-када се
однако за прелазак Руских трупа преко реке В-Кораве, Амерички делегат поручник
КРАМЕР, написао је писмо команданту Руске дивизије у коме му је написао да те
се обавеза од зине и може га да му се обезбеди пут до Бера од стране Рус-
ких јединица, јер није имао повеће у партизанске одред и бојао се да су они
већ убијени у Руске трупе не би у целу могао бити убијен пошто су му партизан-
и преци убијени пошто КРАМЕР које је било намењено команданту Руске ди-
визије примио је потпуковник Александр Златковић, 13 октобра 1944 год-у 6 ча-
сова и одмах кренуо на пут у праву Варварина-Златковић је пронашао командан-
данта дивизије 14 октобра 1944 год-у 10 часова у селу Шивцу (код Стајаћа).
Руски командант шутко је Златковићу питао, да ли немо ми да се боримо против
Алекса Деневца, Златковић је одговорио: "на нисмо саветници вашто да се тучемо" на
то је Руски командант дивизије одговорио: "не, ни нисмо саветници". Онда је читао
ограда је Америчанац у нашем штабу. Када му је објашњено, да је поручник КРАМЕР,
чији Америчке војне мисије при нашој Врховној команди, рекао је: "код нас нема
никаке Америчке војне мисије". По том је узео карту, показао положаје око Кру-
шевца и рекао: "овуда на овим положајима наша се партизани". На то је Златко-
вић рекао: "Да се на показани положаји одлазе наше снаге и да партизани напада-
ју на ове положаје". Поменути командант дивизије је одговорио је енергично: "не, то
чи је истина". По том је рекао да је предати писмени одговор. Тачно у 13 часова
истог дана у Варварину командант дивизије позвао је Златковића и предло му
писмени одговор да поручника КРАМЕР Том приликом и ушенио је рекао потпуков-
нику Златковићу, да је у одговору потпуковнику КРАМЕР указао да наше снаге до 16
часова истог дана (14 октобра), револутирају Немце и да по вом положају оружје
Руски трупама и то као оружје захваћено од Немца збо и своје основне ср-
пце је, они да сви војници имају бити прикупљени у Крушевцу са једно са овојим
наредбама, где ће се предати Руским трупама. У претилком око се по овоме да
Варварина рево не испусти они на не испусти Потпуковник Златковић је са својим
одговором имео да пређе и до немаде 23 из од Варварина до Крушевца. На чега се
када да им је био ша да овој павентај не открне на време.

14 октобра у 6,30 часова, стигао је у мој Штаб Командант Делегатског
корпуса, Јосиф Берда, са једним Руским поручником, чијег се имена не сећам. Одмах
је окупио кошару на мојој сам присутствовао је, мој дошавши потпуковник

О свом сусрету са Русима Кесеровић у свом извештају, на 3. страни, наводи и:

"Тада је Руски потпуковник јавио да је добио извештај, да његов командант дивизије, онај исти генерал који је у Ћићевцу добио писмо од поручника КРАМЕРА и дао одговор како је напред изнето, треба да дође у Крушевац и позвао ме је да му пођемо у сусрет - Пошли смо аутомобилима и између Крушевца и Јасике срели Команданта дивизије који се самном руковао веома хладно и недуго а моме помоћнику није хтео ни руку да пружи - Његови пратиоци опколили су нас са напереним митраљетима - Један од пратилаца видећи на моме нареднику Предрагу Богдановићу државни грб Краљевине Југославије на рукаву са натписом: "Са вером у Бога за Краља и Отаџбину", окренуо се осталим Руским пратиоцима и изговорио ове речи:"Јоп твоју маћ монархистичку, ето нужно всо разоружаћ и зарезат". Ове речи је неколико пута поновио, а остали су се цинички смејали - Ово се све дешавало у неиосредној близини команданта Руске дивизије - Тада смо кренули ирема Крушевцу, али тако да ја са мојим аутомобилом морам бити у средини колоне и тако ме, у ствари спровели у Крушевац - Одмах смо отишли у хотел "Париз" у једну собу где је дошао и поручник КРАМЕР са тумачем трговцем Јаковљевићем из Крушевца - Овде у хотелској соби била је иста психоза као и приликом сусрета на путу - Руски командант дивизије мене је питао само, које положаје држе моје јединице, колико су удаљени од Крушевца и која је јачина јединице - Нато сам му ја одговорио, да се један део мојих снага налази у самом Крушевцу и око њега, а други део још увек на местима, а други на вероватним правцима одакле би Немци могли покушати напад на Крушевац, а да је бројно стање мојих јединица 12.000 бораца одлично наоружаних нашто се он тргао и прекинуо даљи разговор самном - Тада се обратио поручнику КРАМЕРУ веома дрско и рекао му: " да њему није познато да постоји нека Америчка војна мисија код Драже Михајловића, те према томе он ће бити задржан и спроведен вишем Штабу - Видећи какве су његове намере ја сам се неопажено повукао до клозета и споредним излазом напустио хотел "Париз" и отишао у свој штаб - Убрзо затим дошао је мој обавештајац и известио ме је, да ме командант Руске дивизије позива на састанак у 16 часова - Упараво у то време Стигао је потпоручник Златковић из

Варварина, чије су ноге биле потпуно кржаве од трчања да бих стигао навреме, иредао је мени одговор и рекао ми шта му је усмено речено, од стране Руског генерала - Исто тако обавестио ме је да је видео једну већу колону војника Варваринског кориуса који су били разоружани и под јаком стражом спровођени у правцу Параћина - Тада сам одлучио, да на састанак унутим свога начелника штаба, мајора Микића и одређеног команданта места у Крушевцу, који као Руски ђак одлично говори Руски - Већ у то време Крушевац је био пун комуниста који су се провукли поред Руских трупа, или пак дошли заједно са њима - Под изговором да врше поседање положаја Руске јединице изишле су на положаје око Крушевца и одмах приступиле разоружавању мојих јединица - Исто ово чињено је и у самом Крушевцу где су Руси заједно са комунистима хватали наше војнике на улици, у локалима и по кућама и разоружавали их - Војницима сам као и старешинама раније био издао наређење да се Русима не даје никакав отпор и стога ниједна пушка није опаљена на њих приликом разоружања - Људи су бежали из ровова са оружјем и том приликом убијани, али нико од њих није употребио оружје против Руса - У колико је било могуће обавестио сам људство да се у ситним деловима извуче из комунистичко - Руске блокаде и да Крене у Правцу Жељина и Гоча - Тада се вратио код мене у штаб поново мајор Микић и известио, да командант дивизије поново захтева, да ја лично морам доћи на конференцију. Видећи да је његов циљ да ме ухвати и преда комунистима нисам отишао на састанак, већ сам са најужном пратњом кренуо у правцу села Мачковца, увече око 17 часова - Разоружање мојих снага прво је отпочето на положају а доцније и у самој вароши -

Једнице мајора Весића налазиле су се под оружјем у Крушевцу, међутим када је мени упућен позив за састанак, позван је и мајор Весић, да дође код своје јединице - Тада му је наређено, да се војници са оружјем попну у камион и тада их је један Руски официр, који је ишао аутомобилом испред ових камиона, довео код хотела "Европе" и наредио паркирање у улици између хотела "Европе и кројачке радње Станка Катића тј. Чолакантићеве улице - Тек тада мајор Весић приметио је, да су са свих страна блокирани од Руских трупа - Тада је овај руски официр наредио да војници и старешине оставе оружје у камионима а они да се построје испред камиона. (...)

...неког од њих партизански одред и да се он
 ...се боримо за демократију, слободу и
 ...Поповић и Радовић ... дивизија одиру крају су
 ...где су 16 октобра ... 24 часа притисли од руског командан-
 ... са речима: "Лана Корба ... био општег одговора, зато је он оди-
 ...не јединице са официрима на челу и ... док код савезника
 ...немају моје јединице и где ће бити разоружани." Према томе наш пред-
 ... је био прихваћен, онда се обрати мојим официрима речима: "А русовци
 ... победи, али ништа за то, док не он већ тамо где треба." Поповић и
 ... Радовић постави су питање, какав је његов став према партизанима, на шта је он
 ... одговорио, да ће се партизани заједно са Русима борити и даће про-
 ... окупатора, да се су моји официри извојили нају борбу и покушаи да га убе-
 ... да у то, да партизански покрет не представља изврс народне воље, већ да је огром-
 ... на војна бирода за покрет Драге Михајловића а да партизани представљају једну
 ... малину састављену од "националистичких елемената", навели су и случај Чав-
 ... Криваца који се данас налазе у партизанским редовима а који су се бо-
 ... противу Руса на источном фронту, на то је он реаговао и рекао: "Не, то није
 ... ни један Хрват није се борис на фронту противу нас," Чи ствари је постав-
 ... "Ваша је борба бесцизна," Тада су моји официри најавили да је надам са је-
 ... диницом, на шта је он одговорио, да у том случају одлазу по његовом ултиматуму
 ... треба да допосе најстарија обшнир, Тоји су официри предложили продужење рока
 ... за полагање оружја, пошто је временски немогуће да се до одређеног рока све је-
 ... динице прикупе, Он је онда рекао да рок остаје, а оне јединице које се налазе
 ... даме имају поступно долазити, онда су моји официри предложили, да наше једини-
 ... прекидно изврше разоружање "екада у Рашкој и да потом положе оружје или у
 ... Рашкој или негде између Рашке и Крајева, - Руски генерал о овоме је размишљао
 ... кратко време, потом је упитао колико има километара између Крајева и Рашке и
 ... кад му је речено да има 70 км одбио је овај предлог и остао при првом захтеву,
 ... у 2 сата 17 октобра моји официри напустили су Крајева и вратили се у руски
 ... изаб у близини Дрвинке Бање, одкале су ујутру рано кренули за јединицом искре-
 ... лени јединица делом пута од два руски командира, пре него што су почили на марш
 ... видели су неку пролетерску дивизију која је заједно са Русима отишла у правцу
 ... Крајева, - Они официри отишли су ме на некој обали реке Бра и уносили ме са
 ... напред канезим руским захтевима, -

Имена руских команданта као и називе руских јединица које су вршиле
 разоружање мојих јединица у Крушев у и околани не могу дат, обзиром на то да
 је контакт са Русима трајао врло кратко време, те према томе треба потражити
 други начин, да би се утврдила имена ових лица и јединица, -

С БЕРНОМ У ВРАТА ЗА КРАЈА И ОТАШИНУ

МИРОСЛАВ КРАЈ ПЕТАР ДРУЖИ

КОМАНДАНТ-ПУКОВНИК

Чито Калешћ

СЛЕТАЊЕ НЕМАЧКОГ АВИОНА 14. ОКТОБРА

Драгутин Кесеровић у свом извештају четничкој врховној команди на другој страни поред осталог извештава:

(...) "А један авијон са немачким пуковник пошао је из Краљева и спустио се на аеродром у Крушевцу, мислећи да аеродром још увек држе Немци. Том приликом заплењен је авијон а заробљен пилот и немачки иуковник. (...)

Милосав Петровић борац 6. српске бригаде о том авиону пише:

"Наш батаљон 14. октобра у поподневним часовима стигао је у село Гари. Ту смо заузели положај. Искористили смо све ровове које су претходно ископали четници. Били смо спремни да у 14.30 кренемо у борбу за ослобођење града.

Командир чете Зечевић Миливоје, постројио је чету и тражио 3 добровољца за извидницу. Он нам је дао упутства како да се крећемо према аеродрому. За нама је ишла чета развијена у стрељачки строј. Ишли смо кроз густу маглу и газили јаку росу, нред собом ништа нисмо видели.

Одједном сам на десетак метара испред нас видео нешто велико. Полегали смо по оној росној трави и кренули пузећи. Кроз 10 метара ходања угледао сам отворена врата. Питам се откуд кућа у пољу. Кад сам боље загледао, схватио сам да је то немачки двокрилни авион. Повикао сам: Немци су отишли! Приђемо сва тројица до авиона и ја довикнем чети иза леђа: Немци су отишли, ево га авион! Командир иза леђа прилази и каже: "Стварно су отишли, маму им швапску".

Кренули смо напред. После десетак метара смо наишли на гомилу машингеверске муниције. Трпамо муницију у торбе. Кад смо пошли још напред а оно изручен читав камион пушчане муниције. Бацамо маишнгеверску муницију, пунимо торбе пушчаном. За нама стиже чета и цео батаљон. Командант батаљона Мића Ђуровић на коњу одјури у град. За пола сата врати се са Руским официром. Командир постројише чете. Руски официр поздрави: "Смрт фашизму!" Ми сви углас: "Слобода народу"! Командант нам рече да су Руси и неке наше јединице још од јуче у граду.

ИЗ НЕМАЧКИХ ДОКУМЕНАТА

1944. г. 11. октобар

Команда корпуса Милер - посебне одредбе о инжињерији

Припремање и извршење рушења мостова на Морави спровешће и то:

- Одсек Клисуре - Сталаћ: Путне мостове дивизијска и трупна инжењерија 7. дивизије СС.
- Железничке мостове 16. пољски железнички батаљон Сталаћа.
- Постројења везе - јединице везе.
- Све прелазе преко Мораве припремљене за рушење обезбедити и држати под сталном посадом образованом од одељења за рушење и јаких делова за обезбеђење ојачаних противоклопним средствима.

(В. И. И. непр. арх. микрофилм НАВ-НТ-314-849/743)

1944.Г. 13. октобар

Команда 7. СС дивизије - Команди корпуса Милер

Извештава о поновном покушају пробоја од Алексинца ка Крушевцу. Руске трупе на маршу од Соко Бање ка Алексинцу. 1. батаљон 13. СС пука затвара правац код Алексинца и штити повлачење свих делова иза Мораве на западну обалу.

(В. И. И. непр. арх. четничка - микрофилм НАВ-НТ-314-849/715) *

ДраГиша Милошевић

ЧЕТНИЦИ НИСУ ОСЛОБОДИОЦИ

*Шта кажу историјски извори
о ослобођењу Крушевца?*

Историјске чињенице негирају многе "доказе" објављене у листу крагујевачких студената "Погледи" о ослобођењу Крушевца 14. октобра 1944. године. У жељи да расветлимо све релеватне догађаје везане за ослобођење Крушевца "Победа" ће у неколико наставака својим читаоцима понудити аутентичне историјске изворе.

Поводом наведених написа студентског листа "Погледи" Универзитета у Крагујевцу (бр. 63 од 1-15 јуна и бр. 64 од 15. јун - 6. јул 1990. Године), са тврдњом да су Крушевца 14. октобра 1944. Године ослободили четници пуковника ДраГутина Кесеровића (орГанизација Драже Михајловића), Општински одбор СУБНОР-а Крушевца и Историјски архив Крушевца овим путем настоје да јавности презентују јасно и чињенично стање у вези са операцијама за ослобођење Крушевца. Основу за писање овоГ текста чине: непријатељска документација из ВојноисторијскоГ института ЈНА у БеоГраду - Грађа непријатељских јединица орГанизације ДМ; извештаји и наредбе Штаба Оперативне Групе дивизија о размештају кретању и борбеном дејству јединица НОВЈ на подручју крушевачкоГ ратноГ округа после слома Групације четничких корпуса на Копаннику августа 1944. Године, као

и Мемоарска Грађа учесника доГађаја и Грађана на дан 14. октобра 1944. Годинеу самом Граду Крушевцу.

Да би читаоци имали јасну слику о току операција за ослобођење Крушевца, настојаћемо да испоштујемо основне законитости историјске науке, а то је аутентичност извора и хронологија доГађаја, без ослоња на тврдње и приче без основа по систему "рекла-казала".

Непријатељске снаге у Крушевцу и његовој околини септембра и октобра 1944. године

Према расположивој документацији, после слома 4. групе јуришних корпуса четника на Копаонику од стране Оперативне групе дивизија (ОГД), Немци су у Крушевцу непрекидно држали доста јаке снаге. Имајући у виду стратегијски значај Крушевца за даљи опстанак немачких јединица команде за Југоисток стациониране у Врњачкој Бањи срачунато на природне препреке за одбрану града - Јужна и Западна Морава и Расина, у Крушевцу се септембра и октобра налазе: 3. батаљон 3. немачког полицијског пука из Краљева, Алармни батаљон (као привремена формација), вод тенкова и делови 803. батаљона за обезбеђење железничког саобраћаја, као и ојачани вод фелдјандамерије при Крајскоманди Крушевац. Поред наведених немачких јединица, за одбрану града (унутрашња одбрана) Немци су ангажовали и знатне јединице домаће реакције: 500 припадника Српске државне страже и 400 четника старијих годишта. Поред наведених, у граду је и Самостална четничка бригада, формирана 12. октобра 1944. године са јуришним батаљоном као специјалном формацијом. (Ј. Вукотић, Друга пролетерска дивизија, Београда, 1972. стр. 453-454)

Као што је познато, а ако није, - онда да напоменемо, Расинско-топличка група корпуса основана је наредбом Министра војске, морнарице и ваздухопловства и

Начелника штаба Врховне команде Д. Михајловића бр. 571 од 30. априла 1944. године, а сачињавали су је Расински, Јастребачки и Топлички корпус. За команданта групе корпуса постављен је п.пуковник Драгутин Кесеровић, до тада командант Расинског кориуса, а за команданта овог корпуса постављен је жандармеријски п.пуковник Ђорђе Вујичић. (Војноисторијски институт ЈНА - архива непријатељских јединица, сигнатура 5-У -12090; у даљем тексту: УП-ањ и јединица сигнатуре).

Већ из напред наведеног јасно и недвосмислено се види да су у граду Крушевцу - раме уз раме стари савезници: Немци, недићевци, љотићевци и четници. Бугара у то време у Крушевцу није било. Но, пођимо редом по документима. Нека о овом догађају говоре извори.

Нема потребе да идемо у даљу прошлост ради доказивања немачко-четничке сарадње, јер је то добро познато. Задржаћемо се на периоду јули - октобар 1944. године и недвосмислено доказати поменуто колаборацију.

Недвосмислени непријатељски извештаји

На сонову квислиншког извештаја од 1. јула 1944. године, јасно се види да је непријатељски обавештајни орган утврдио да су: "... комунисти посели десну обалу Расине и извршили мобилизацију по селима удаљеним 6 км од Крушевца ... 4. Да се Немци и добровољци у Крушевцу слажу добро док "недићевци" СДС не чине ништа више него што морају ... 5. Да су комунисти тачно ... утврдили у којим се зградама налазе штабови немачких, српских и бугарских трупа". (У то време у Крушевцу још увек има Бугара). Истовремено обавештајни орган наглашава да "... леву обалу Расине држе припадници Драже Михајловића ... Однос између њих и партизана је непроменљив, а са Немцима имају везе када је у питању акција против партизана они иду у помоћ Немцима и боре се против партизана. Тешкоће имају у томе што немају оружје, али за

овакве потребе дају им га Немци, за односну акцију ..." (VII-ањ, XV - 1810 и 5-У 1813).

Како господин Милисав Симић, професор (не знамо само које струке) наглашава да се његов деда Живојин Симић са Кесеровићем жестоко борио против вишеструко надмоћнијег непријатеља - Немаца, "чак су неке и заробили", али не помиње у којој је то борби и где, неће бити на одмет да господин Симић прочита наведени документ, као и следећи који нудимо, а односи се на тешко рањене четнике из групе Кесеровића. Текст документа гласи: "Обласној команди СДС, Ниш Данашњим возом у 17,30 часова из Куршумлије упућено је 6 тешких рањеника из групе Кесеровића за Нишку болницу.

Молим да се ваша или немачка санитетска кола упуте на нишку железничку станицу ради преноса у болницу. (подвучено је у документу) Куршумлија, 2.8.1944. Официр за везу, поручник Узелац. Зар овај документ јасно не говори ко се против кога бори, а са ким сарађује. (VII-ањ, X - 341).

Разбијени од стране јединица ОГД приликом ослобођења Александровца у ноћи 9/10. августа 1944. године, продором 15. мајевачке бригаде 17. источnobосанске дивизије и делова 2. пролетерске бригаде на просторију: с. Новаци - с. Витково - с. Љубинци - с. Ботуња - с. М. Врбница, и затварања правца Александровац - Крушевац, делови групе четничких корпуса прелазе Западну Мораву код Трстеника и поседају положаје - размештај спољне линије одбране Крушевца. По наређењу команданта Николе Гордића, а "У вези новонастале ситуације" јединицама је издато наређење за распоред и то: "8. Други Косовски корпус налази се у селу Кукљину, Јастребачки у селу Јасици а Топлички у Великој Дренови..." (УП-ањ, 5-У - 1229).

Како су наведене јединице представљале спољну линију одбране града са његове северозападне стране, потребно је рећи мл су спољну одбрану са југозапада, југа и

југоистока држале, такође четиричке јединице: I и II Расинска бригада под командом акт. поручника Мирка Томашевића са размештајем на просторији: Багдала (т-209) - Пањевац - с. Лазарица - Равњак - с. Пакашница - лева обала Расине - Обилићево - Паруновац (Ј. Вукотић, н.д.)

Очигледне чињенице

Очигледно је, дакле, да су Немци спољну одбрану Крушевца уредили тако да те положаје држе чисто четничке јединице. Уосталом, то Немцима није ни било проблематично и неизводљиво, поготову што се у самом граду (са њима Немцима) налазе представници организације Д. Михајловића, а под непосредном командом п.пуковника Кесеровића. Једна од таквих личности био је п. поручник Милан Ружић, официр за везу са Немцима и Недићем.

Колики је био страх четника од наступајућих јединица НОВЈ, показује и наредба Николе Гордића од 21. августа 1944. године, упућена свим командантима батаљона, а у вези са формирањем једне специјалне јединице од људства из свих батаљона. У наредби се каже: "... У циљу што бржег и ефикаснијег уништења непријатеља Српског народа (комуниста) ... Наређујем: Да команданти батаљона најхитније мобилишу и то: I батаљон 20 обавезника, II батаљон 20 обавезника, III батаљон 30 обавезника, IV батаљон 30 обавезника, V батаљон 20 обавезника и VI батаљон 20 обавезника ... Сваки обавезник да буде добро опремљен. Спровешће их командант VI батаљона преко Крушевца, где ће се пријавити г. Ружићу - (напред поменути Милан Ружић) - који ће му дати правац ..." (УН-ањ, 5-У - 2121). Ова специјална летећа јединица добила је правац село Станишинци (групација под командом Љубомира Милисављевића) и село Риђевштица (групација под командом Живка Живковића), са задатком да изврши удар на јединице у том рејону, а затим да се врати у Крушевац као јединица за специјалну употребу.

Колико је за немачког окупатора, почетком септембра 1944. године, ситуација око Крушевца била озбиљна, показује и чињеница да су дозволили Кесеровићу да са својим командантима пресели своју команду и штабове у сам Крушевац.

Штаб Расинско-топличке групе корпуса (Кесеровићева команда) налазио се у улици Цара Лазара, док је сам Кесеровић сгановао у својој породичној кући у Пећкој улици. Штаб Расинског корпуса са командантом Зораном Антоновићем, био је смештен у Душановој улици (данас улица Милоја Закића), у згради на углу Обилићеве улице где се касније налазио Антитуберкулозни диспансер. Штабови његових бригада били су: Штаб Мирка Томашевића (I и II Расинска бригада) био је смештен у Бивољу у кућама недалеко од моста на Расини према Обилићеву (данас ХГИ "Милоје Закић"), док је штаб команданта Васе Васовића (II Крушевачка бригада) био смештен у Доњој Пакашници, недалеко од команде Кориуса. Коњушнице за штапске коње биле су у шталама кафане "Муса и Марко" у Старој чаршији.

Остале бригаде из састава Групе корпуса налазиле су се на размештају у дубљој позадини града, истурене према наступајућим јединицама ОГД-а.

ПРЕД СУСПРЕТ КЕСЕРОВИЋА СА ЦРВЕНОАРМЕЈЦИМА

Четирици омогућују Немцима да неометано напусте Крушевац. Престоница Цара Лазара има да се брани по сваку цену. Команданг групе трстеничке бригаде Бранко Дамјановић: ја сам у више наврата нерешивао да наши војници без нарочите потребе и без објаве не долазе у Крушевац. "Црвени" принремају напад на Крушевац.

Како се у то време при штабу Групе корпуса, код Кесеровића, налазио и представник америчке Војне мисије

при Врховној команди Драже Михајловића, поручник Крамер, исти је, према исказу Предрага Богдановића, Кесеровићевог пратиоца, био смештен код Тиле Пушкара у Балшићевој улици. С тим у вези, Богдановић каже: " ... Крајем септембра 1944. године одсели смо са штабом у Тиловој кући где смо боравили све до 14 октобра. Изненађени брзим продором Руса повукли смо се на брзину, немајући времена да понесемо са собом најпотребније ствари..." (И А К -3/НД-207)

Пролетери близу града

У међувремену, док се четници Драгутина Кесеровића башкаре по Крушевцу, размештају своје шгабове на погодна места, изграђују утврђења за спољну одбрану, првенствено на источној и југоисточној страни града, дакле према јединицама 2. пролетерске дивизије које су биле најближе граду, што потврђује и депеша Д. Кесеровића упућена Врховној команди 6. септембра 1944. године, са пресеком ситуације на дан 5. септембра 1944. године где се каже: "Комунисти се налазе на линији: село Плоче - Плеш - Папратна - Поглед - Риђевштица - Голубовац - Парлог - Жабаре - Гари - Головоде - Паруновац - Капиција - Текија - Трубарево - Ђунис и даље Јужном Моравом до Топлице ..." (Књига депеша Расинског чет. Корпуса Д. Кесеровића, VII). Очигледно, четницима ни не пада на памет да искористе своје присуство у граду и нападну Немце. Напротив, четници им омогућују, и чак их штите, да неометано напуштају Крушевац у иовлачењу према Краљеву, о чему говори Кесеровићева депеша Врховној команди од 5. септембра 1944. године, где се наводи: Комунисти мобилишу и врше припреме за напад на Крушевац. Предузео сам потребно за одбрану Крушевца. (Од кога га брани?) Ако изврше напад са овим снагама питање је да ли ћу моћи издржати. Ако Крушевац пустимо, изгубићемо много. Немци полако напуштају Крушевац. Рачић није оставио ништа на овом терену. Муницију морам

чувати Јер немам ни Једног извора за иоину ... подп. Кесеровић)". (VII књига депеша ВК)

Истовремено, дакле 6. септембра 1944. године, а по наређењу г. Министра војске, морнарице и ваздухопловства и Начелника штаба Врховне команде (Д. Михајловић), све јединице Српске државне страже, граничне страже, градске полиције и милиције и остале јединице из "националне службе" улазе у састав јединица Југословенске војске у Отаџбини, па сходно овом наређењу, командант Групе трстеничких бригада Никола Гордић. свим својим јединицама издаје наређење: Све напред наведене јединице које се налазе на територији округа "Крушевачког и у Топлици имају од данас чинити једну целину са јединицама Расинско - топличке групе корпуса...".

Сва моја наређења имају се безусловно извршити. За одступање од овог наређења кривац ће бити стављен под преки војни суд.

Крушевац, ирестоница Цара лазара има да се брани по сваку цену... Трупe у Крушевцу морају бити појачане...

Сва наређења трупама у Крушевцу достављају преко команданта места у Крушевцу п. пуковника Булајића..." (УП-ањ, С-В -12133)

Господин Симић помешао лончиће

Мишљења смо да је сваки коментар овога сувишан.

Анализирајући наведена документа, ситуација у Крушевцу и око њега, почетком септембра 1944. године, потпуно је јасна. Немци, четници, недићевци и љотићевци су савезници. Ту дилеме никакве нема. не постоје никакви међусобни напади, а о жестоким борбама четника против Немаца, како то наводи господин Симић, нема ни говора. Смешно је да господин професор Милисав Симић назива јединице НОВЈ - фалангом, а да, изгледа, ни сам не зна значење те речи. Ако овде мисли на фалангу - шпанску фашистичку организацију, основану 1933. године (оснивач

Антонио Примо де Ривера), онда је господин Симић помећао лончиће - са Дражом Михајловићем, а тиме и са фашистима био је баш његов рођени деда Живојин. Жалостан пример породичне рехабилитације г. Симићу.

Притешњени са свих страна широм Србије, а нарочито око Крушевца, четници још упорније настоје да одрже своје позиције у приградским насељима (ближа околина града, јер нису имали где да се сви сместе у граду) а како им чести упади мањих јединица НОВЈ не дају мира, командант Расинско - топличке групе корпуса пуковник Кесеровић, својим наређењем ст. пов. бр. 489 од 11. септембра које Никола Гордић реализује, путем својих наређења подчињеним јединицама: "... У области Крушевца, Дедине, Капиције, Паруновца, Головода, Мудраковца, Гари, Лукавац, Вучак, Пакашница и Лазарица налазе се мања комунистичка одељења... која сваке ноћи ... изазивају наше трупе... Због тога НАРЕЂУЈЕМ: Командант Топличког корпуса извршиће претрес и чишћење у области села: Лазарица - Равњак - Пакашница - Вучак - Лукавац - Гари и Мудраковац. Командант Трстеничке групе бригада извршиће претрес и чишћење у области села: Пепељевац - Треботин - Врбница - Жабаре - Церова - Мешево - Липовац - Горњи и Доњи Степош.

Водити рачуна и чувати се сваког изненађења... Водите рачуна о нашим јединицама код Крушевца..." VII-АЊ, С - В12143).

Док се Кесеровићева групација немилосрдно бори против јединица НОВЈ (а не против Немаца) за очување града и својих позиција, он ништа мањом жестином настоји да сачува Немце од ма каквог искушења, па ма од кога она долазила. Ову констатацију потврђује и упозорење четничке команде од 15. септембра 1944. године, где се под тачком 1 каже: "... Ма да још 150.000 Немаца који се повлаче са југа било долином Мораве, било долином Ибра да сваки пренагљен случај између наших јединица и њих (Немаца) могао би довести до врло тешких последица не

само по наше Јединице него и по цео наш народ (...)" (VII-АЊ. С-В-12144). Дакле, без изричитог наређења да се немци не наиадају (тактика прикривања сарадње), ипак јединицама је дискретно указао да се Немци на нападају. Па како би се и нападали кад су савезници!

Како је ситуација из дана у дан постајала све озбиљнија по четнике за одбрану Крушевца, то су и наређења четничких команданата усмеравана главном циљу - успеху у одбрани Крушевца од комуниста (јединица НОВЈ), а за четнике су сви борци комунисти - црвени. Пошто се у четничким јединицама усталила пракса самоиницијативног напуштања положаја од стране војника ЈВУО (четника), и одласка у град (Крушевац) ради "(...) пијанчења, коцкања и скитања (...)", а да би се то спречило, в. д. команданта Групе трстеничких бригада Бранко Дамјановић, рез. наредник, издаје наређење, у коме каже: "(...) Ја сам у више махова наређивао да наши војници без нарочите потребе и без објаве не долазе у Крушевац (...) 1. Ни један војник не сме без одобрења и објаве команданта корпуса или команданта округа долазити у Крушевац. 2. Команданти корпуса и команданти округа упућиваће у Крушевац војнике само у случају крајње потребе (...) За потребе свршавања хитних и нужних послова у Крушевцу команданти бригада одредиће по двојицу подофицира (...)и доставити им имена њихова да би их могао снабдети објавама (...)" (УН-ањ, бр. рег. 39, Ф-5, к-80 а). Овде треба обратити пажњу на две реченице где командант каже "да војници не долазе у Крушевац", а не каже " да војници не одлазе у Крушевац", што недвосмислено потврђује чињеницу да се именовани командант већ налази у Крушевцу. Питање је само са киме је он у Крушевцу и од кога треба да добије поменуте објаве, а Крушевац је још увек у немачким рукама.

Партизани су се сами сналазили

У честим, свакодневним борбама и сукобима четника са јединицама НОВЈ на релативно малом простору (Крушевац са ближом околином), било је доста рањених и болесних и на једној и на другој страни. И док су јединице НОВЈ збрињавале своје рањенике и болеснике како су знали и умели, четници су се побринули да своје рањенике и болеснике смештају у болничке кревете. Само 8 дана пре коначног ослобођења града и околине, када је Крушевац још увек пун Немаца, четничка команда издаје наређење бр. 146 од 6. октобра 1944. године, којим се наређује: "(...) Све војнике којима је потребно неопходно болничко лечење и све рањенике упућивати у болницу Крушевац и Велика Дренова. У Врњачку Бању у болницу упућивати само рањенике и болеснике са већим фрактурама (...)" (УИ-АЊ, С-В-12159).

Коментар је непотребан. Документ сам по себи све говори. Ми само напомињемо да се у то време у Врњачкој Бањи још увек налази немачка команда за југоисток. (Сирота Југословенска војска у Отаџбини баш се намучила у "исцрпљујућим" борбама са окупатором).

Истог дана, 6. октобра 1944. године, информисан преко свог обавештајног органа, четнички командант Никола Гордић обавештава своје команданте о предстојећем нападу јединица НОВЈ на Крушевац, обавештењем бр. 163, у коме каже: "Командант II трстеничке бригаде; Према обавештењима које је прикупио командант III трстеничке бригаде преко једне жене из села Буци црвени ће вршити напад на Крушевац. Наредите највећу приправност и будите обазриви да Вам се не деси никакво изненађење. О овоме обавестите суседе, по сваку цену положаји се морају задржати... Командант Ник. Јов. Гордић" (УН-ањ, бр. рег. 32, Ф-5, к-80а). Није тешко у овом документу одгонетнути на ког суседа Гордић мисли, ако се има у виду да је Крушевац још под окупацијом.

Један од последњих договора са командантима, пред коначно ослобођење Крушевца, Кесеровић је имао 10. октобра 1944. године, што се види из обавештења бр. (службено) "Команданту Моравске бригаде; Данас 10. о.м. у 14 часова сви команданти бригада, тј. командант I Добричке бригаде, Моравске бригаде и Командант Расинске групе бригада доћи ће на Багдалу ради уређења линије за одбрану Крушевца. У исто време тамо ће доћи и командант ...П.З. (по заповести) команданта, Нач. штаба арт. поручник Ђуровић" (УП-ањ, бр. рег., 34, Ф-3, к-83). Одакле би то требало да дође командант? Из шуме сигурно не, већ из свог штаба у центру Крушевца.

НЕМЦИ НАПУШТАЈУ КРУШЕВАЦ

Четници напрасно прихватају "црвене Русе" за браћу и савезнике. Пријатељство засновано на подвалама и лажима. Вишој совјетској команди била је позната улога четника.

Овом приликом мишљења смо да треба дати коментар и по питању совјетских снага - јединица Црвене армије, које су ушле у Крушевац 14. октобра 1944. године. Ово тим пре што у "Погледима" бр. 64. читалац Југослав Миладиновић каже да су у Крушевац "иза четника ушли Руси". То и не споримо. Ова констатација је потпуно тачна. Руси су у Крушевац дошли два месеца после четника. Довољно ће бити за објашњење, што Миладиновић очигледно не зна или не жели да зна, да нагласимо да су Руси стварно дошли, а да су четници већ ту у Крушевцу заједно са Немцима више од два месеца и да нису ни од куда дошли да град ослободе, већ су га месецима држали и бранили од наступајућих јединица НОВЈ. "Ситница", али нека се зна. Младима ће користити.

Вера у "праведну" ствар

Наступање совјетских јединица, четнике није изненадило. Преко свог обавештајног органа Команда Југословенске војске у Отаџбини имала је јасну представу о темпу и правцима наступања јединица Црвене армије. И команда Групе Расинско - топличких четничких корпуса била је упозната са предстојећом ситуацијом, па се одмах потрудила да организује дочек црвеноармејаца као савезничкој војсци. У том циљу командант Групе трстеничких четничких бригада Никола Гордић издаје наређење својим јединицама са инструкцијама и понашању у новонасталој ситуацији. И док једна јединица (колона) 223. дивизије Црвене армије већ наступа од Варварина преко Шанца за Крушевац, Гордић у свом наређењу каже: "(...) Савезничка руска војска дошла је у нашу земљу и наш крај и донела нам је слободу. Да не би сметали правилан рад оперативне војске и да савезници Руси не би помислили да ми Југословенска војска имамо ма шта противу савезника и браће Руса, до регулисања нашег питања; наређујем: (...) Команданти батаљона остаће на своме терену и чувати ред и мир, безбедност и ни у ком случају ни са једним гестом не сме ометати рад савезника и браћу Русе (...) Верујемо у нашу праведну ствар за коју се боримо пуне три и по године (...) Водите рачуна да се оружје сачува (...) сву муницију и спрему склоните на сигурно место (...) Командант, Ник. Јов. Гордић." (VII-АЊ, С -В -12164)

Невероватно, али истинито. Четници напрасно прихватају "црвене Русе" за браћу и савезнике, и ако су, "домаће црвене" прогонили као ђаволе и уништавали као куга.

Сходно одредбама овог наређења, а много више неупућеношћу нижег командног кадра у совјетским јединицама, 14. октобра 1944. године, четници и црвеноармејци постају савезници. Но то њихово савезништво трајало је врло кратко - једва неколико сати.

На брзину склепано пријатељство, засновано на подвалама и лажима, брзо је било разобличено и раскинуто. Команданту 223. совјетске дивизије и генералу Миљајеву, који је међу првима са совјетским трупима ушао у Крушевац, није требало много времена да схвате са ким имају посла. Но зближавању (пријатељству), а затим и брзом разлазу између Кесеровића и његових четника са црвеноармејцима претходиле су неке радње које треба поменути, ради комплетирања мозаик догађаја.

Свечаност у част "ослободиоца"

Да би на савезнике Русе оставили што убедљивији утисак као војска која се "три и по године" бори за слободу, четници, у сарадњи са угледним грађанима Крушевца, већ од јутра 14. октобра 1944. године организују свечаност, у част "ослободиоца". Покушаћемо да догађаје расветлимо до детаља уз помоћ фотографија којима располажемо, а које су урађене на основу оригиналног филма који је сачуван. Снимке је, 14. октобра, начинио познати фотограф (вероватно аматер - прим. ДМ), а филм се налази у власништву Степана Перића из Крушевца, бившег власника или сувласника парфимерије "Леди" у центру града, (фотографија са снимка бр. 41).

На сачуваном филму је 46 снимака (дакле нешто више од половине филма), са снимцима од формирања свечане поворке, са савезничким заставама (америчка и совјетска), састављене од четника и угледних грађана Крушевца са свештеником Весићем на челу. Поворка је формирана код "Доње ваге" (данас Трг АВНОЈ-а) и кренула главном улицом (данас улица Пана Ђукића - Лимара) до Споменика косовским јунацима у центру. Поред четника и свештеника Весића, у свечаној поворци били су још: Сотир Дунда, Страша Будимовић, књиџар из Крушевца, Бора Михајловић, професор, Бранко Милошевић, Раша Геометар, Драги Николић "Брда"

кафеџија и други. Већину у поворци сачињавао је Одбор за дочек Руса што потврђује и сам Кесеровић у свом извештају Стр. пов. бр. службено, Начелнику штаба Врховне команде, где каже: "(...) У Крушевцу је формиран одбор од највиђенијих грађана, издат проглас народу и организован свечани улазак Руских трупа у Крушевац (...)" (VII-АЊ, С-В-12189). Дакле, нема сумње да је организација и иницијатива за формирање поворке потекла из Кесеровићевог штаба. С тим у вези, а у циљу свечаног дочека савезника, када је ситуација била већ потпуно јасна, одмах од јутра, 14. октобра, на брзину су сашивене савезничке заставе. Један од учесника тог догађаја - шивења и истицања застава на Споменику косовским јунацима, Божин Ивић из Крушевца, каже: "(...) Негде око 8 сати пре поде тог 14. октобра позвао ме је Станоје Милојевић, абаџија из Крушевца да по могућству обезбеди место где ће бити урађене заставе. Предочио ми је да он има обезбеђен материјал, скицу застава и шиваћу машину. Пошто сам добро познавао зграду бившег Начелства (данас Скупштина општине Крушевац), предложио сам да се то може урадити у поткровљу те зграде. Предлог је прихваћен - (...) Станоје Милојевић звани "Сташа", довео је и Вељу Милошевића, кројача из Крушевца (...) донео материјал и шиваћу машину. Одмах се прешло на израду тих застава које су биле готове око девет сати (...) Помоћу стуба које је обезбедио Веља Илић "Жути", ја сам се попео на Споменик и поставио ове заставе - југословенску, руску и америчку, док су они (Веља Илић) и Левча Спасић, фотограф, држали стубе (...) У Крушевцу су се још налазили окупаторске снаге Немци, четници, добровољци и други (...) Тада су Немци видевши заставе на Споменику пуцали митраљезом из једне танкете са циљем да оборе заставе, али су погодили ногу Бошка Југовића (...)" (1АК, МО-ХХ1Х-1615). (Пажљивим прегледањем фотографија јасно је да се овде не ради о југословенској већ о српској застави, које нема у поворци, а

која се појављује тек на групном снимку код Споменика са његове источне стране - прим. ДМ).

Наступање јединица црвене армије

Поменуте заставе нису одмах после шивења истакнуте на врх Споменика, већ их је поворка пронела кроз град што и фотографије потврђују - снимци бр. 21 до 28, 31 до 35, док су тек на снимку бр. 40 заставе на Споменику (једна од фотографија које су објавили "Погледи" бр. 64). Да су Немци стварно још увек у Крушевцу, потврђују и снимци бр. 29 (немачки војник са оружјем на тротоару испред трговине "Паскаља Зојића и сина" (локал у коме се до рушења овог блока зграда налазила самопослуга "29. новембар" Трговинско предузеће Крушевац - прим. ДМ) и снимак бр. 34 немачко борбено возило у покрету, са групом Немаца, поред хотела "Париз"). (Вероватно су из овог возила Немци пуцали на Споменик - прим. ДМ).

Ако се пажљиво прате бројеви снимака, у питању је филмска трака а не филмске плоче, онда нема сумње да су они (29 и 34) морали бити начињени после доласка свечане поворке до Споменика, а пре истицања застава на Споменику, што недвосислено иде у прилог тврдњи да су Немци ту - у граду и да их четници пуковника Кесеровића нису истерали и ослободили Крушевац, како се то тврди у "Погледима". Но, о фотографијама ће бити речи и касније. Да сада посветимо пажњу питању наступању јединица Црвене армије и четничком настојању да им се додворе као савезници.

У Крушевцу су 14. октобра 1944. године, продрле две колоне црвеноармејаца: једна колона правцем Варварин - с. Шанац - с. Јасика; а друга колона правцем с. Ђунис - с. Гаглово - Војно-технички завод (ВТЗ) "Обилићево" - Бивоље. Обе колоне биле су из састава 233. совјетске дивизије Црвене армије са штабом у Ћићевцу.

Паралелно, док са Немцима и даље сарађује на одбрани Крушевца од "Налета комунистичких снага", Кесеровић спроводи и наређење своје врховне команде, о дочеку Руса, о чему каже: "(...) Све су припреме учињене да се Руске трупе по наређењу Врховне команде дочекају као савезничке трупе (...) (С-В-12189), ради успостављања контакта са штабом 223. совј. дивизије шаље потпоручника Александра Златковића у Ћићевац, препоручујући се совјетском команданту дивизије као савезник, јер се он (кесеровић) са својим трупама "бори против Немаца још од 1941. године, а да партизани - комунисти то не чине, већ се искључиво боре против четника" (С-В-12189). Невероватно да је Кесеровић са оваквом подвалом покушао да задобије поверење једног совјетског генерала?! Искусни генерал није се дао тако лако преварити. На постављено питање потпоручнику Златковићу "да ли ће се они (четници) борити против њих (Руси)", Златковић му је одговорио: "Па ми смо савезници, зашто да се тучемо", на шта му је генерал кратко одговорио "Не, ми нисмо савезници" (С-В-12189). Очигледно је, дакле, да је вишој, совјетској команди била позната улога четника у протеклим годинама рата. То, међутим, није било познато нижем командном кадру који је са јединицама био већ на домаку Крушевца, јер, колона из правца села Јасике у град је ушла већ око 11 сати. Потпоручник Златковић је за то време још увек преговарао у совјетском штабу, са којим је у међувремену прешао у Варварин. Последњи одговор за Кесеровића од совјетског генерала био је ултимативни захтев да четници "... до 16 часова 14. октобра, разоружају Немце у Крушевцу а потом и сами положе оружје пред руским трупама..." (С-В-12189).

БЕКСТВО ЧЕТНИКА

Евакуација немачких снага слободним правцем према Краљеву. - Делегација четника за дочек "браће Руса". - Збор код Споменика косовским јунацим. - Бег према Мачковцу.

Очигледно, совјетски генерал није знао, а ни потпоручник Златковић Га није обавестио (могуће је да ни он није знао), да су Немци око 10 сати тога дана напустили Крушевац без борбе, и отишли према Краљеву, а да се у Крушевцу налазе само четници потпуковника Кесеровића и мање снаге Српске државне страже (СДС). Наиме, чим су обавештени да према Граду, поред јединица 2. пролетерске дивизије наступају и јединице Црвене армије и да се једна њихова колона већ налази у селу Јасици (4 км од Града - прим. ДМ), Немци су одмах извршили евакуацију својих снага тада јединим слободним правцем према Краљеву, јер тај правац 4. црногорска пролетерска бригада још није била затворила.

Извештај не одговара правом стању

Уосталом, да овај Кесеровићев навод у извештају не одговара истини, потврђује он сам у том истом свом извештају, где каже: "(...)Већина немачких јединица предала је оружје без борбе (...) а преостале немачке јединице десетковане су на путу према Краљеву. (Ко ли их је десетковао, кад Кесеровић са својим снагама у Крушевцу чека Русе? - прим. ДМ) (...) Заплењено је у Крушевцу 25 тешких минобацача, 96 пушкомитраљеза, 8 тешких митраљеза, око 200 митраљеза, 15 вагона миниције, око 1.200 пушака и око 200 вагона разног материјала. (...) Код Стопање и Почековине заплењено је 73 пушкомитраљеза, 14 тешких минобацача, 170 митраљета и око 2.000 пушака (...) - а испод овога додаје - (...) Одмах су Руске трупе обавештене да су Немци истерани из Крушевца. (...) " (С - В - 12189). Очигледно, извештај је примерен како би што повољније био прихваћен од четничке Врховне команде, а према наведеним врстама и количини заплењеног оружја и опреме испада да је Кесеровић разоружао комплетну немачку дивизију, а онда разоружане Немце истерао

из Крушевца и о томе обавестио руске трупе. Ово је, најближе речено - смешно. Прича у коју не могу ни деца поверовати.

Друго, што је овде карактеристично, је чињеница да Кесеровић пише овај извештај тек 3. априла 1945. године, дакле пет и по месевци касније. Није тешко закључити зашто он го тек тад чини, и то са оваквим претеривањем и неистином, ако се има у виду да је од четничке организације у то време, остало само име, а да су формацијски били потпуно разбијени. Од потонулог брода - Југословенске војске у Отаџбини, из воде је остао да вири само врх јабола. Наступило је време спашавања сопствене коже.

Као што је напред речено, Немци су око 10 сати напустили Крушевац и отишли према Краљеву. Тако се десило да су четници остали сами у граду, у коме више није било окупационе - стране војске. На Тргу код Споменика организују збор грађана, проглашавају се ослободиоцима Крушевца и организују дочек совјетских јединица, чије су прегходнице већ биле код Фабрике вагона (данас индустрија "14. октобар"). Одмах је одређена делегација да сачека "браћу Русе" и изрази им добродошлицу. Сам Кесеровић са својом пратњом и поручником Крамером, сачекао их је код Споменика косовским јунацима, одале су отишли у хотел "Париз" (фотографија са снимка бр. 43).

Са балкона хотела "Париз", према снимцима бр. 44, 45 и 46, где се јасно виде потпуковник Кесеровић са својим пратиоцима, совјетски официр, пуковник Миљајев и члан америчке Војне мисије, поручник Крамер, "на збор окупљеном народу" говорили су: Кесеровић, Миљајев и Крамер. О томе, у напред наведеном извештају, Кесеровић каже: "... Поред осталих говорио сам прво ја и изнео нашу борбу и захвалио савезницима на помоћи коју су нам указали да би могли да ослободимо Крушевац (...)" (С-В-12189). Зар овим Кесеровић не негира самога себе? Док напред каже да је разоружао и истерао Немце из Крушевца" и потом се са својим четницима проглашава за ослободиоца, овде се захваљује "савезницима на указаној помоћи за ослобођење Крушевца"?! Ако су Немци већ напустили Крушевац, а чињеница је да јесу, од кога се онда Крушевац ослобађа уласком савезничких трупа - у овом случају црвеноармејаца, ако у њему нема друге војске осим Кесеровићевих четника? Па сасвим је јасно и логично, да је Крушевац требало ослободити од четничке окупације. А да је

град био под четничком окупацијом, потврђују и догађаји на правцу наступања јединица 2. иролетерске дивизије и друге колоне 223. совјетске дивизије из правца ВТЗ "Обилићево".

Напад на четнике

Наиме, друга колона из састава 223. совјетске дивизије Црвене армије у свом наступању према Крушевцу, око поднева 14. октобра 1944. године, сусрела се у селу Гаглово са јединицама 3. српске бригаде која је држала положаје на линији С. Дедина - с. Текија - с. Гаглово - с. Пасјак. Команда совјетске колоне је информисана да град држе у блокади четничке снаге потпуковника Драгутина Кесеровића и да се на левој обали реке Расине налазе добро утврђене јединице I и II Расинске четничке бригаде под командом капетана Мирка Томашевића. Но, "Руси ко Руси", нису томе придавали много значаја, већ су наставили даље наступање без потребног бочног обезбеђења и претходнице, па је већ у селу Капицији дошло до сусретне борбе са једним истуреним четничким одељењем, па су том приликом погинула три совјетска војника. Одмах је издато наређење за напад, па су црвеноармејци и борци 3. српске бригаде, развијени у борбени поредак, извршили напад на четнике. Брзо је разбијено поменуто одељење и део четничких снага у кругу ВТЗ "Обилићево" (већина четника је побегла преко Расине у састав својих јединица), а онда се развила борба са утврђеним четничким снагама на Расини. Најжешће борбе вођене су за мостове на путним правцима с.Бибоље - с. Дедина и с. Бивоље - ВТЗ "Обилићево". Добро утврђени четници су упорно бранили ове, стратешки, веома важне објекте. Да је борба била жестока потврђује и чињеница да су црноармејци употребили и лаке топове за разбијање четничке блокаде. Тек тада четници су почели повлачење, које се претворило у бежање према Прњавору, а затим преко Грштака (Циганмале) према Багдали и даље према Мачковцу. Један мањи број четника је заробљен. Губитака је било и на једној и на другој страни. Том приликом изгинулим црвеноармејцима, у Крушевцу је после рата подигнут споменик са именима осамнаесторице војника.

За ово време док су јединице Црвене армије са борцима 3. српске бригаде водиле борбу са четницима Мирка Томашеви-

ћа на Расини, у Крушевцу је одржан иоменути збор код Споменика косовским јунацима. О томе, Кесеровић у поменотом извештају Врховној команди, каже: "(...) За време одржавања збора партизани су вршили напад на сектор капетана Томашевића. Одмах сам поставио питање руском потпуковнику да ли случајно нема руских снага које наилазе од правца села Дедина. ГТотпуковник је енергично одговорио да, осим снага које су дошле из правца Јасике, никакве њихове снаге од Сталаћа нема према Крушевцу (...)" (С-В-12189) Могуће је да Кесеровић у ирвом моменту почетка борбе на "сектору капетана Томашевића" не зна да има и совјетских јединица. Он зна да су на том правцу јединице 2. пролетерске дивизије и верује да оне врше напад, али да то и Миљајев не зна, како наводи Кесеровић, не би се могло узети као тачно. Јер, ако је наређење о наступању јединица 223. дивизије издато у Штабу дивизије, било познато Миљајеву, онда је саствим јасно да је он морао знати правац наступања суседне колоне ради координирања у акцији. Ту чињеницу Кесеровић је, очигледно, испустио из вида при изради свог извештаја 3. априла 1945. године.

"Враг однео шалу"

У међувремену, док се на прилазима граду са његове јужне и источне стране води борба, обавештен од Миљајева да у Крушевац стиже и командант 223. дивизије, Кесеровић са својом иратњом одлази му у сусрет. Сусрели су се на путу за Јасику, испод Фабрике вагона. Одмах, приликом поздрава, Кесеровићу је било јасно, по држању совјетског генерала, да је "враг однео шалу". Готово спроводно, Кесеровић је са својом пратњом поново дошао у хотел "Париз". О том сусрету, Кесеровић пише: "(...) Пошли смо аутомобилима и између Крушевца и Јасике срели команданта дивизије који се самоном руковао вео халдно и надуто, а моме помоћнику није хтео ни руку да пружи (...) Тада смо кренули према Крушевцу (...) Одмах смо отишли у хотел "Париз" у једну собу где је дошао и поручник Крамер са тумачем, трговцем Јаковљевићем из Крушевца (...) (Радомир Јаковљевић "Американац" - прим. ДМ) (...) Руски командант ме је питао које положаје држе моје јединице... На то ја сам му одговорио да се један део мојих снага налази у самом Крушевцу и око њега, а

други... на вероватним правцима одакле би Немци могли покушати напад на Крушевац (...)." (С-В-12189).

Очигледно, Кесеровић и даље игра на карту "борба против Немаца", иако су они већ стигли и до Краљева, и да не постоји више никкава могућност ни из ког правца да Немци изврше напад на Крушевац. Једноставно, њих више нема ни близу Крушевца. Но, Кесеровићу је било потребно да добије у времену. Како се држање совјетског генерала није ишло на руку, а вероватно, обавештен преко курира из Томашевићевог Штаба о стању на његовом сектору одбране града, тражио је могућност да се што пре изгуби из Крушевца. О томе Кесеровић пише: "(...) Видећи какве су његове намере (мисли на команданта совјетске дивизије - прим. ДМ) ја сам се неопажено извукао до клозета и споредним излазом напустио хотел "Париз" и отишао у свој штаб... Већ у то време Крушевац је био нун комуниста (...). Под изговором да врше поседање положаја (...) Руси су заједно са комунистима хватали наше војнике на улици, у локалима и по кућама и разоружавали их (...). Уколико је било могуће обавестио сам људство да се у ситним деловима извлачи из комунистичко-руске блокаде и да крене у правцу Жељина и Гоча (...). Видећи да је његов циљ да ме ухвати и преда комунистима (...) кренуо сам са најужом пратњом у правцу села Мачковац (...)." (С-В-12189).

ОСЛОБОДИОЦИ ПАРТИЗАНИ И ЦРВЕНОАРМЕЈЦИ

Распоред јединица за ослободјење Крушевца. " Главну масу" на Тргу чипили Кесеровићеви четници! Штаб НОВ и ИО Србије (11. октобра 1944. године) наређује Штабу II пролетерске дивизије да одмах почне са припремама за ослобођење Крушевца.

Иако је све јасно, ипак да мало прокоментаришемо ове наводе из Кесеровићевог извештаја. Основно у овоме је чињеница да Кесеровић илегално напушта Крушевац и "своје савезнике Русе" и са својом пратњом бежи преко Мачковца према Жељину и Гочу. О томе обавештава и своје људство да

крене тим иравцем. За го време његови команданти Васа Васовић и Зоран Антоновић, са својим људством, већ су у Глободеру и настављају пут даље за Брезовицу, где стижу ујутро, 15. октобра 1944. године, и после краћег одмора настављају пут нрема Жељину. Зар је Кесеровићу и његовом људству било потребно да, "као ослободиоци", на тај начин напуштају Крушевац - илегално? Зар само који сат пре тога Кесеровић није говорио "маси грађана" на збору о тешкој борби четника за тај дан слободе? Било им је потребно и те како, јер подвале више нису користиле. Све карте биле су на столу и четницима је остало разоружавање и заробљавање - или бекство. Изабрали су ово друго.

Што се тиче "одушевљене масе грађана на збору", да кажемо само толико да никакве масе ни одушевљења није било, што потврђују поменуте фотографије. "Главну масу" на Тргу код Споменика косовским јунацима чинили су сами Кесеровићеви четници, Одбор угледних грађана и по који радознали пролазник. Окупљање грађана почело је тек по доласку совјетских јединица и јединица НОВЈ, након сламања послоедњег четничког отпора за одбрану Крушевца. Али тада је Кесеровић већ био далеко од града. И још нешто, Кесеровић бежи из хотела "Париз" уплашен да га "руски генерал не ухвати и преда комунистима". А зар Миша Годић, који је међу првима ушао у Крушевац на челу јединице НОВЈ које су учествовале у ослобођењу града, није могао исто тако да размишља? Па и њега је могао "руски генерал да ухвати и преда Кесеровићу" пошто он (Кесеровић) већ држи град као ослободилац. Свестан чињенице да је четнички покрет организације Драгољуба Драже Михаиловића, током читавога рата био у служби окупатора земље, што ће доказати и бројна заплењена архивска грађа настала у немачким и четничким штабовима, Кесеровић користи повољне тренутке и бежи док за то још постоји могућност. И успео је. Избегао је хвагање али само на одређено време. На Дрини, 1945. године, није имао среће.

Дејство 3. и 6. српске и 4. црногорске

Од јединица НОВЈ, у операцијама за ослобођење Крушевца учествовале су јединице 2. пролетерске дивизије, из састава Оперативне групе дивизија (2. пролетерске, 5. крајишке и 17. источнобосанске дивизије - прим. ДМ). Пошто је оперативно подручје наведених дивизија било широко, задржаћемо се само на ужи простор Крушевца са околином, где су оперативно дејствовале: 3. и 6. српска ударна и 4. црногорска пролетерска бригада, на сектору источно, јужно и западно од града.

Имајући у виду стратегијски значај Крушевца на правцу извлачења непријатељских, првенствено немачких снага према северозападу, штаб Народноослободилачке бојске и партизанских одреда Србије (НОВ и ПО Србије), 11. октобра 1944. године, наређењем Оп. бр.75, мења своју првобитну одлуку од 8. октобра, да овим снагама поседне простор Сталаћ - Ниш-Прокупље (тај задатак поверен је 24. српској ударној дивизији - прим. ДМ) и наређује Штабу 2. пролетерске дивизије да одмах почне са припремама за ослобођење Крушевца и пресецање комуникације Сталаћ - Крушевац - Краљево долином Западне Мораве. У вези с тим, штаб 2. пролетерске дивизије, 12. октобра 1944. године, наређењем Оп.бр.186, штабу 6. српске ударне бригаде (која се тада налазила на сектору: Ђунис - Трњане - Дреновац - Житковац), наређује: "(...) Одмах по добијању овог наређења са целом бригадом пребаците се на сектор: с. Позлата - с.Здравине - с.Пољаци...", док 3. српској бригади, која се налазила на сектору: Ђунис - Трубареве - Сталаћ наређење Оп.бр.187 наређује: "... да са вашом бригадом поседнете сектор Сталаћ - Крушевац и посејднете комуникацију са заседама..." (Зборник НОР, том I, књ. 13, док . бр.127).

Како је у међувремену дошло до веће концентрације четничких снага у одбрани Крушевца, са циљем одржавања комуникације Крушевац - Разбојна (правац извлачења немачких снага разбијених око Ниша и Прокупља - прим. ДМ), штаб 2. пролетерске дивизије, већ сутрадан 13. октобра 1944. године издаје ново наређење за нрегруписавање снага и то: уместо 3. српске, на сектору Сталаћ - Крушевац пребачена је 17. српска бригада 24. српске ударне дивизије, а 3. српска је упућена на простор с. Ломница - с.Буковица - с.Наупара са задатком затварања тог правца; 6. српска је пребачена на сектор; с. Витано-

вац - с.Јабланица - с.Купци, са ослонцем десно на 3. српску, а лево на 4. црногорску пролетерску бригаду. Четврта црногорска пролетерска бригада добила је распоред на сектору: с.Глободер - с.Мачковац - с.Пепељевац - Лукавачко брдо (тр 296). Оваквим распоредом бригада у виду потковице, мада удаљених од града и до 10 км. створени су услови за извршење општег напада на четничке одбрамбене положаје на ирериферији Крушевца и ослобођење. Био је то уствари, полазни положај јединица 2. пролетерске дивизије за ослобођење Крушевца, са линије: с.Дедина - с.Пруновац - с. Головоде - с.Липовац-Лукавачко брдо (тр 296) - с.Пепељевац - с.Мачковац - с.Глободер. Северно од града, према Јасици и Кукљину, није било јединица НОВЈ. (Зборник НОР, то м 1, књ. 13, док бр. 187).

Наређење за напад у 16 часова

Наређење за напад на Крушевац, свим бригадама, издао је штаб 2. пролетерске дивизије ујутро, 14. октобра 1944. године, са назнаком за почетак напада у 16,00 часова. (Зборник НОР, том 1, књ. 13, док бр. 182 и 187).

И, док се јединице 2. пролетерске дивизије на полазним положајима припремају са извршавање напада у 16,00 часова, у град су, као што је напред речено, већ ушли делови 223. совјетске дивизије из правца села Јасике, а са истока му се приближавала и друга колона исте дивизије правцем с. Каоник - Крушевац. Истовремено, у Крушевцу се увелико одвија четнички "програма у част ослободилаца". О томе, да су Немци већ напустили Крушевац, да је једна колона црвеноармејаца већ ушла у град и да четници у њиховом присуству већ прослављају ослобођење, Штаб 2. пролетерске дивизије, у селу Буци, није знао, што се јасно види из његовог наређења издатог 14. октобра 1944. године у 21,30 часова. У наређењу штаба 3. српске бригаде, које су потписали Средоје Урошевић и Милинко Ђуровић, каже се: "(...) настојте да још у току ноћи сазнате тачну ситуацију у Крушевцу. У случају да су Руси већ ушли у град ви се са бригадом пребаците на сектор: Пепељевац-Мачковац-Глободер. Један свој батаљон упутите у Крушевац који ће бити за сада као посада града (...). Ми ћемо сутра око 8 сати преко Модрице кренути за Крушевац (...)"

Неочекивани продор друге колоне

Зашто је дошло до тога, да наређење штаба 2. пролетерске дивизије не буде отпоштовано, када је реч о времену почетка напада заказаног за 16.00 часова? Прво: штаб је, сходно свом наређењу да се са нападом почне у 16,00 часова, сву своју пажњу посветио плану напада и даљем наступању јединица, у зависности од развоја ситуације, и друго: брзи продор колоне црвеноармејаца на правцу с. Каоник - Крушевац (друга колона), очигледно је да није био очекиван у штабу 2. пролетерске дивизије. Њихов сусрет са деловима 3. српске бригаде и упозорење са ситуацијом око Крушевца, само је убрзао темио наступања. Шта су у том случају могли да учине борци 3. српске бригаде? Да затраже од црвеноармејаца да обуставе наступање и сачекају време одређено за напад, сигурно нису могли. Остала им је једина могућност да им се придруже, што су и учинили. Тако је дошло до тога, да је заједнички напад црвеноармејаца и бораца 3. српске бригаде уследио око 3 сата раније од одређеног времена. Одмах по отварању борбе на Расини, нападу се прикључују и борци 6. српске бригаде на правцу с. Мудраковац - с. Липовац, затварајући тај правац за четничко повлачење. Нешто касинје у борбу је ступила и 4. црногорска пролетерска бригада на коју су, у рејону села Мачковац - Глободер, налетели разбијени четници. Пробијањем четничке одбране на источној и јужној страни града, створени су услови за улазак ослободилачких снага у Крушевац, што је и учињено нешто пре 16 часова. У град су ушле јединице друге колоне 223. совјетске дивизије и делови 3. и 6. српске бригаде. У 16 часова, дакле, у време одређено за почетак напада, Крушевац је већ био коначно ослобођен.

Још исте вечери јединице су добиле распоред размештаја на сектору западно од града, у правцу одступања непријателских јединица - према Краљеву. На крају желимо да напоменемо, да је несхватљиво да се редакција "Погледа" у бр. 64, усудила да на реч објави тешку клевету да су "нартизани" неколико дана по ослобођењу Крушевца стрељали на багдали између 400 и 600 људи, углавном цивила, и то без суђења! За овакву тврдњу, господо, потребни су чврсти и непобитни докази. Ако их имате, изволите са њима на светло дана. Овакво теденциозно иисање је очигледно, одабран метод за увећавање тиража. Зато, нека

никога не изненади, ако у једном од наредних бројева "Погледа" прочита "да је Адолф Хитлер у Берлину започео градњу новог Рајхстага од материјала са Берлинског зида". У "Погледима" све је могуће - зар не?

З а к љ у ч ц и

На основу свега напред наведеног, извлачимо следеће закључке:

1. У Крушевцу се, од почетка августа до 14. октобра 1944. године, поред Немаца, недићеваца и љотићеваца, налазе и четници Драгутина Кесеровића са комплетним штабовима;

2. Кесеровић зна да се у Ћићевцу налази Штаб 223. совјетске дивизије Црвене армије, па у исти шаље свог преговарача, потпоручника Златковића, представљајући се совјетима као ратни савезник;

3. На дан 14. октобра 1944. године, у јутерњим часовима, по налогу Кесеровићевог штаба формиран је Одбор угледних грађана за дочек Руса, и за ту прилику шију се, а потом истичу на Споменик косовским јунацима америчка, совјетска и српска застава;

4. "Одбор за дочек Руса", око 9 сати, у присуству Немаца, истиче заставе на Споменик;

5. Око 10 сати Немци без борбе напуштају Крушевац дефинитивно и одлазе према Краљеву;

6. У времену између 10 и 11 сати у Крушевцу су само четници Драгутина Кесеровића;

7. Око 11 сати из праваца Јасике, у град, без борбе, улази прва колона црвеноармејаца из састава 223. совјетске дивизије;

8. После поздрављања и "општег расположења", око 12 сати у хотел "Париз" одлазе: Кесеровић са пратњом, Миљајев и Крамер;

9. Око 13 сати, можда нешто раније, са балкона хотела "Париз" говоре: Кесеровић, Миљајев и Крамер;

10. После сусрета друге совјетске колоне са борцима 3. српске бригаде у с. Гаглову, око 13 сати ове јединице почињу оружани напад на четнике Мирка Томашевића (1. и 2. расинска четничка бригада);

11. Око 15 сати у Крушевац стиже штаб 223. совјетске дивизије сачекан од стране Кесеровића лично и његових пратилаца. У то време на Расини је разбијена четничка одбрана и

према граду наиадају црвеноармејци и делови 3. и 6. српске ударне бригаде;

12. Незадовољан "држањем" совјетског генерала, Кесеровић користи прилику и између 15 и 16 сати бежи из хотела "Париз", одлази у свој штаб у Лазарици (ул. Цара Лазара), а затим у село Мачковац;

13. Око 16. сати већ су до центра града стигли борци друге совјетске колоне и 3. и 6. српске бригаде - у деловима, из правца завода "Обилићево" и одмах почели са разоружавањем разбијених четника, (оних који нису успели да побегну из града);

14. Четврта црногорска пролетерска бригада до мрака води борбе са четницима у повлачењу - бежању, на сектору села Мачковац - Глободер и даље према Стопањи.

Овим је Крушевац дефинитивно ослобођен заједничком борбом и оружјем црвеноармејаца и 2. пролетерске дивизије, мада се слободно може рећи да је, игром случаја, главну улогу у овој операцији одиграла друга колона црвеноармејаца из састава 223. совјетске дивизије.

"Победа" б., 13., 20., 27. јула, и 3. августа 1990. Године

Миодраг Јовановић

КРИВИ "ИОГЛЕДИ" НА КРУШЕВАЦ

Зашто се љуте борци под БаГдалом?

Општински одбор СУБНОР, после бројних скупова бораца и грађана, ноднео је кривичну пријаву против главног и одговорног уредника листа Милослава Самарџића.

Искривљени "Погледи" су иаљутили крушевљанине. Неки детаљи, објављени у студентском часопису из Крагујевца о наводном ослобађању Крушевца од Немаца 14. октобра 1944. године од стране четника потпуковника Драгутина Кесеровића потпуно су неосновани и лишени сваке историјске истине. У овдешњем Историјском архиву, односно у Војно-истроијском институту у Београду, постоји веродостојана четничка ратна документација која прецизно објашњава све оно што се догађало у граду под Багдалом пре 46 година, што демантује писање "Погледа".

"Погледи су написали: "Четници су тако, почели да беже од Црвене армије - њој су оставили и Крушевац који еу претходно, под командом потпуковника Драгутина Кесеровића сами ослободили од Немаца"?! - наводи, поред осталог, главни и одговорни уредник Милослав Самарџић у прилогу "Исгина у четницима".

У том прилогу уоквирен је и текст:

"Октобра 1944. Крушевац су од Немаца ослободили четници потпуковника Кесеровића, док се већ 46 година тај чин ослобађања, једноставно, приписује нартизанима и Црвеној армији.

Деманти бораца

Такво писање, разуме се, изазвало је оправдано реаговање грађана, а посебно бивших бораца.

- Нећемо да полемишемо с аутором и редакцијом "Погледа" о давно утврђеним историјским чињеницама које се односе на ослобађање Крушевца - речено је у демантију Општинског одбора СУБНОР. - Али, пошто су пласиране нечувене лажи о улози четника у ослобођењу Крушевца, морамо да истакнемо да је код овакве тврдње било неопходно да аутор установи макар следеће: где су биле јединице Драгутина Кесеровића до ослобођења Крушевца, одакле су дошле у Крушевац и на који начин су ослободиле град?...

У протесту бораца је још наглашено:

"Приписивати четницима ослобађајућу улогу, како то чини аутор чланка, веома је тенденциозно, цинично и историјски неистинито. Тиме је редакција "Погледа" отишла много даље и од самог Драгутина Кесеровића, који у свом извештају Дражи Михајловићу априла 1945. године, говорећи о догађају у вези са 14. октобром 1944. године у Крушевачком округу, нигде не наводи да је од Немаца ослободио Крушевац".

"Податак" да су четници у борби против Немаца ослободили Крушевац октобра 1944. године преузели смо из забрањене књиге "Савезници и Југословенска ратна драма" Веселина Ђуретића, а тако нам је посведочило и доста очевидаца - истакнуто је у краткој напомени у "Погледима" уз објављени демант Општинског одбора СУБНОР.

Оно "забрањена књига" потпуно је игнорисано, али ни то није све.

Искидан филм

Часопис је још уписао:

"Јавио нам се и С.П. који нам је уступио фотографије (објављене у броју 64). На првој се виде четници док улицама Крушевца носе савезничке заставе, а на другој док стављају српску, америчку и совјетску заставу на Споменик косовсим јунацима".

Те фотографије, наиме, налазе се у крушевачком архиву, а непознати сниматељ начинио је 26 снимака о четничком

шенлучењу у граду, из којег су, управо, Немци отишли у правцу Трстеника. Исти филм је искидан и не зна се да ли су тада начињени и други снимци.

"Погледи" дају свој приказ догађаја 14. октобра:

"Читалац Ј. Миладиновић рекао нам је да су иза четника у Крушевац ушли Руси, а затим партизани. Чегници су се повукли без борбе, и онда су почела ханшења цивила. После неколико дана партизани су на Багдали стрељали између 400 и 600 људи. Суђења није било..."

- То је апсолутна лаж - тврди Младен Трипковић, бивши борац Расинског партизанског одреда. - Када смо из Паруновца дошли у центар, после тешких борби са четницима код расинског моста, четника нигде није било. Видели смо само комешање руских официра и војника. А што се стрељања на Багдали тиче, одговорно тврдим да је тада, после суђења убијено 30 - 50 издајника.

Првенствено оних који су током рата више пута клали и убијали невинне људе.

Бројни докази

О званичном боравку четника у Крушевцу пре ослобођења постоје бројни докази:

Штаб Расинско-топличке групе корпуса (Кесеровићева команда) налазио се у улици Цара Лазара, док је сам Кесеровић становао у својој породичној кући у Пећкој улици.

У Крушевцу су, у августу 1944. биле и друге четничке и немачке јединице. Ту је боравио и поручник Крамер, представник америчке војне мисије и често је контактирао са Кесеровићем и његовим главешинама.

Концентрација четника и других квислиншких јединица у Крушевцу и околини извршена је у септембру. О томе говори строго поверљива депеша Драже Михајловића, тадашњег министра и начелника Врховне четничке команде. Михајловић је, уз остало, поручио:

"Сва моја наређења имају се безусловно извршавати. За осдгупање.. кривци ће бити стављени под преки војни суд.

Крушевац, престоница Цара Лазара, има да се брани по сваку цену ... Трупe у Крушевцу морају бити појачане...

Сва наређења трупама у Крушевцу достављати преко команданта места у Крушевцу пуковника Булајића..."

Драгутин Кесеровић у међувремену, известио је Врховну команду о тренутном стању (5. септембра) и нагласио:

Комунисти мобилишу и врше припреме за напад на Крушевац. Преузео сам потребно за одбрану Крушевца. Ако изврше напад са овим снагама, питање је да ли ћу моћи издржати. Ако Крушевац пустимо, изгубићемо много. Немци полако напуштају Крушевац. Рачић није оставио ништа на овом терену. Муницију морам чувати, јер нема ни једног извора за попуну..."

"Новости плис", јул 1990. Године (I)

ЧЕТНИЧКА РАТНА ФАРСА

Злопамерно писање часописа "Погледи" пренебегле историјске чињенице: Крушевац су ослободиле јединице Црвене армије, а четнике је - због лажног представљања да се боре против окупатора - совјетски генерал Мељајев хтео да похапси.

Ратни догађаји и борбе за ослобођење Крушевца, почетком октобра 1944. године, били су драматични. Уместо нагађања нека говоре ратна акта...

"Још 150.000 Немаца, се повлачи са југа, било долином Мораве, било долином Ибра, и сваки пренагљени случај између наших (четничких) јединица и њих (Немаца) могао би довести до врло тешких последица, не само по наше (четничке) јединице, него и по цео наш народ" - записано је у упозорењу четничке команде од 15. септембра 1944. године.

У својој наредби **Брапко Дамњановић**, в. д. командант Групе трстеничких бригада, упозорава да наши (четнички) војници без потребе и објаве - не долазе у Крушевац...

"Све војнике, којима је неопходно болничко лечење, и све рањенике упућивати у болницу у Крушевац и Велику Дренову. У Врњачку Бању (ту је још увек била немачка команда за "Југоисток") у болницу упућивати само рањенике и болеснике са већим фрактурама" - истиче се у наређењу бр. 146 од 6. октобра 1944. издатог, такође, од четничке команде.

Задржати положај!

Четирички командант **Никола Гордић**, тог истог 6. октобра, послао је упозорење бр. 163, које гласи:

"Команданту II трстеничке бригаде: према обавештењима које је прикупио командант III трстеничке бригаде преко једне жене из села Буци (у подножју Јастрепца), црвени (партизани) ће вршити напад на Крушевац. Наредите највећу приправност и будите обазриви да вам се не деси никакво изненађење. О овоме обавестите суседе, по сваку цену, положаји се морају задржати..."

У историјском архиву Крушевац чува се и један посебно важан докуменат. То је службено обавештење Драгутина **Кесеровића**, непосредно пред извођење завршних операција за ослобођење Крушевца:

"Команданту Моравске бригаде: данас 10. о. м. у 14 часова сви команданти бригада (тј. команданти I Добричке бригаде, Моравске бригаде и Командант Расинске групе бригада) доћи ће на Багдалу (брдо изнад Крушевца) код штаба Моравске бригаде, ради уређења линије за одбрану Крушевца. У исто време тамо ће доћи и командант... П. З. (по заповести) команданта Нач. штаба арт. поручник Ђуровић".

Слобода од савезника

Савезничка руска војска дошла је у нашу земљу и наш крај и донела нам је слободу. Да не би сметали правилан рад оперативне групе војске и да савезници Руси не би помислили да ми Југословенска војска (четници Д. Михајловића) имамо било шта противу савезника и браће Руса, до регулисања нашег питања, наређујем: (...) Команданти батаљона остаће на своме терену и чувати ред и мир, безбедност и ни у ком случају ни са једним гестом не смеју ометати рад савезника и браће Руса... Верујемо у нашу праведну ствар (!) за коју се боримо три и по године... Водите рачуна да се оружје сачува. Сву муницију и спрему склонити на сигурно место" - упозоравао је четнички главешина **Никола Гордић** своје истомишљенике.

Све то, наравно, добро су знали четници пуковника **Драгутина Кесеровића**. Пошто је из Крушевца 14. октобра 1944. у времену између 10 и 11 часова, изишао иоследећи немачки тенк,

четници су у свом стилу на брзину организовали "братски" дочек Русима.

У међувремену - кажу историчари - једна јединица 223. дивизије Црвене армије успешно је наступала из Варварина преко Шанца и Јасике према Крушевцу. Ту јединицу предводио је совјетски генерал Миљајев (...).

"Ослободиоци побегли"

Убрзо дошло је до "пријатељског" сусрета црвеноармејаца и групе четника, који је предводио Драгутин Кесеровић. Он се тада налазио у граду, а са њим је био и амерички поручник Крамер...

И док је Кесеровић са генералом Миљајевим, на тераси некадашњег "Париза" говорио окупљеном народу о значају "историјског" тренутка, на другој страни града, на Расини код Паруновца, вођене су тешке борбе између бораца III српске НОУ бригаде и јединица Црвене армије и четника.

- Такође, у борби за ослобођење града изгинуло је 18 совјетских војника и двадесетак бораца - каже Михаило Црнчевић, садашњи председник Општинског одбора СУБНОР и некадашњи борац IV пролетерске ударне бригаде која је такође учествовала у завршним операцијама ослобођења Крушевца. - На месту где се сада налази хотел "Рубин" раније је постојао споменик изгинулих Црвеноармејаца. Њихови остаци затим су пренети у заједничку гробницу у Светозареву ...

Још један историјски детаљ је веома битан:

- После слома четника на расинском мосту, партизани су ужурбано кренули у правцу центра града - тврде бројни учесници догађаја. - Истовремено, из правца Дедине напредовала је друга совјетска јединица, а борци IV пролетерске бригаде извршили нанад преко Багдале. Још док су вођене борбе на Расини, совјетски генерал Миљајев посумњао је у све оно што су четници изрежирали и наредио њихово хапшење. У једном тренутку, користећи општи метеж, Драгутин Кесеровић и његови пратиоци успели су да побегну са Трга косовских јунака и оду у правцу Мачковца и Трстеника... (доцније је ухваћен и после суђења стрељан).

Тако је, заправо, окончана четничка ратна фарса.

Они нису били никакви ослободиоци Крушевца, нити им се тај епитет уопште може приписати.

Извесна нагађања часописа "Погледи" су, како рече Михаило Црнчевић, председник СУБНОР Крушевац, потпуно нетачна и злонамерна, утолико више јер југословенска јавност добро зна какву су улогу имали четници у другом светском рату и колико је невиних жртава пало од њихових крвавих кама...

ОКРУГЛИ СТО У ИСТОРИЈСКОМ АРХИВУ • КРУШЕВАЦ

Записник са састанка "Округли сто" на тему ослобођења
Крушевца 14. октобра 1944. одржаног 6.12.1990. у 10 часова у
сали зграде СО Крушевац

Присутни:

*Средоје Урошевић (командант II
пролетерске дивизије), Исидор Бурковић, БоГосав
Митровић, Пеко Поповић, Мишо Мартиновић,
Влада Шошкић, Чедо Радовић, Радун Гарчевић,
ДраГиша Стојковић, МиодраГ Вулетић, Милосав
Петровић, Јанко Милојевић, Десимир Здравковић,
Бранислав Николић, Велимир Михајловић
(Председник СО Крушевац), Мића Тодоровић,
Михаило Црнчевић (СУБНОР), Иван Пудло,
ДраГиша Милошевић, Јелена Ђиновски, Коста Радић,
Влада Илић, Божо Илић.*

Састанак отвара председник Општинског одбора СУБНОР-а Михаило Црнчевић поздрављајући присутне уз речи захвалности. Затим даје уводну реч која садржи образложење о неминовности разговора и дискусије на тему ослобођење Крушевца од окупатора 14.10.1944. године. Ова тема је наметнута писањем часописа "Погледи" марта 1990. (бр. 63, 64, 65 и 66). Одбор СУБНОР-а је реаговао, те смо направили одговор, документован у сарадњи са ИАК, који је објављен у листу "Победа" у неколико наставака. Представник "Новости плус" је објавио коментаре, затим је уследила емисија на Радио Крушевцу

(у сарањи ИАК и СУБНОР). Павле Шипка иас је такође недокументовано напао. На седници СУБНОР-а у току јуна је одлучено, те је донет закључљк да се одржи овај округли сто.

Председник СО Велимир Михајловић је пожелео добродошлицу учесницима скупа и изражава жаљење што није присутна и друга страна, тј. људи који су дали написе у "Погледима".

Иван Пудло истиче да најмеродавније личности, које су данас присутне, могу да потврде релевантне чињенице у вези са ослобођењем Крушевца. Анализираће се и вредновати сва историјска грађа која се односи на овај период. Све ће се ово довести у толерантан однос, тако да ће се разјаснити дилеме које се могу јавити код недокументовано обавештених људи. Дневна политика не сме да утиче на историјске чињенице.

Професор Драгиша Милошевић ће изнети излагање у вези са документацијом која се односи на временски период који обухвата догађаје везане за ослобођење Крушевца, а затим ће доћи до дискусије.

Д. Милошевић излаже укратко чињенице (на основу документације ИАК) које демантују писање листа "Погледи"

Средоје Урошевић сматра да треба изнети чињенице и догађаје у правом светлу ради свих који су учествовали у борби против окупатора на овај или онај начин. Било је доста људи који су мобилисани од стране четничког покрета и који су искрено веровали у национални отпор. Што се тиче НОВЈ, она је доказала да је била ослободилачка, антифашистичка и антимонархистичка. Као нокрет организација ДМ се појављује у периоду август - септембар 1941. У прво време било је дилема код оних који су пружали отпор окупатору, јер су и првобитни циљеви били готово исти, мада је чињеница да је ДМ био монархистички опредељен. Значи, постојале су две врсте организација отпора, које су заговарале отпор. Стратегија ДМ је до новембра била обојена национално - ослободилачки, а што се тиче идеологије антикомунистички. Такођеје, већ у овом периоду, покрет био

организован, а то је био случај и са партизанским покретом. Четници нису ступили у конкретне акције. Иначе, извршен је увид у ратну и политичку ситуацију. ДМ није веровао да ће се партизани организовати у војне формацијс. Долазило је до неких заједничких напада, али је било карактеристично да су се Немци у тим приликама предавали четницима. Касније се већ примећивало повлачење ДМ (као у нападу на Краљево). Сматрамо да су они први почели да изазивају братоубилачки рат и постепено одустају од народноослободилачке борбе. По његовом мишљењу ово је била издаја, те је тиме потпомогнут геноцид.

Догађаји око ослобођења Крушевца указују да је Драгутин Кесеровић сачинио сценарио с обзиром на долазак јединица Црвене армије. До половине октобра завршена је прва етапа ослобођења Србије. Кесеровић је мобилисао доста својих јединица да би онемогућио нашим бригадама прилаз граду. Блокаду су држали немачким тенковима.

Извршили су насилну мобилизацију, затим је покушан контакт са Русима. Руси нису били обавештени о нашим, партизанским дејствима те партизани нису имали садејство са њиховим снагама. Четници су вршили дезинформацију ("партизани су троцкиски, ми нисмо са њима") те нам Руси нису дозволили да уђемо. Ишло се на то да Руси прихвате четнике и Томашевићу је наређено да им се више не одупире. Црвена армија улази у Крушевац, док смо ми припремили терен за ослобођење водећи борбе у околини града. Треба споменути и период наших акција од 1941. године.

Град није директно ослободила II пролетерска дивизија.

Наши борци су касније ушли у њега и без борбе.

Ово се може закључити и из Кесеровићевих извештаја.

Драгиша Милошевић се надовезује даљим изношењем чињеница и истиче да је коришћена четничка документација почев од 1. јула 1944. Каже да је Самарцићу из "Погледа" и Југославу Миладиновићу упугио позиве за округли сто да би документовали своје тврдње. Документацију коју наводи Милошевић потписали су Гордић и Кесеровић, као и штабови II пролетерске дивизије и III српске бригаде (показује ксерокскопије). Ослањајући се на ове документе дат је демант.

(Показује фотографије које приказују улазак Јединица Црвене армије).

Чедо Радовић (4. пролетерска): Чињеница је да су Руси први ушли у град. Четници су практично били окупатори Крушевца и бранили га од нас. Поновили смо напад 11/12. 09.1944. Претходно смо наишли на јаке немачке снаге (из 4. прол. црногорске бригаде је погинуло око 450 бораца). Треба обратити пажњу и на двомесечне борбе (3. СНО и 4. црногорска прелази преко Мораве 16. септембра и сукобљавају се са четницима и недићевцима). После преласка Ибра, Копаоник и ово подручје препуштени су Немцима. Приликом борби Немци су истурили четнике, тако да смо се са њима сукобљавали. Ослобађање се споро одвијало. Друга пролетерска дивизија била је ослабљена због слања јединица према снагама Црвене армије.

Божо Жигић: Друга пролетерска одиграла је улогу у борбама око ослобођења Крушевца. (Био сам комесар 3. батаљона у 3. СНО). Погинуло је, приликом борби, преко 200 бораца 2. пролетерске дивизије.

Исидор Ђурковић: Историјски архив Крушевац је желео да на прави начин иснесе истину. Презентирани материјал је урађен тачно и коректно.

Немци су били оријентисани на комуникације у овом крају и околини, тј. око Краљева, те је терен био тежак за борбу, још уз присуство четника, нарочито у периоду септембар-октобар 1944. године (Чита документ немачког команданта, пешадиј. генерала) и Нешка Недића, команданта групе корпуса, од 1. јула 1944.). Почетком септембра група корпуса Драгутина Кесеровића напада Крушевац и околину у циљу одбране од партизанских снага (извршена мобилизација 1. септембра).

Ђурковић документује чињенице и наставља: Борбе за ослобођење су се развијале у три етапе: I етапа - око 7. октобра, II - од 7. до 12. октобра, III - од 12. до 14. октобра. Јединице 2. пролетерске дивизије, а посебно 3 СНО, биле су нападане од стране Немаца и четника који су наступали иза њих као пешадија.

Што се тиче Кесеровића понудио је савезништво својих четника Русима. Послат је поручник Злагковић (Златановић ?)

те је наређено да се Немци разоружају (ујутру је одржан састанак између команданта Весића и поручника Крамера). Требало је кренути у акцију.

С. Урошевић: допуњава саговорника и додаје да генерал Миљајев стиже касније, а дочекује га Кесеровић.

И. Бурковић истиче да су се Немци тада већ повукли према Трстенику, те је доста њих убијено. Значи, у време када је нападала 2. дивизија четници су били у Крушевцу.

Мишо Мартиновић: Друга дивизија се два месеца борила у овом крају против Кесеровићевих четника. Имали смо тешке губигке (нпр. из 6 СНО и 4. пролетерске, као и 3 СНО). У периоду од 16. до 22. 09. имали смо велике губитке у борбама са четницима. Међутим, 4. пролетерска нанела је велике губитке и четничким снагама.

Значи, Драгутин кесеровић је направио "сценарио" за "ослобођење" Крушевца, односно са доласком снага Црвене армије (оклопна заштитница).

Богосав Митровић (начелник штаба 3 СНО) се слаже са излагањем генерала Урошевића. Напоменуо је да је касније генерал Црвене армије Миљајев одбио предлог да се почне са хапшењем четника. У сам град Руси су ушли слободно, несметано (нешто је изгинуло непосредно пред њим).

Што се тиче природе наше борбе против окупатора она је карактер народноослободилачког рата, а до социјалистичке револуције је дошло по ослобођењу.

Пеко Поповић је сагласан са досадашњим излагањима. (истиче да је био командант 3. батаљона 3. СНО).

Каже да је елан Кесеровићевих четника дошао до изражаја тек у одбрани Крушевца од снага партизанских бригада. Имали смо мање сукоба са њима, тј. са људима Мирка Томашевића. Немци су истурили тенкове, а четници нас директно нападали. Повлачили смо се иред њима према положају Јастрепца. Касније смо поново започели напредовања (тзв. "микро" борбе 3. батаљона).

Јанко Милојевић истиче да би, можда, данашњи разговор за Округлим столом требало објавити у штампи да би истина дошла до изражаја. У ириложеном материјалу треба разрадити детаље - које борбе су вођене и како. Ово ради документовања чињеница и давања објашњења присуства Кесеровићевих четника у граду и тока њиховог дочека јединица Црвене армије. Значи, треба разјаснити улогу снага Д. кесеровића. Такође треба демантовати и неке друге квалитете (писање о Милоју Закићу и сл.).

Влада Илић сматра да је састанак био успешан и у потпуности постигао свој циљ.

Иван Пудло закључује скуп и захваљује се присутнима на раду.

Скуп је завршен у 14 часова поподне.

06.12.1990. године
Крушевац

Записничар,
Јелена Ђуновски

Адам Симошић,

" П О Д Н Е Б О М К Р У Ш Е В Ц А "

ГРАЂАНСКИ РАТ 1941-1944. У КРУШЕВАЧКОМ КРАЈУ

Вероватно никада, као у овом периоду српске историје, нису били толико релативизовани појмови родољубља и издаје. У крушевачком крају водио се немилосрдни међусобни рат српских снага различитог идеолошког опредељења (партизани, четници Косте Пећанца, четници ДМ, љотићевци, Српска државна стража). Уобичајено је да овакву борбу називамо братоубилачким ратом а, по историјским категоријам, то је грађански рат, са свим одликама које овакво самоуништавање једнога народа карактеришу. То се најбоље види када се сагледају укупне војне акције свих борбених јединица у крушевачком крају. Најмање их је усмерено директно против окупатора, а међусобне борбе су даноноћне.

СУКОБ ЧЕТНИКА ДМ И ДОБРОВОЉАЦА - ЉОТИЋЕВАЦА

Од првих дана оснивања четничке организације Драже Михајловића у крушевачком крају, почели су сукоби са добровољачким одредима, у међусобној мржњи, која није испољавана, у тој мери, ни према сарадницима НОП-а. Љотићевци су Дражине четнике (не и Пећанчеве, мада ни њих нису трпели) називали сеоским олошем, кољашима, пљачкашима, пијаницама, људима без икаквих идеала и сл. Ови су им узвраћали оптужбама да су слуге окупатора, издајници српског народа, те зато заслужују најтежу казну. Добровољци су, као војска, истина, били далеко организованији, опремљенији, њихову националистичку идеологију су у јединицама и на

зборовима народа тзв. "просветар" (пандан партизансим комесарима). Ословљавање им је било са атрибутом "друг" (друже капетане, друже команданте). Од казни су најчешће примењивали батинање, а за теже преступе су предавали Немцима. Сарадњу са окупатором они су правдали речима: "Ми нисмо довели окупатора, али се боримо да што више народа српског сачувамо од уништавања, које му приређују бољшевичке и енглеске слуге".

Борбе између ове две ратне организације најчешће су вођене у трстеничком срезу и на прузи Крушевац-Трстеник. Почело је са убиством начелника Среза трстеничког, Данила Михајловића, које су извршили четници ДМ. Тада је окружни начелник Душан Марковић, на једном збору, запретио "истребљењем шумске немани", алудирајући на четнике. Сукоби се распламсавају. Тако је 19. јуна 1943. код села Трњана у борби погинуо четнички командант Милан Мандић са 20 бораца. Затим, 18. јула Љотићевци у борби убијају 8 четника Мирка Томашевића а неколико рањавају и заробљавају.

А онда, као освета за погинуле четнике, долази незапамћени масакр који су Кесеровићеви људи извршили у Богдању, код Трстеника, над групом од 20 официра и подофицира 3. добровољачког батаљона, са командантом, капетаном Душаном Марковићем, који је, у том времену, био и окружни начелник.

Међутим, сукоби се не смирују. После погибије у Богдању, у трстенички крај долази из Крагујевца, као казнена експедиција, познати добровољачки 10. батаљон Мирослава Петровића, који по селима спроводи терор, хватајући четничке активисте, уз малтретирање и других сељака, тражећи војничку опрему, радио-апарате, оружје и сл. Од заплених фотографија четничких недела (клања), љотићевци су направили у Трстенику једну малу изложбу, која је изазвала гнушање грађана. Занимљиво је да у овој рацији нису уопште хапшене присталице НОБ-а, јер је циљ био кажњавање организатора масакра у Богдању.

Борбе се настављају и даље. Још у току блокаде Среза трстеничког, 4. четнички батаљон 1. трстеничке бригаде, протерује, без борбених сукоба, једну чету љотићеваца и жандарма, стационираних у школској згради Милутовца,

запленивши им сву опрему. Огорчене борбе су се водиле око железничке станице у Стопањи и Глободеру. У нападу четника, у Стопањи 20. VIII 1943. године, гине командант Жупске бригаде Јанко Гагић са 11 бораца. Већ сутрадан, љотићевци узвраћају напад на 2 трстеничку бригаду, али се она повлачи на Гоч. Кроз неколико дана, четници, ноћу 25/16. VIII нападају 2. добровољачки батаљон и убијају два војника.

Тако се борбе настављају, кад год би се указала прилика. Иако и једни и други непомирљиви противници комуниста и партизана, никада се нису удруживали за борбу против њих. После капитулације Италије, у јесен 1943. године, када је било све јасније да је савезничка победа на помолу, и да партизани остварују све већи углед код западних савезника, ови сукоби су нешто попустили. Године 1944. доћи ће до извесне сарадње, која ће се делимично појачати 1945. приликом повлачења свих противника партизанске борбе. Међутим, антагонизам између четника ДМ (ЈВУО) и љотићеваца (Српских добровољаца), остаће у емиграцији испољавајући се у међусобном оптуживању за "издајство" српског народа.

БОРБЕ ИЗМЕЂУ ЧЕТНИКА ДМ И САРАДНИКА НОП-а

До 1943. године, није било отворених сукоба између Кесеровићевих одреда и партизана. Све борбе између националистичких и комунистичких снага 1941. и 1942. вођене су између расинских партизана и четничких одреда Косте Пећанца. Што се тиче Кесеровића и Расинског партизанског одреда, према неким сећањима, био је успостављен изванредан договор о подели "интересних сфера". По том договору, Кесеровићу припадају Жупа, Копаоник и села на левој обали Расине, а расинским партизанима десна обала Расине, почев од Разбојне и Јанкове клисуре.

Почетак отвореног сукоба може се везати за 19. I 1943. године, када је једна чета Расинског одреда, у заједници са Блачким водом, изненада напала и разбила четничку бригаду, која је била стационирана у Разбојни. Дотле, уздржана толеранција, прешла је у оружане сукобе с мањим или већим

интензитетом, који нису престали све до краја рата. Нарочито оштре борбе, вођене су у Стублу, на Трнавачкој чуки, В. Шиљеговцу, Здравину, на Копаонику, у Топлици и Косаоници, у жупским и поморавским селима и др. (Детаљније о овим борбама у поглављу "Борбени пут ...", стр. 398).

Поред крвавих окршаја, почело је систематско ликвидирање сарадника оба покрета. С обзиром на четничку доминацију у крушевачком крају, упадљива је била "чистка" сарадника НОП-а у Жупи, Расини и Поморављу. "Црне тројке" изводиле су ноћу из кућа и, у најближој шуми или потоку, ликвидирале "кривце", а често су на лицу месту, у кући, извршавале свој злочин. Повремено је обављено и суђење пред преким судом при штабу Корпуса, које се, најчешће, завршавало изрицањем смртне казне, мада је интервенција угледних равногорских старешина по селима и градовима, понекад успевала да појединце спаси најтеже казне.

Огрезле у убијању, неке тројке кољаша су често убијале људе само зато да им узму новац или неку другу вредност (сат, прстен и сл). Такав је случај био у В. Дренови, у којој су са пијаце одводили лица "ради легитимисања" и убијали их у кафанском подруму. Како су ове "тројке" представљале страх и трепет за све, четничка команда их је осудила на смрт, а у В. Дренови су чак били приморани да један другог закољу.

На другој страни, и Расински партизански одред је смрћу кажњавао сараднике ДМ, особито оне из подјастребачких села, као најближе. Тако ће крушевачки крај 1943. године бити у знаку праве братоубилачке борбе, одн. грађанског рата, у коме су се тукли сви против свих.

ОДНОС ИЗМЕЂУ ЧЕТНИКА ДМ И ОКУПАТОРА

После безуспешних немачких и Пећанчевих покрета 1942. године да се ликвидира Равногорски покрет и јединице ЈВУП у крушевачком крају, и после ликвидације одреда Косте Пећанца исте године, "због неактивности" (многи су почели прелазити у војску ДМ), 1943. године је прошла без сукоба са окупатором. Сада је активност четника ДМ максимално уперена против партизана, добрим делом и против љотићевца (окупатору

је и једно и друго ишло на руку, да се Срби "позабаве о свом злу").

Капитулација Италије у јесен 1943. године, и нагло јачање партизанских снага (они већ добијају редовну помоћ ваздушним путем) најављивали су победника у овом рату. Остављене без страних пошиљки, Кесеровићеве јединице су постајале све инфериорније у сукобима с партизанима. Долази до приближавања ових снага и окупатора.

Пресахла је и илегална помоћ коју су јединице СДС дотурале у оружју четничким одредима. То је био добар канал, јер су неки четнички официри били "легализовани" у Српској држави да би достављали потребно оружје. Тако је мајор Димитрије Антоновић из Беле Воде, као официр у крушевачком одреду СДС, пребацио у Белу Воду велику количину оружја. Ова "операција", широко примењивана у Србији, није могла остати незапажена, па су предузете мере да се она заустави. "Осумњичени" су брзо напуштали јединицу и одлазили у шуму.

Занимљиво је напоменути да су иницијативу за сарадњу са четничким јединицама покренули сами Немци, септембра 1943. године (у време капитулације Италије), свакако у жељи да што више својих снага пребаце на угроженија подручја. Требало је да се одржи састанак у Жареву (Копаоник), али је Кесеровић одбио позив. После великог пораза четника 16-18. новембра исте године у Великом Шиљеговцу и Здравину, у борби са партизанима, немачка команда поново нуди сарадњу, коју Кесеровић опет не прихвата. Тек почетком 1944. године, он се састаје са немачким командантом у Александровцу, у кући познатог трговца Милоша Стамболића. Постигнут је договор о ненападању и испоруци одређене количине муниције четницима. Ова сарадња ће доћи до изражаја у борбама на Трнавачкој чуки, затим у Топлици и Јабланици, као и у Поморављу (Парцанска коса и др.).

Отворено учешће немачког оружја на страни "националних" снага примљено је међу обичним војницима са осудом, јер су се тиме решиле илузије о борби против окупатора, без обзира што се све правдало ратном тактиком.

После продора пролетерских дивизија преко Копаоника и повлачења четничких корпуса у долину Западне Мораве, ова сарадња с Немцима све више јача. У Крушевцу је Кесеровић поставио свој штаб у Балшићевој улици бр. 17, а и неки други

команданти су на периферији града имали своје команде, док су њихове бригаде запоселе села у околини Крушевца. Постављен је и официр за везу између Кесеровићевих и немачких команди. Борбе између четника и партизана су настављене и на овом терену. Немци су видели свој крај, али су се трудили да се повуку без губитака.

Треба поменути да ову сарадњу са Немцима већи број команданата ни војника није могао прихватити па је долазило до "ексцеса" одн. сукоба мањег обима, уз одређене жртве са обе стране. То ће се догодити и после немачког напуштања Крушевца 14. X 1944. када је и у самом граду било случајева напада на поједине немачке војнике. Према извештају Кесеровића, на путу Крушевац-Трстеник, са Немцима је вођена борба, у којој је погинуло 20 четника и капетан Божовић, али о томе нема других докумената. Међутим, аутентична сведочења сељака из Стопање говоре о нападу Топличког четничког корпуса на последњу немачку композицију која је извлачила из Крушевца војни и други материјал, 14. октобра 1944. године. У борби код железничке станице у Стопањи убијено је 7 Немаца а воз опљачкан. Побијени војници су сахрањени поред железничке станице, али им гроб није обележен. Но то све није изменило суштински крај и Немаца и четника ДМ у крушевачком крају. Долазак Црвене армије у Крушевац разрешио је све "енигме" и ослободилачке борбе и грађанског рата у крушевачком крају.

Немци су се, пред долазак Црвене армије, повукли, на захтев Кесеровића остављајући доста војног и другог материјала по магацинима и у вагонима на Железничкој станици у Крушевцу. На овим чињеницама се и заснива оцена да су Крушевац ослободиле јединице Кесеровићеве групе корпуса, уз помоћ Црвене армије, да би га истог дана напустиле око 16 сати по подне, и препустиле партизанским јединицама. Срећом, и у једном и у другом случају, сам град није био изложен ратном разарању, јер борба у њему није ни вођена, И једни и други ослободиоци су ушли у град који је окупатор напустио.

ОСЛОБОЂЕЊЕ КРУШЕВЦА 1944.

Положај борбених снага око Крушевца

Продор Црвене армије из Бугарске и Румуније у Југославију, почетком септембра, убрзао је крај рата и у крушевачком крају. Овим јединицама у Шумадији се придружују са крушевачке територије: 21. српска, 17. источnobосанска и 5. крајишка дивизија, ради помоћи у ослобађању централне Србије и Београда. На положајима око града остају: 2. пролетерска дивизија са 4. црногорском ударном и 3. српском бригадом. Ускоро (17. IX) поново се формира 6. српска бригада са око 200 бораца. Циљ ових јединица је да контролишу путне правце Крушевац - Блаце, због повлачења Немаца из Ниша; затим правце од Крушевца и Александровца према Трстенику, а с друге стране према Каонику и Здравивињу.

Из самог града, у исто време, повлаче се Бугари и Љотићевци, а околину Крушевца напуштају и јуришне групе четничких корпуса из централне и Западне Србије (Рачић, Калабић), журећи да спрече продирање партизанских снага са запада. У граду остаје немачка посада од око 400 људи (већина Власовљевих Руса), а у околним селима Расинска група корпуса пуковника Кесеровића.

Четници спроводе 1. IX 1944. оишту мобилизацију у Србији, али су морално хендикепирани позивом краља Петра II из Лондона да се прикључе јединицама Народноослободилачке војске под командом маршала Тита. Остављени сами себи, већ годину дана, без помоћи од стране Савезника, сад напуштени и од своје владе у Лондону, четнички корпуси настављају борбе, и оне ће се, с променљивим успехом, водити у првој половини септембра. Тако 12. IX два батаљона 3. српске бригаде нападају код Обилићева и Паруновца четнике јединице Мирка Томашевића, и одбацују их преко Расине у Бивоље. Сутрадан, 13. IX долази до повлачења 4. црногорске на положаје Г. Степош - Дољане - Д. Ступањ.

После 2-3 покушаја демонстративног напада на Крушевац (више извидничког карактера), од којих је један био и на Аеродром, долази до већ описаног пораза партизанских снага у тзв. "Западноморавској операцији" (18-22. септембра). Сада се линија "додира" успоставља тако што 3. српска држи: В.

Шиљеговац-Каоник-Гаглово-Текије-Модрицу-Трмчаре. Међутим, охрабрене предтодним успехом, јаке четничке снаге, 24 IX одбацују 6. српску и продиру до Александровца. Концентришући своје снаге, партизани поново потискују противника ка Западној Морави. У борбама до 28. IX "црногорци" су заузели линију Стопања-Трстеник, а 6. српска: Жабаре-Доњи Ступањ-Себечевац, а једним делом Мешево-Г. Степош-Ломница-Трмчаре-Модрица. У помоћ стижу две бригаде 24. српске дивизије: 17. бригада запоседа положаје Буковица-Трмчаре, а 11. бригада: Себечевац-Дољане-Г. Степош. Распоредом осталих јединица на положаје висова и села у доњој Жупи све до Трстеника (до Брезовице), обезбеђена је слободна територија од упада противничких снага.

Ослобођење града 14. X 1944.

Мада је, уочи ослобођења града, неколико дана било доста покрета јединица НОВ-а, 14. октобар је затекао следећи распоред партизанских снага: 3. српска бригада - 1. и 2. батаљон Капиџија и Обилићево, 4. батаљон Гари-Вучак и 3. батаљон Сталаћ; 6. српска бригада: 1 и 2. баталзон Липовац-Гари-Вучак; 3 и 4 Головоде-Обилићево; 4. црногорска: Вучак-Лукавац-Пепељевац-Мачковац-Глободер; 17. српска: Ново Село-Гаглово, штаб 2. пролетерске дивизије налази се у Дворану.

Према Крушевцу наступа Црвена армија у две колоне: 52. стрељачка дивизија 64. стрељачког корпуса, преко Делиграда, Ћићевца и Варварина, а 32. пук 223. стрељачке дивизије, 19. вороњешко-шуменске дивизије преко Ђуниса и Гаглова.

Први контакт са 52. дивизијом, успоставио је командант Делиградског четничког корпуса мајор Властимир Весић, који је с њом дошао до Варварина, а затим се, с једним руским официром, упутио у Крушевац, на договор с Кесеровићем. У присуству америчког поручника Елсфорда Крамера, Кесеровић је обећао руском официру да ће сам уклонити немачку посаду, без напада града споља. Одређено је време уласка совјетских јединица у Крушевац. Одмах по одласку мајора Васића са руским делегатом, Кесеровић је позвао команданта немачке посаде, који је обећао да ће се повући одмах, а што се тиче предаје оружја, мора тражити дозволу од надлежне команде.

Повлачење немачког гарнизона завршено је око 10 сати. У међувремену је група грађана, на челу са свештеником Душаном Весићем, стигла до Споменика и на њега поставила савезничке заставе (америчку, енглеску, руску и југословенску). Повлачећи се, окупатор је оставио велику количину хране и војне опреме у вагонима на Железничкој станици, на је народ почео све то да разноси.

Истовремено се маса света пред Спомеником увећавала. Око 11 сати, до "Париза", стигао је Кесеровић на челу свога штаба, а одмах затим, и камион са делиградским четницима и руским пуковником. Поздрави, загрљаји савезника, а затим митинг народа и говори са балкона "Париза" (руски пуковник, поручник Крамер и Кесеровић). Овације грађана слободи. Међутим, још док је митинг трајао, чула се јака пуцњава, од Паруновца и Обилићева. После краће консултације Кесеровића и руског пуковника, послат је један четнички официр да нареди прекид паљбе, што је и остварено. Шта се догодило? Ешалон Црвене армије са 32. пуком 223. стрељачке дивизије, сукобио се са јединицама Мирка Томашевића. Наиме, није било одговарајуће везе између ове две совјетске колоне, нити потребног контакта између Кесеровића и Мирка Томашевића. Русима су се у борби прикључили борци 3. и 6. српске брпгаде. До прекида ватре, погинуло је 18 црвеноармејаца и 7 партизана. Кад је добио наређење, Томашевић се повукао ван зоне Крушевца.

У међувремену, после митинга, долази до новог сусрета Кесеровића са Русима, сада с генералом који командује "варваринским" ешалоном. Сусрет на путу између Јасике и Крушевца хладан, а затим, у "Паризу", совјетски генерал захтева да све оружане снаге у граду предају оружје Русима. Изјава руског генарала да мора да задржи Крамера док не стигне директива од надлежне команде, навела је Кесеровића да се неопажено извуче из собе и пожури у свој штаб. Одатле је с пратњом нанустио Крушевац.

Око 16. сати, ушле су у Крушевац преко Обилићева и Бивоља, трупе Црвене армије у пратњи 3. српске и 4. црногорске са 17. српском бригадом. На улицама, које су се у време првог митинга пуниле четницима, а по повлачењу Кесеровића почеле да се празне, сада је, уз ново славље Крушевљана, почело хватање и хапшење људи са брадом који се нису повукли.

ОСЛОБОЂЕЊЕ КРУШЕВАЧКОГ КРАЈА

После свечаног дочека црвеноармејаца у Ћићевцу 13. октобра, а у Варварину и Крушевцу, 14. X, Руси су, сутрадан наставили марш према Краљеву. Левом страном Западне Мораве кретала се колона Црвене армије, чија је артиљерија неколико дана дејствовала и из поља између В. Дренове и Медвеђе. Истим правцем наступале су 3. и 6. српска бригада.

Десном обалом, кроз села на друму, маршовала је друга колона Црвене армије и 4. црногорска, а ободом села према Жупи, 1. и 4. батаљон 3. српске бригаде.

У Крушевцу, је као посада, остао 2. батаљон 6. српске бригаде, а 17. српска се ангажовала у заробљавању немачких јединица, које су се после пораза код Ниша, повлачиле преко Блаца и јастребачких села. У њихово хватање укључиле су се и наоружане јединице месних одбора. Тако је у Крушевац доведено око 600 немачких заробљеника, који ће, до њихове репатрицијације, 1945/46. радити на разним пословима у граду (неки ће остати и касније у Крушевцу и засновати породицу).

Док је крушевачки крај ослобођен без великих борби и жртава, бар у последњим тренуцима, крушевачки борци, и стари и нови добровољци, упашће у жестоке окршаје са немцима код Краљева. Даноноћни јуриши наших бораца, и сва ратна техника Црвене армије, нису могли брзо сломити отпор немачке посаде, која је штитила повлачење групе армија генерала Лера са југа. Зато ће овде доћи до бројних жртава, особито младих и неискусних бораца крушевачког краја.

Кузман Николић

СВАНУО ЈЕ ДАН СЛОБОДЕ

Господине Николићу, на тематском скупу у Крушевцу Говорили сте о формирању КрушевачкоГ (РасинскоГ) партизанскоГ одреда и његовом борбеном путу. Као историчар Ви сте се бавили и другим значајним догађајима везаним за НОБ овоГ краја. С обзиром да смо пред обележавањем Дана ослобођења Крушевца, реците нам, у најкраћем, како је Крушевац изгледао 14. октобра 1944. Године?

- Тог дана, 14. октобра 1944. године, у времену од 9 сати ире подне, па до 16 часова поподне, на улицама Крушевца појавиле су се четири војске. Најпре су то били Немци који су се до 10 и 30 сати у потпуном маршевском поретку повукли, ни од кога ометани, пут Краљева.

У Крушевцу, од почетка септембра налазило се више четничких бригада Расинско - топличке групе корпуса, које су штитиле град и Немце од напада снага НОВЈ. Одласком Немаца у њиховом присуству, остају, по њиховим речима, као ослободиоци. Ускоро из правца Ђуниса, по договору тог јутра долази део Делиградског четничког корпуса са једном јединицом Црвене армије. Потом колона сличног састава се појављује из правца села Јасика. Са овим снагама одржан је велики народни збор код Споменика косовским јунацима а у организацији градске полиције и штаба Групе корпуса. Са балкона хотела "Париз" говорили су командант корпуса пуковник Драгутин Кесеровић, један совјетски пуковник и амерички поручник Крамер. **Овим су четници и њихов командант Кесеровић преузели власт у Крушевцу, мада су је имали од 6. октобра када су им је Немци предали. Међутим, око пола два стиже**

позив штаба 52. дивизије Црвене армије која је наступила из правца Јасике да јој се пође у сусрет. То су Кесеровић и остали и учинили. Од самог почетка, генерал Миљејев и његов штаб односили су се према Кесеровићу и његовим сарадницима као према непријатељској војсци. Ова дивизија је тог јутра разоружала Варварински четнички корпус и све војнике упутила у логор у Параћину. Црвеноармејци су одмах почели да разоружавају четнике у Крушевцу и на положајима на Расини и Багдали. Кесеровић је ово приметио, неопажено се извукао из "Париза" и наредио својим јединицама да се у малим групама повлаче ка Мачковцу и Гочу. У ово време у граду су се већ налазиле мање партизанске јединице, део 17. српске бригаде, 24. дивизије и део 3. српске бригаде 2. пролетерске дивизије НОВЈ.

Не тако давно поједини листови овај догађај приказали су другачије?

- Народноослободилачки покрет је дефинитивно победио, колаборација четника је доказана али не треба се заваравати - ово гатање није скинуто са дневног реда. Четници су захваљујући погодностима, у крушевачком округу створили доста широку и масовну базу. Поменимо само да је Расински четнички корпус почев од јесени 1943. године имао стално око 2.000 војника, па је кроз његове редове прошло више хиљада људи са овог подручја. Са подручја данашње општине Крушевац, по мојој непотпуној евиденцији погинуло је у непријатељским редовима 432 лица. То су углавном четници. Сви имају потомке, рођаке, који су емотивно везани за покрет Драже Михајловића, па неки настоје да му дају друго ружичасто обележје. Поједини прикупљају и разне податке, па се не треба изненадити ако се једнога дана појави и књига са сличним насловом, али другачијим тумачењем и документима која су производ наших савременика по принципу: причао ми је стриц, деда и

томе слично. Подсетимо се онога што су о теми ослобођења Крушевца писали крагујевачки "Погледи", о 6.500 стрељаних у Крушевцу а то је радио четнички син из Жупе.

Поред текстова могу се очекивати и друге ствари као што је рехабилитација појединих личности, чија је кривица и судски доказана. Морамо бити свесни да се у делу становништва мисли нешто другачије о четницима од досадашњег званичног става. Сада, више него до сада, о оваквим питањима основно и једино мерило мора бити документ који је критички размотрен и оцењен.

*Кузман Николић, Професор историје
и пуковник у пензији*

ОСЛОБОЂЕЊЕ КРУШЕВЦА ОКТОБРА 1944. У СВЕТЛУ ОДНОСА ЧЕТНИКА И НЕМАЦА

Крушевац су ослободиле јединице Црвене армије 14. октобра 1944. године. Немци су евакуисали град, у маршевској колони, на један сат пре уласка совјетских трупа, а у њему су остали четници Расинско-топличке групе корпуса и недићевци, који су се и до тада налазили у њему и били стуб одбране окупаторског гарнизона. Четници и градска полиција понашали су се као ослободиоци и организовали су окупљање грађана на манифестациони збор. Ови иостуици код грађана изазвали су недоумицу, питали су се: како је то могуће да су сарадници окупатора сада ослободиоци. О збивањима тог преподнева и у подне писано је више пута, али тако да је ослобођење Крушевца сведено на локалне догађаје тих неколико сати, и самим тим искључене су шире димензије, просторна и временска, неопходне за разматрање историјских догађаја, у ствари процеса. При том увек се наметало питање: како је могло доћи до овога и какви су односи четника и Немаца у одређеном времену уназад. Зато, да би се ово разјаснило треба, макар и у најопштијим цртама, то сагледати, што овом приликом и чинимо.

Немачко-четнички односи у Србији

Немци су за разлику од Италијана, имали одбојан став према четницима, ДМ, сматрајући их нриврженицима Англо-американаца и при овом мишл)Сњу остали су до краја. Тако је било и у Србији и у другим крајевима где су се налазиле њихове трупе. Са овог становишта могу се сагледати и акције против четника на Копаонику у јесен 1942. као и у овом и наредном периоду у делу трстеничког и крушевачког среза, и сељака на тим подручјима. Они су били противни сарадњи Италијана са

четницима. Али, лето 1943, на војничком пољу било је врло неповољно за хитлеровску Немачку, а Италија је 8. септембра капитулирала. То је изискивало веће промене у командовању на Балкану и поставило им се питање којом оружаном снагом надоместити Италијане у борби против снага Народноослободилачке војске (НОВЈ). Зато су настојали да организују све "антикомунистичке снаге" за борбу против НОВЈ. Са оваквим задатком упућен је у Београд Херман Нојбахер као специјални опуномоћник за Југоисток. Он је успео да се смање репресалије над становништвом, као и да се отпочне сарадња, и закључе уговори, са већином четничких корпуса у Србији.

Четници пак, који су врло блиско сарађивали са Италијанима и били снабдевени оружјем и муницијом и осталим потребама, сада су остали без снабдевача, а и територије које су им Италијани били препустили. Пошто је у то време, крајем 1943. престало снабдевање од стране савезника путем авио-транспорта, то се наметало: како доћи до муниције. Немци су били једини могући извор. У то време и Дража Михајловић премешта свој штаб из Црне Горе у Србију.

Сарадња је почела не у глобалу, већ само са појединим четничким јединицама, корпусима или групама корпуса, за поједина подручја, а у почетку и за одређено време. При свему овоме обе стране увек су задржавале степен опреза према другој страни.

Преговори четника и Немаца у Округу

Први преговори одржани су на предлог Немаца, септембра 1943. у селу Жарево на Копаонику, у време јако заошгрених односа и борби између четника и љотићеваца и завршили су се без резултата, сем: да се неће међусобно нападати. Почетком јесени Дража Михајловић, у складу са очекивањима, заоштрио је своје ставове противу паргизана до крајњих граница и инсистирао је да то у својим говорима народу износе и команданти. Основно је било: нема никаквог споразумевања са партизанима, односно "комунистима" како су четници говорили. Драгутин Кесеровић и Никола Гордић су га у томе потпуно следили: **"Ако наиђу болшевици борићу се противу њих на страни Немаца"** (из Кесеровићевог говора код Студенице средином новембра '43. године).

У другој половини новембра Расински четнички корпус претрпео је два велика пораза од партизана у Великом Шиљеговцу и Здравину. Тада су Немци, преко Крсте Новаковића и Милована Тадића, шефа Крушевачке полиције, поновили Кесеровићу позив за "обједињавање националних снага за борбу против комуниста". Састанак штаба одржан је око 10. јануара 1944. у Александровцу у кући грговца Милоша Стамболића, који је у грађанству живо коментарисан. Тада је Кесеровић добио муницију, а за узврат, заједно са Немцима, држао је положаје у Ибарској долини ради спречавања 5. крајишкој и 2. пролетерској дивизији да пређу у јужну Србију. О овој сарадњи извештава 5. маја британски генерал Армстронг: "Добио сам извештај да ради п. пук. г. Кесеровић са отприлике 2.000 војника, заједно са Немцима, имајући за циљ напад на партизана код Ибра". Слично каже и генерал Асен Николов, командант бугарског окупационог корпуса 5. септембра '45. на саслушању у Београду.

Споразум четника и Немаца у Крушевцу

Наредна степеница у сарадњи збила се у Крушевцу у Крајскоманди 12. априла 1944, када је потпуковник Драгутин Кесеровић закључио споразум о сарадњи, испред Расинског четничког корпуса, са Немачким представницима. О томе обавештава Херман Нојбахер у својој књизи "Специјални опуномоћеник на Југоистоку" која је објављена у Немачкој, у Гетингену 1956. године. То је био споразум у правом смислу речи, јер су следиле и организационе мере да би се обезбедили свакодневни контакти. Тада је у Крушевцу, у згради Предстојништва полиције, отворена канцеларија-уред "Официра за везу са Крајскомандом", а први шеф био је поручник Миломир Ружић, легализован као референт за исхрану Округа. Ружић је из Београда, службовао је у Крушевцу, а у штабу Корпуса био је "официр за везу са окупаторима и Недићем". Он је организовао досадашње контакте.

Књига послатих депеша Расинског корпуса је велики значајан извор података о деловању ове јединице. На основу ње може се видети да је сада Д. Кесеровић имао довољно муниције, да је и суседним корпусима даје, да је добио могућност да се четничке јединице пребацују преко мостова код Ђуниса и Јасике, који су иначе били под контролом, нарочито онај у Ђунису.

После постигнутог споразума четници су иочели да се дању крећу по друмовима у близини Крушевца, као и да се у мањим јединицама појављују у приградским селима.

Представништво четника у Крушевцу

Од краја јуна до почетка августа у овом делу јужне Србије вођене су жестоке борбе у оквиру двеју немачких офанзивних акција, "Халали" и "Кераус", ради уништења партизана и Народноослободилачког покрета у целини, на просторима Расине, Топлице, Пусте Реке, Јабланице. Они су, поред својих јединица и моторизованих делова, имали под собом и Бугаре, недићевце, љотићевце, белогардејце и четнике који су сачињавали више од пола укупних ефектива од преко 22.000 војника. Најјача четничка групација била је 4. група јуришних корпуса, најелитнија јединица ДМ која је тада била организована са подручја западне Србије и Шумадије. Крајем јула све снаге НОВЈ са југа Србије доведене су у врло тешку ситуацију, набачене су на "Стару или Арнаутску границу" где су их дочекали балисти. Противофанзивом разбијен је обруч и стање се почело поправљати. У томе су најпре и највише страдали љотићевци и 1. расинска четничка бригада. Четници са овог подручја, сада Расинско-топличка група корпуса, до средине августа, остали су делимично одсечени, у Јабланици и Пустој Реци.

Тих дана, 14. јула, у Крушевцу је одржан значајан састанак представника четника са генералом Фелбером, војноуправним командантом Југоистока који је истовремено и командант Србије, јер су четници тражили нову испоруку муниције. Добили су је. Пажње вреди и један податак из Фелберовог извештаја. Он наводи да је капетан Нешко Недић, вођа делегације, иначе начелник штаба 4. ГЈК и командант Ваљевског корпуса, рекао: "Као доказ свог унутрашњег расположења понудио је да се лично даље бори на Источном фронту после чишћења Србије од комунизма..."

Да би везе између четника и Немаца, у овој динамичној ситуацији, добро функционисале оформљено је у Крушевцу "Представништво" (или уред одговарајућег назива) четника. Оно је имало широку надлежност и одговарајућа права. Имало је радио-станицу за везу са Кесеровићем. Прихватало је на

железничкој станици новодошле четнике из Шумадије и Западне Србије и упућивало их у одговарајуће јединице, организовало је печење хлеба у крушевачким пекарама за четнике у време борби; преузимало је муницију од Немаца и упућивало је јединицама. Поменута Књига депеша даје податке о томе и о њеном шефу Миломиру Ружићу.

Борбе за ослобођење Округа

Ове борбе почеле су крајем јуна офанзивним дејствима на копаоник 21. и 24. дивизије НОВЈ. Настављене су у августу доласком Оперативне групе дивизија НОВЈ, 2. пролетерске, 5. крајишке и 17. источnobосанске. Оне су 3/4. августа форсирале Ибар и већ 7. и 8. августа разбиле су на Копаонику 4. ГЈК и сатерали их до Западне Мораве. Четници су покушали да поврате Жупу и Копаоник, сада су ту и Расинско-топличка група корпуса и немачки тенкови из Крушевца, али крајем месеца доживели су прави слом и разбијени запосели су обалу Западне Мораве за одбрану. Почетком септембра оперативна група у нешто измењеном саставу одлази у западну Србију и потом ка Београду, а овде остаје 2. пролетерска дивизија, али само са две бригаде, 4. пролетерска црногорска и 3. српска. Ове бригаде са укупно око 2.000 људи контролисале су подручје Жупе и Јастрепца ка Крушевцу, и обема Моравама, 4. пролетерска у Жупи и ка Крушевцу, а 3. српску ка Расини и Сталаћу.

У исто време ово подручје напустила је 4. ГЈК (око 7.000 војника), два пука л^отићеваца и бугарски гарнизон.

Крај августа и септембар испуњени су догађајима, посебно војне природе, који су имали утицај и на крушевачки крај. Румунија је капитулирала 23. августа, Бугарска иступила из Хитлеровске коалиције, а совјетске трупе приближавале су се Дунаву. Немачки Вермахт одлучио је да се почне са повлачењем Армијске групе "Е" из Грчке, која је имала више од 300.000 војника, а и да се образује нови фронт ка Бугарској. У оваквој ситуацији комуникацијски правци долином Мораве (Јужне и Велике) и долином Ибра имају стратегијски значај, јер у случају успешног извлачења ових немачких снага могуће је образовати и бочни фронт совјетским снагама које наступају ка мађарској. Комуникације долином Западне Мораве добијају значај локалног и помоћног правца, Крушевац ту има своје место обезбеђујући га,

а и за попречни правац преко Јанкове клисуре за извлачење из реона Ниша. Зато је и концентрација немачких снага и снага њихових помагача у овом реону, у Крушевцу, око града, дуж Западне Мораве и дела Јужне Мораве.

Четничка команда места у Крушевцу

У току септембра у Крушевцу су биле ове јединице: око 400 Немаца, од којих је половина обезбеђивала Аеродром и држала положаје испред Мудраковца, и 7-10 тенкова. На Аеродрому је било неколико авиона, добро маскираних. Затим батаљон љотићеваца до 400 људи и приближно исто толико недићеваца, од којих је половина крајем месеца напустила град. Белогардејаца је било исто око 400, али убрзо их је 150 отишло у Ђунис на обезбеђење моста и пруге. Од краја августа постоји и "варошка милиција" од 400 људи старијих годишта и ђака, само са 100 пушака. Над свим овим јединицама, наравно изузимајући Немце, 6. септембра Драгутин Кесеровић, у складу са договором Д. Михајловић - М. Недић, преузео је команду.

Самим почетком септембра Бугари су напустили Крушевац, и положаје на Багдали, које су преузели љотићевци и четници, Моравска и Добричка бригада. Положаје на Расини Бивоље-Обилићево и контролу села испред ових држале су 1. и 2. расинска бригада обједињене у Групу расинских бригада. У Крушевцу се налазио штаб Јастребачког четничког корпуса који је командовао овим бригадама, и био је смештен у кући дечјег лекара Вишека у Обилићевој улици. Поред тога 2. крушевачка бригада, из Расинског корпуса, држала је положај код Пакашнице и Читлука, а Жупска се налазила у Стопањи. Остале четничке снаге налазиле су се преко Западне Мораве и ту је било око 6.000 четника од којих само половина са оружјем. У то време, после спроведене мобилизације, Расинско-топличка група корпуса могла је имати око 4.500 наоружаних људи и око 3.500 ненаоружаних.

У Крушевцу је образована четничка Команда места, управо представништво је прерасло у Команду, на чијем се челу сада налазио пуковник Булајић и радила је све послове који спадају у надлежност оваквих установа-команди. Организовала је све радионице за потребе Групе корпуса, ту је била обућарска радионица, затим кројачка, смештена у Окружном начелству, и

друге. Сви делови за снабдевање налазили су се у доњем делу града, близу Лазаричког моста, на левој страни улице Цара Лазара. Коњушнице су биле у неколико кафана, највећа у кафани "Краљевић Марко и Муса Кесеџија" такође у улици Цара Лазара. Штабови, официри и мање јединице смештене су по кућама. На улицама града увек је било много четника, долазили су из свих бригада, да виде град, да оду у кафане, да се коцкају, као и из других разлога. Било је и самовољног ионашања, опијања и нереди, а и убистава. Поновила се слика из Прокупља из августа када је капетан Вајц, командант места интервенисао код Кесеровића да се спречи долазак четника у Прокупље. И овде се настојало да се све ово спречи, али кад војсци недостаје дисциплина онда то иде тешко. Још једна појава је интересантна. Четници су ширили крилатицу "Спашавамо народ", наиме тако су одговарали грађанима који су их итали како су у Крушевцу а ту су Немци. Подсетимо се, слично је било и 1941. Четници Косте Миловановића Пећанца дошли су из Топлице у Крушевац 26. септембра, непосредно по нападу на овај град, и на чуђење грађана на исто питање одговарали су: "Ту смо да спасимо народ, да се наоружамо од Немаца и на пролеће, кад озелени, дижемо устанак!" Ни једно се од овога није догодило.

У Крушевцу кроз цео септембар стално су кружили гласови да ће Немци предати град Драгутину Кесеровићу. Сведок тога је извештај капетана Јововића, командира станице СДС (недићевци) у Варварину од 28. септембра, у коме се поред осталог, каже и: "Према добивеним подацима, Немци данас напуштају Крушевац и предају га трупам потпуковника г. Кесеровића... Молим ако је могуће да се трупе Варваринског корпуса (четници-КН) не крећу са своје територије, док се не разјасни ситуација у околини Крушевца". Извештај је упућен "Команданту Србије" а то је био генерал Мирослав Трифуновић, командант четника ДМ у Србији, који се тада, а и раније, налазио у селу Риљац у трстеничком срезу.

У време исања овог извештаја Драгутин Кесеровић је пренео свој, односно Расинско-топличке групе корпуса, штаб из села Бела Вода, где се налазио од почетка септембра, у Крушевац у Балшићеву улицу у кућу Светислава Милосављевића, званог Тила Пушкар. Резервни штаб, односно командно место било му је у кући Богдановића у Улици Цара Лазара на левој страни при

изласку из града. У том крају били су смештени и делови за снабдевање Групе корпуса. Овај крај назива се Лазарица, али већ тада није било село. Село Лазарица почињало је при преласку моста.

Немци су 6. октобра Д. Кесеровићу предали, односно пренели своје надлежности на њега као команданта Расинско-топличке групе корпуса, одбрану града, команду над немачким јединицама, власт над цивилним сектором. Немци су остали да се баве "својим стварима", припремали су се за евакуацију и, евентуално, за поседање положаја. Тако су тада четници једина власт у Крушевцу.

Крушевац је био пролазна станица на релацији Краљево-Сталаћ и обратно. Пролазиле су јединице од Краљева ка Београду које се повлаче из Грчке, затим дивизије које се упућују на сектор Ниша ради формирања новог фронта. Почетком септембра прошла је 1. брдска а крајем истог месеца 7. СС дивизија. Зато је у Крушевцу увек било доста немачких војника који нису припадали гарнизону.

Борбена дејства до ослобођења округа

Бригаде 2. пролетерске дивизије, иако са недовољним снагама у односу према немачко-четничким, стално су борбено дејствовале. По наређењу Главног штаба Србије 4. пролетерска бригада неколико пута је у септембру нападала Крушевац, ако га не може заузети онда да непријатеља стално држи на опрезу. Први напад је био 10. септембра када је продрла до железничке станице и Лазарице, а сутрадан је поновљен. Трећа бригада стално је вршила диверзије на прузи у захвату Морава, и нападала је четнике који су били спољна одбрана града, у селима Гаглово, Паруновац, Капиција. Од 19. до 21. септембра 4. бригада и део 3. дејствовале су преко Мораве све до Парцана и усиле су да потисну четнике у Левач, али доласком Немаца са артиљеријом и тенковима морале су се вратити на десну обалу 3. Мораве. После овога четници и Немци предузели су офанзиву ка Жупи, ушли су у Александравац, но убрзо враћени су у Крушевац. Почетком октобра, када се видело да предстоје борбе за Нишко подручје, Немци из Крушевца са чегницима у два маха покушали су да се пробију преко Јастрепца и кроз Јанкову

клицу, како би обезбедили везу са јединицама које би се повлачиле из Ниша. Нису успели у томе, јер су сада партизанске снаге биле више него двоструко веће него почетком месеца. Тада је 4. пролетерска бригада имала преко 2.000 бораца, 3. српска близу 1.500, а 17. септембра формирана је 6. српска бригада са 750 људи, мада је половина била без оружја, од људства са овог подручја.

Ослобођење Крушевца у најужој је вези са два догађаја из прве и половине октобра. Први се односи на избијање трупа Црвене армије 10. октобра код Велике Планае у долини Велике Мораве и тако онемогућава немцима даље транспортовање ка Београду, из правца Краљево-Крушевац-Сталаћ. Овим су све четничко немачке снаге на југу Србије пресечене од Београда. Други је, ослобођење Ниша, односно завршетак Нишке операције која је почела 7. октобра. Снаге Црвене армије, XIII корпуса НОВЈ и бугарске јединице у Нишкој операцији разбиле су Немце и онемогућили њихов план о успостави фронта према Бугарској. Немци, видећи да се не могу одржати одлучили су 11/12. октобра да напусте Ниш и почели су са евакуацијом. Све јединице које су се извлачиле наилазиле су на снаге НОВЈ и биле разбијане. Најтежи пораз Немци су доживели 14. октобра пре подне када је њихова главнина потпуно разбијена испред Прокупља од 24. дивизије НОВЈ и совјетске авијације, којом приликом је уништено или заплењено око 1.000 моторних возила, а пешадија је била принуђена да се повлачи по групама. У време Нишке операције бригаде 2. пролетерске дивизије биле су приближене Нишу, 3. бригада ка Јужној Морави, а 4. пролетерска ка Јастрепцу и Јанковој клисури да би спречиле, евентуално, повлачење Немаца тим иравцима. Тако смо дошли до самог дана ослобођења Крушевца, до 14. октобра.

Четрнаести октобар у Крушевцу

Тога јутра у штаб Расинско-тонличке групе корпуса, у Балшићевој улици, дошао је командант Делиградског корпуса, иначе из Крушевца, са једним поручником Црвене армије ради сарадње у борбеним јединицама. Драгутин Кесеровић, од 6. октобра у својству команданта града, позива у свој штаб крајскомананта и команданта 7. СС дивизије који се тада ту налазио, и тражи разоружање и предају Немаца. Шта су му они

одговорили то можемо наслућивати, али ио захтеву није поступљено. Совјетски официр био је присутан овом разговору, односно за^теву. Немачке јединице у Крушевцу, које су се неколико дана паковале и припремале за евакуацију, знајући да се совјетске јединице налазе у Ћићевцу и Варварину, поступиле су по наређењу генерала Милера команданта 34. армијског корпуса, коме су припадале јединице и на овом подручју. Немци су град напустили, евакуисали су га, уобичајеним маршевским поретком за овакве прилике. Најпре су се, у колони, евакуисали позадински делови са запрежним колима, затим моторизовани делови, а за њима пешадија у колони по три у реду, и на крају запгитница састављена од тенкова и дела моторизоване пешадије. Отишли су пут Краљева. За то време појединци грађани и четници стајали су на тротоару и иосматрали Немце, а и ови њих. Тада је било и извесне размене, за бицикле и друго. Све је то било без борбе, без испаљеног метка. На железничкој станици остало је неколико вагона са немачким материјалом што су грађани разграбили. Треба имати у виду да је Крушевац био и претоварна станица, са уског на нормалан колосек, и обратно, па је у овој станици увек било вагона које треба претоварати. Све је било завршено до око 11 сати.

У граду су, по одласку Немаца, остали недићевци и четници, по њима, сада у улози ослободилаца. Очекивали су да дође јединица Црвене армије и да им то санкционише. Квислиншка власт која је била прозападно оријентисана и представљала стуб четничке организације у Крушевцу, сада је наступила. Милован Тадић, претстојник градске полиције, тог јутра, преко својих службеника-полицијских агената организовао је да се шашију савезничке заставе, затим у договору са Кесеровићем сазван је збор грађана код Споменика, на који је дошла организована колона веће групе грађана са заставама. Са балкона хотела "Париз" (на том месту сада је "Коцка") говорили су Кесеровић, совјетски поручник, амерички поручник Крамер, а било је и рецитација. Убрзо је јављено да из правца Јасике долази командант совјетске дивизије са делом јединица па му се поишо у сусрет. У кафани "Париз" отпочели су разговори. Совјетски командант захтевао је од Кесеровића да разоружа своје јединице и преда оружје, онако како је поступљено са Варваринским корнусом. Тада је неко известио Кесеровића да црвеноармејци

разоружавају четнике ио граду, па је он непримећено напустио хотел, а јединицама наредио да се повлаче пут Мачковца и Глободера, што је и урађено. Тако су чегници напустили град у коме су били власт месец и по дана, а поједини официри су се у њему налазили и дуже од тога. То је било око 16 сати. Убрзо су у Крушевац ушле и друге совјетске јединице, најпре са правца Чокотиног Гроба са којима су били и борци 17. српске бригаде 24. дивизије НОВЈ, а потом и из Сталаћа са борцима 3. српске бригаде. У то време 4. пролетерска црногорска бригада била је на положају око Крушевца припремајући се за напад, на град. По наредби штаба 2. пролетерске дивизије напад је требало да почне тог дана у 16 сати, наравно, до тога није дошло јер су се догађаји брже развијали од предвиђања.

Тога дана су у борби погинули само црвеноармејци, њих 18, који су неопрезно упали у четничке заседе 2. расинске бригаде код Гаглова и на Расини. То је било у време држања говора са балкона хотела "Париза" чула се пуцњава. Погинулим војницима био је подигнут мали споменик у центру, данас зелена површина испред хотела "Рубин".

Све ово што се догађало тог дана у Крушевцу изазвало је доста недоумица код дела грађанства. Питали су се како је могуће да совјетски поручник прихвата Кесеровића и сарађује с њим, а пуковник командант дивизије, одмах тражи разоружање и предају четника, и како је могао Д. Кесеровић да се појави у улози ослободиоца а до тада се налазио у Крушевцу, сарађивао са Немцима и бранио немачки гарнизон од напада јединица НОВЈ, партизана.

Што се тиче различитог става појединих совјетских официра према четницима ДМ, тога је било и у Тимочкој крајини, а у Поморављу било је и неугоднијих погупака. Тако прва посада јединица, именована од совјетског команданта у Равној Реци (Сењски рудник), били су четници капетана Михаила Чачића, познатијег као кољаша. Треба имати у виду да код војних старешина, нижих и виших, увек и у свим војскама је било различитог понашања. Ниже старешине водећи искључиво рачуна да им што мање људи буде избачено из строја, прихвата сарадњу не водећи у том тренутку много рачуна о политичкој страни. Више старешине, поред овога, спроводе и политику своје владе и ио томе се управљају. И код Немаца је било различитих

ставова, нарочито према усташама и Павелићу, затим према сарадњи са четницима. Једни су били за сарадњу, а други су настојали да до ње не дође. О томе говори и случај Богдана Гордића, његово хапшење септ. 1942. године.

Што се тиче другог изненађења, односно како се Кесеровић могао појавити у улози ослободиоца, то је ствар понашања самих четника. Они су сматрали да на основу ранијих договора, не само у Крушевцу, то могу бити. Овакво схватање јако се учврстило доласком пуковника америчке обавештајне службе Роберта Макдаула 27. августа у штаб Драже Михајловића. Он је, по тврђењу четника, пренео став владе САД да Руси неће прелазити Дунав, а на свој захтев састао се са Ерихом Штеркером, изаслаником Хермана Нојбахера и тражио да Немци при напуштању Србије градове предају четницима. Овом разговору је присуствовао и Дража Михајловић и није изознат одговор Немаца. Из Макдаулове групе био је и поручник Крамер који је одмах упућен у штаб Драгутина Кесеровића. На основу оваквих ставова Макдаула, које он не потврђује у послератним сећањима, четници су развијали своју пропаганду и на томе је почивала њихова нада да ће по ослобођењу бити једина оружана сила у Србији. Томе су и подешавали своје ставове.

На крају можемо констатовати да је **ослобођење Крушевца само завршио чин односа, збивања и вишемесечних борби за ослобођење Округа и овог дела Јужне Србије. То није самостални догађај већ завршни део операција на ширем простору, посебно Нишке операције у којој Крушевац нема прворазредну улогу. Све је то део догађаја на одређеном, ширем, простору и у датом времену.**

Овај чланак представља врло скраћени приказ истоименог рукописа који се налази пред завршетком, са око 170 страница и тридесетак прилога-докумената. Све извесно, и овде и у рукопису, дато је искључиво на основу докумената, четничких, немачких и недићевских, па се све изнето тако и доказује.

"Победа" Петак, 14. октобар 1994.

4. Пролетерска црногорска бригада

1. Алексић Живана Бранислав, рођен 1923.Г. погинуо октобра 1944. године у Жупи
2. Анђелковић Видоје, погинуо октобра 1944.године на Трнавачкој коси.
3. Асановић Нова Ђоко, рођен у Слатина Андријавица, погинуо августа 1944.године.
4. Бабић Светолика Живојин, рођен 1924.Г. у селу Корман-Алексинач, погинуо септембра 1944.године на Трнавачкој чуки.
5. Бабић Живојин, погинуо октобра 1944. године код села Шљивова-Александровац.
6. Благојевић Миљка Мирослав, рођен 1917. године у селу Паруновац Срез Крушевачки, погинуо септембра 1944.године на Трнавачкој чуки.
7. Бојовић Михајила Божидар, рођен у Жабљаку Црна Гора 1939.године, погинуо септембра 1944. године код код Рујишта - Трстеник.
8. Вукадиновић Крсте Роксанда, рођена 1923. године у селу Маште-Беране Црна Гора, погинула септембра 1944. код Расине.
9. Вукић Баја Душан, рођен 1920. године у селу Слатина-Андријевица, погинуо августа 1944.године /заробљен/ стрељан.
10. Вуковић Боро, погинуо августа1944.године.
11. Вучетић Божидар, рођен 1924. Пуста река, огинуо октобра 1944.године код Крушевца.
12. Гагић Спахе Сафет, рођен 1914. године у Херцеговини, погинуо октобра 1944. године код Трстеника.
13. Димитријевић М. Александар, рођен у Бабином потоку код Прокупља, погинуо октобра 1944. године у селу Мачковац.
14. Димитријевић Владимира Благоје, рођен 1921.године у селу Бела Вода, погинуо код Мрмоша-Александровац.

15. Димитријевић Миливоја Станислав, рођен у Сталаћу, погинуо септембра 1944.године у селу Голубовац-Трстеник.
16. Думовић Лазара Блажо, рођен 1915. године у Цетињу, погинуо октобра 1944.године код Крушевца.
17. Ђорђевић Сретена Миливоје, рођен 1921.године, погинуо септембра 1944.године код Крушевца.
18. Ђукић Ј. Војислав, рођен у Ивањици, погинуо септембра 1944. године код села Голубовац-Трстеник.
19. Ђукић Мирка Мирослав, рођен 1920. године Лијева ријека-Црна Гора, погинуо септембра 1944. године код Беле Воде.
20. Живановић Живка Драгомир, рођен 1924. године у Сталаћу-Крушевац, погинуо у Омашници септембра 1944.године.
21. Живановић Марка Станислав, рођен 1925. године у селу Ораховац, погинуо октобра 1944.године код Крушевца.
22. Здравковић Светозара Крстивоје, рођен 1919. године у селу Тешица-Алексинач, погинуо септембра 1944.године у селу Лазарица-Крушевац.
23. Игњатовић Михајла Витомир, рођен 1925. године у Прекадину-Прокупље, погинуо октобра 1944. године код Крушевца.
24. Јевтић Мирка Владимир-Влада, рођен 1922. године у селу Тумушиће-Беране, погинуо септембра 1944.године у селу Дренова-Трстеник.
25. Јовановић Мике Владимир, рођен 1925. године у селу Брчале барајево-Црна Гора. Умро од последица рањавања у Трстенику 1944. године.
26. Јовановић Стојадина Никола, рођен 1910. године у Бојнику. Умро од рањавања октобра1944.године код Крушевца.
27. Јовановић Обрада Слободан, рођен 1925. године у селу Тешица Алексинач, погинуо септембра 1944.године код Јасике-Крушевац.
28. Јованчевић Љубомир, рођен 1921.године у Пећи, погинуо октобра 1944. године код Крушевца.
29. Кељановић Милутина Михајло-Мијајло, рођен 1907. године у Црној Гори, погинуо октобра 1944. године у селу Паруновац-Крушевац.
30. Кораћ Милисава Владимир, рођен 1925. године у селу Главаце-Беране, погинуо септембра 1944.године код Велике Дрнове.

31. Костић Драгољуба Будимир, рођен у селу Зубовац-Крушевац, погинуо октобра 1944.године код Крушевца.
32. Костић Јована Лазар, рођен 1914. године у селу Медвеђа-Алексинач, иогинуо септембра 1944.године код Крушевца
33. Лукић Милосава Радомир, рођен у селу Азана-Беране Црна Гора, погинуо октобра 1944. године код Крушевца.
34. Лучић Костадина Боривоје-Баја, рођен 1923. године Горанско Плујине-Црна Гора, погинуо 1944 .године у селу Гари-Крушевац.
35. Магазин Љубо, погинуо 1944. године код Беле Воде.
36. Марковић Марјан, рођен у Шибенику-Далматинац, погинуо августа 1944.године код Крушевца
37. Марковић Симе Станко, рођен у Баре, Рогозна-Нови Пазар, погинуо августа 1944. године код Крушевца .
38. Матић Милисав, погинуо октобра 1944. године код Крушевца.
39. Микић Живојина Живомир, рођен 1916. године у селу Корман-Алексинач, погинуо код Крушевца.
40. Микић Јове Стојан, рођен 1922. године у Босанском Петровцу, погинуо октобра 1944. године код Крушевца.
41. Милановић Светолика Радомир, рођен 1924. године у селу Паруновац-Крушевац, погинуо октобра 1944.године код Крушевца.
42. Милић Милан, иогинуо октобра 1944. године код Крушевца.
43. Миловић Миладина Ристо, рођен 1923. године у селу Дапсиће-Беране, погинуо октобра 1944. године код Крушевца.
44. Марковић Живадина Богдан, рођен 1927. године у селу Шишмановац-Прокупље, погинуо октобра 1944.године код Дренове-Крушевац.
45. Михајловић Радомира Васо, рођен 1920. године у селу Ржаница-Беране, погинуо 1944.године у селу Ломница-Крушевац.
46. Павловић Станоје, погинуо октобра 1944. године код Крушевца.
47. Пегковић Радивоја Константин, рођен 1920. године у селу Наупаре, умро октобра 1944. године.
48. Петровић Драгољуба Бранислав, погинуо октобра 1944.године код Крушевца.
49. Петровић Живка Радомир, рођен 1914. године у Алексинцу, погинуо септембра1944.године код Лазарице-Крушевац.

50. Пјевац Стево Мане, рођен 1924. године у месту Тобулићи Слуњ-Хрватска, погинуо октобра код Крушевца.
51. Плањанин Сибина Живојин, рођен у Пољни-Тртсеник, погинуо септембра 1944.године у селу Голубовац-Тртсеник.
52. Поповић Петра Андрија, рођен 1910. године у Његушу, борац од 1941.године, погинуо септембра 1944.године код Крушевца.
53. Петровић Николе Петар, рођен 1927.године у Никшићу-Црна Гора, погинуо код Крушевца.
54. Поповић В. Петар, рођен 1921. године, погинуо 1944.године, код Крушевца.
55. Раденковић Младена Боривоје, рођен 1921. године Прокушве, погинуо октобра1944.године код Крушевца.
56. Радивојевић Добросава Миодраг, рођен 1923. године Рутевац-Алексинац. Заробљен од четника и стрељан код Крушевца.
57. Радовановић Живојин, погинуо октобра 1944.године код Крушевца.
58. Радовановић Радоја Милисав, рођен 1925. године, погинуо септембра 1944. године код Крушевца.
59. Ракић Дане Добривоје, рођен 1926. године у селу Д.Коњуша-Прокупље, погинуо октобра код Крушевца.
60. Распоповић Иве Ђорђевије, рођен 1920. године Мартинићима Данилов Град, погинуо октобра 1944.године код Крушевца.
61. Растодер Јусуф, рођен 1923. године Савин Бор-Црна Гора, погинуо октобра 1944.године код Крушевца.
62. Ратковић Сотира Аксентије, рођен 1918.године у селу Пловци -Бојник, погинуо 1944.године код Крушевца.
63. Савковић Величка Станимир, рођен 1910. године у Доњем Степошу-Крушевац, погинуо октобра 1944.године на Трнавачкој чуки.
64. Симић Михајла Миодраг, рођен 1926. године, погинуо октобра 1944.године, Јасика - Крушевац.
65. Стефановић Јован, рођен 1922.године у Прокупљу, погинуо 1944.године октобра код Александровца.
66. Стојановић Милоја Радисав, рођен 1926.године у Лопагници-Лесковац, погинуо октобра 1944.године код Крушевца.
67. Стојковић Војислава Милун, рођен 1922. године у Рибару-Крушевац, погинуо септембра 1944.године у Кукљину.
68. Стојменић Спиро, погинуо октобра 1944. године у селу Лесковица - Крушевац.

69. Тадић Обрена Арсеније, рођен 1907. године Брезна, Плужине-Црна Гора, погинуо септембра 1944.године код Западне Мораве.
70. Тмушић Мирка Јанко, рођен 1922. године Тмушићи Беране, погинуо септембра 1944. године на левој обали Западне Мораве.
71. Тодосијевић Тихомира Љубивоје, рођен 1928 .године Б.вода-Крушевац.
72. Трифуновић Живана Љубомир, рођен 1924. године у Кобиљу-Крушевац, погинуо код Крушевца
73. Трифуновић Радоње Љубомир, рођен 1924. године у селу Тумишиће-Беране, погинуо септембра 1944.године код Крушевца.
74. Тројановић Светозара Божидар, рођен 1923.године у селу Влахово- Житорађа. погинуо у Жупи 1944.године.
75. Цакић Војин, погинуо октобра 1944.године код Крушевца.
76. Цаковић Радоја Божо, погинуо октобра 1944.године код Крушевца.
77. Шабовић Абида Абдулах, рођен 1925. године у селу Лозна Бијело Поље, погинуо септембра 1944. године код Александровца.
78. Шахбаз Суље Салих-Пуљкан, рођен 1919.године у Дувну, Бозна и Херцеговина, погинуо 8.9.1944.године код старе гимназије, /први напад на Крушевац/.
79. Шуковић Радивоја Рајко, рођен 1923. године у селу Мојска код Колашина-Црна Гора, погинуо септембра 1944.године код Дренове-Крушевац.
80. Костић Ранђела Милосав, рођен 1924. године у Крушевцу, активни илгалац, погинуо 20. септембра код Горњег Степоша 1944.године.
81. Јелић Крсто, погинуо септембра 1944. године јужно од Крушевца.
82. Видак Вучељић, погинуо октобре 1944.године на Трнавачкој чуки.
83. Ђуровић Рајко, погинуо октобра 1944.године на Трнавачкој чуки.
84. Јовић Борис, погинуо октобра 1944.године на Трнавачкој чуки.

85. Благојевић Ј. Благота, погинуо октобра 1944. године на Трнавачкој чуки.
86. Милован Јокић, рођен на Косову, погинуо октобра 1944.године на Трнавачкој чуки.
87. Бољевић Душан, рођен у Црмници - Црна Гора, погинуо октобра 1944.године на Трнавачкој чуки.
88. Шампион Иво, рођен у Далмацији, погинуо октобра 1944.године на Трнавачкој чуки.
89. Кукаљ М. Никола, рођен у Шекулару , погинуо октобра 1944.године на Трнавачкој чуки.
90. Ђорђе Лучић, погинуо октобра 1944.године на Трнавачкој чуки.
91. Лазаревић Добривоје, погинуо 14/15.10.1944.године при ослобођењу Крушевца.
92. Боривоје Раденковић, погинуо 14/15.10.1944.године при ослобођењу Крушевца.
93. Радослав Р. Јелић, рођен у Слатини код Андријевице, погинуо октобра 1944.године у ослобођењу Крушевца.
94. Вукадиновић Љубомир, погинуо септембра 1944. године на левој страни Западне Мораве.
95. Димитрије М. Масловарић, рођен код Андријевице, погинуо 14/15.10.1944.године за ослобођење Крушевца.
96. Јовићевић Ј. Љубомир, рођен у Пећи, погинуо августа 1944.године на Копаонику.
97. Костић Драгољуба Будимир, рођен 1922.године у Зубовцу-Крушевац, погинуо октобра 1944.године код Крушевца
98. Игрошанац М. Јован, погинуо септембра 1944.године, Лазарица - Крушевац.
99. Благојевић Мирослав, погинуо октобра 1944.године код Крушевца.
100. Вучељић Вукота, рођен 1923.године у селу Коњухе - Андријевица, погинуо октобра 1944.године код Трстеника.
101. Милорад Павловић, погинуо септембра 1944.године у Жупи.
102. Мило Станковић, погинуо септембра 1944.године у Жупи.
103. Костић Ранђела Милисав, рођен 1924. године у Крушевцу, погинуо септембра 1944.године у Степошу.

Блажо Јанковић у својој студији изложеној на симпозијуму у Краљеву у фуснотама бр. 9 и 12, наводи и следеће борце који су погинули, а не налазе се на овом списку.

104. Вученић З. Милутин
105. Тодоровић В. Марко
106. Пејовић Зорка
107. Звицер Р. Радоје
108. Вукадиновић Милорад
109. Костић М. Владимир
110. Савковић Миле
111. Јованчевић Милорад

3. Српска бригада

1. Аритонович Д. Василије, рођен у Дубници, Врање, погинуо септембра 1944. године испред Крушевца.
2. Банчић Благоја Јордан, рођен 1927. у Бојнику, погинуо септембра 1944.године испред Крушевца.
3. Бајић Радована Милан, рођен 1922. године у Гајтану-Лебане, умро новембра 1944. године у Нишу.
4. Бежановић Хранислав, рођен у Обилићу-Лебане, погинуо крајем септембра 1944. године испред Крушевца.
5. Биланић Иван, рођен у Балчику код Прокупља, погинуо септембра 1944.године у Наупару.
6. Живановић Божидара Живојин, рођен 1921. године у Трњанима код Алексинца, погинуо 1944.године у Церови.
7. Живковић Симе Владимир, рођен 1912.године у селу Горње Коњувце - Бојник, погинуо септембра1944. године испред Крушевца.
8. Игњатовић Светозара Стојадин, поручник рођен 1915.године у Лопатницама-Бојник, погинуо у Текији септембра 1944.године.
9. Јовановић Никола, рођен у Ђакасу-Мерошина, погинуо септембра 1944. године у Наупару.
10. Кличковић Никола, Банијац, рођен у Банији, тешко рањен 1944.године, умро у Себечевцу.
11. Ковачевић Глиго, погинуо октобра 1944. године код Сталаћа.

12. Копривица Мишко Милош, рођен 1917. године код Прокупља, погинуо септембра 1944.године код Вучака.
13. Манојловић Милорада Војислав-Воја, рођен 1925.године у Бањи Аранђеловац, погинуо септембра 1944.године на Гагловској коси код Крушевца (проглашен за народног хероја 1945.године)
14. Марковић Милан, рођен 1924. године у Горњем Степошу, погинуо августа 1944.године.
15. Митровић Јефтимије, рођен 1926.године у Житном Потоку - Прокупље, погинуо октобра 1944.године у Модрици.
16. Новаковић С. Чедомир, рођен у селу Катуну код Алексинца, погинуо октобра 1944.године испред Крушевца.
17. Павловић Милојка Крстивоје, рођен 1917.године у Станцима, погинуо у селу Гари код Крушевца.
18. Пантелић Драгутин, рођен 1925.године у селу Стутинцима-Алексинац, погинуо септембра 1944.године у Модрици.
19. Петковић С. Стојимен, рођен 1922.године у Дубрави-Бојник, погинуо септембра 1944.године.
20. Петковић Ђоке Љубомир-Љубисав, рођен 1925.године у Доњем Бријању-Лесковац, погинуо септембра 1944.године испред Крушевца.
21. Раденковић Влајко, рођен у Гласовику код Прокупља, погинуо октобра 1944.године у Жупи.
22. Радивојевић Драгољуба Живојин, рођен 1925.године у Бојнику - Лесковац, погинуо септембра 1944.године испред Крушевца.
23. Радојевић Б. Радосав, рођен 1925.године, Лебане, погинуо септембра 1944.године испред Крушевца.
24. Ристић Владимир. рођен 1920.године у Пројерском-Лебане, погинуо октобра 1944.године у Жупи.
25. Ромић Владимир, рођен 1923. године у Нишу, погинуо септембра 1944.године у Церови.
26. Стаменковић Вукашина Божидар, рођен 1924.године околина Лесковца, погинуо септембра 1944.године испред Крушевца.
27. Стаменковић Алексе Милентије, рођен 1922.године у Доњем Бријању-Лесковац, погинуо октобра 1944.године испред Крушевца.
28. Стаменковић Влајка Радован, рођен 1910. године у Доњем Бријању-Лесковац, погинуо октобра 1944.године код Ђуниса.

29. Стаменковић Вучка Стојан, рођен 1925.године у Доњем Бријању- Лековац, погинуо септембра 1944.године код Крушевца.
30. Станиигаћ Николе Глигорије, рођен 1927.године у Бојнику, погинуо септембра 1944.године испред Крушевца.
31. Станисављевић Божидара Стеван, рођен 1927.године у Доњем коњувцу-Бојник, погинуо септембра 1944.године испред Крушевца.
32. Страхињић Ђуре Велимир, рођен 1923. године у Горњем Брестовцу-Бојник, погинуо 1944.године код Трубарева.

6. Српска бригада

1. Анђелковић Живојина Радослав, рођен 1924.године у Гревцима, погинуо окгобра1944.године у селу Гари.
2. Арсић Момира Миливоје, рођен 1927.године у Паруновцу, погинуо октобра 1944.године у Гавезу.
3. Арсић Светолика Радомир, рођен 1911.године у Паруновцу, погинуо октобра 1944.године у Гавезу.
4. Богдановић Радомира Мирољуб, рођен 1920.године у Алексинцу, погинуо октобра 1944.године у Дренчи.
5. Димитријевић М. Милосав, рођен 1918.године у Паруновцу, погинуо октобра 1944.године у селу Гари.
6. Јовановић Душана Радивоје, рођен 1927.године у селу Макрешане, погинуо маја 1945 године од стране четника.
7. Јовановић Станоје, рођен 1920. године у В. Дреновцу-Алексинач, погинуо октобра 1944.године у Доњем Ступњу.
8. Костић Божидара Љубиша, рођен 1920.године у селу Лужина-Алексинач, погинуо октобра 1944.године у Жупи.
9. Стојановић Светолика Славољуб, рођен 1924.године у Д. Адровцу-Алексинач, погинуо октобра 1944. године у Тулешу.
10. Тренкић Данила Драгомир, рођен 1908.године у Доњем Адровцу-Алексинач, погинуо октобра 1945.године у Тулежу .

17. српска бригада

1. Алексић Живка Браико, рођен у селу Прекадину-Прокупље, погинуо октобра 1944.године код Крушевца.
2. Ковачевић Коста, рођен у селу Округлица-односно Орловача, погинуо 1944. године у Великом Шиљеговцу.
3. Лазаревић Милана Војислав, рођен 1918.године у селу Међе-Лесковац, погинуо октобра1944.године код Крушевца.
4. Радојевић Радослав, рођен у селу Магаш-Лебане, погинуо октобра 1944.године код Крушевца.
5. Живковић Д. Славко, рођен у Разгојној-Лесковац, погинуо октобра 1944.године крај Расине.
6. Нешић Максима Стојан, рођен 1918. године у Кљајићу-Лебане, погинуо септембра 1944. године на Јастрепцу.
7. Стојановић Предрага Атанасије, рођен 1906.године у Пертетет-Лебане, погинуо октобра 1944.године код Крушевца.
8. Благојевић Данила Марко, рођен 1924.године у Магашу-Бојник погинуо септембра 1944.године на Јастрепцу.
9. Коцић Благоје, рођен у Миланову-Лесковац, погинуо септембра 1944.године на Јастрепцу.
10. Николић Александра Бранко, рођен 1927.године, погинуо септембра 1944.године на Јастребцу.

Команда крушевачког војног подручја

1. Симић Чедомир Жаревац, рођен 1905. године у селу М. Купци, председник Окружног НОО, већник АВНОЈ-а, погинуо јуна 1944. године у селу Буци.
2. Родић Срђан Марко, рођен 1924. године у Сплиту, секретар Окружног комитета СКОЈ-а, погинуо августа 1944. године изнад Рибарске Бање,
3. Синадиновић Александар Аца, рођен 1922. године у Нишу, члан Покрајинског комитета СКОЈ-а, погинуо августа 1944. године изнад Рибарске бање.
4. Стеванчевић Драгутин Драги, рођен 1905. године у Ломници, председник Општинског НОО Ломнице, погинуо августа 1944. године на Јастрепцу бранећи збег.

5. Јовановић Милица, рођена 1928. године у Буковици, члан Среског комитета СКОЈ-а Среза расинског, погинула децембра 1944. године у Буковици.
6. Јанковић Жарко, рођен 1928. године у Ломници, погинуо августа 1944. године у Горњем Степошу.
7. Јовановић Радомир Ћурчија, рођен 1910. године у Врћеновцу, комесар Команде места у селу Буци, погинуо јуна 1944. године у селу Буци.
8. Јовановић М. Ранко, рођен 1924. године у селу Буци, погинуо јуна 1944. године у селу Штитари.
9. Константиновић Воја, рођен 1905. године у селу Ломници, погинуо јуна 1944. године у селу Штитари.
10. Марић Мија, рођен 1924. године у Паруновцу, погинуо јуна 1944. године у селу Штитаре.
11. Мандић "Циганче", рођен 1924. године у селу Текије, погинуо јуна 1944. године у селу Штитаре.
12. Степановић Драги, рођен 1919. године у Ломници, погинуо јуна 1944. године у селу Буци.
13. Степановић М. Живојин, рођен 1920. године у селу Ломници, погинуо јуна 1944. године у селу Буци.
14. Петронијевић Милосав, рођен 1924. године у селу Буци, погинуо јуна 1944. у селу Штитари.

- Самостални батаљон:

- У борби са четницима у селу Текије погинуло 4 борца,
- У борби са четницима у Великом Шиљеговцу погинуло 6 бораца
- У борби на Чокотином гробу у борби са љотићевцима погинуло 3 борца.

Према овим подацима бројно стање погинулих са стране 2 пасус 2. овог Зборника мења се и гласи: У двомесечним борбама на овом подручју из 2. пролетерске дивизије, према непотпуним подацима, погинуло 190 бораца и старешина, од чега из 4. црногорске пролетерске 111,3. српске 32, 6. српске 10, 17. српске 10 и Команде крушевачког војног подручја 27.

Рецензенти

Радовић Чедомир - Чедо

носилац партизанске споменице 1941.
(фот. из 1944.)

Михаило Црнчевић - Мићан

носилац партизанске споменице 1941.

Редакциони одбор "Зборника"

Радун Гарчевић

Председник

Бранко Ковачевић

Секретар

Чланови Редакционог одбора

Радивоје Теранић
4. пролетерска

Богдан Богуновић
4. пролетерска

Илија Рогановић
3. српска

Миодраг Тодоровић
3. српска

Миша Стевовић

4. српска

Драгомир Лазић-Ђурица

Нос. партизанске споменице 1941

4. српска

Радивоје Вучићевић

16. српска

Будимир Вељковић

16. српска

Милосав Петровић

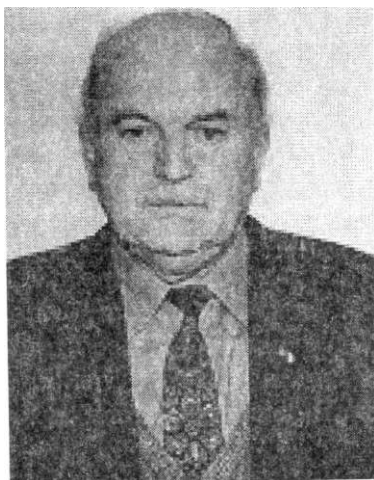
6. српска

Најдан Здравковић

Шврћа

17. српска

Драгиша Димитријевић
Гиле

Команда подручја

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. *Средоје Урошевић*
Друга пролетерска дивизија
Научни скуп у Краљеву 1986. године,
Издање, Београд - Краљево - Чачак
2. *Б. Срезовски и М. Андрић*
Трећа српска НОУ бригада
Одломци из монографије, ВИЗ, Београд, 1976.
3. *Блажо Јанковић*
Четврта пролетерска црногорска бригада
Одломци из дневника, БИЗ, Београд, 1975.
**Место и улога 4. пролетерске црногорске бригаде
у ослобођењу Крушевца**
Научни скуп у Краљеву 1986. године,
Издање, Београд - Краљево - Чачак
4. *Сећања учесника и очевидаца*
5. *Милорад Чукић*
Шеста српска НОУ бригада
Одломци из монографије
ИСИ, Београд 1991.
6. *Предраг Миленковић*
Седмнаеста српска НОУ бригада
Одломци из монографије
ВИНЦ, Београд 1989.
7. *Душан Миљојковић*
Одломци из монографије **16. српска бригада**
(ИСИ - ВИНЦ, БГД 1991.)
8. *Душан Миљојковић*
Команда крушевачког војног подручја
Рукопис у Историјском архиву - Крушевац, рб. 31
9. *Кузман Николић*
Свануо је дан слободе
"Победа" 1996.
10. *Кузман Николић*
**Ослобођење Крушевца октобра 1944.
у светлу односа четника и Немаца**
"Победа" 1994.

11. *Драгутин Кесеровић*
**Извештај четничкој врховној команди
о ослобођењу Крушевца**
12. *ДраГуша Милошевић*
Истина о ослобођењу Крушевца
"Победа" (у 5 наставака)
13. *Б. Николић*
Истина о "Ослободиоцима"
"Победа" 1990.
14. **"Погледи", Крагујевац**
Текст из броја, 57
15. *Миодраг Јовановић*
Криви погледи на Крушевац
"Новости плус" (два наставака)
16. **Округли сто у Историјском архиву Крушевац 1990.Г.**
17. *Адам Стошић*
"Под небом Крушевца"
Грађански рат у крушевачком крају
Издаље "Просвета" - "Крушевачки гласник", 1996.

СЕЋАЊА УЧЕСНИКА И САВРЕМЕНИКА

18. *Радивоје Теранић*
19. *Радун Гарчевић*
20. *Олга Борђевић-БоГуновић*
21. *БоГдан БоГуновић*
22. *Даница Стојадиновић*
23. *Миљко Михајловић*
24. *Ружица Ђукић-Перић*
25. *Десимир Здравковић - Ђеса*
26. *Миодраг Лазаревић - Габел*
27. *Мика Мићић*
28. *Најдан Здравковић - Шерћа*
29. *Милосав Петровић*

(Сећања архивирана у Историјском архиву Крушевац)

С А Д Р Ж А Ј

1. Предговор	1
2. Географски положај крушевачког подручја	11
3. Догађаји у крушевачком подручју до доласка пролетера	12
4. Друга пролетерска дивизија	21
5. Трећа српска Н О У бригада	39
6. Дејства северно од комуникације Крушевац - Трстеник	47
7. Дејства на комуникацији Крушевац - Сталаћ.....	51
8. Фотографије 3. српске бригаде.....	56
9. Четврта пролетерска црногорска бригада.....	63
10. Место и улога 4. и 6. бригаде у ослобођењу Крушевца	
11. Фотографије 4. пролетерске црногорске бригаде.....	86
12. Сећања учесника и очевидаца	97
13. Шеста српска Н О У бригада	113
14. Фотографије 6. српске Н О У бригаде	128
15. Седамнаеста српска бригада	135
16. Фотографије 17. српске бригаде	143
17. Они су се први срели са Црвеном армијом - фотографије	149
18. Споменик Црвеноармејцима у Крушевцу.....	152
19. Четврта српска Н О У бригада	155
20. Пета српска Н О У бригада.....	161
21. Команда Крушевачког војног подручја	167
22. Фотографије крушевачког војног подручја	191
23. "Погледи" бр. 57	197
24. Истина о" ослободиоцима".....	199
25. Извештај Четничкој врховној команди (ЧВК) о ослобођењу Крушевца.....	200
26. Четници нису ослободиоци.....	207
27. Криви "Погледи" на Крушевац	235
28. Округли сто у Историјском архиву Крушевца	241
29. "Под небом Крушевца".....	247
30. Свануо је дан слободе	2г>7
31. Ослобођење Крушевца октобра 1944. у светлу односа четника и Немаца	260
32. Списак погинулих бораца за ослобођење Крушевца	273
33. Редакциони одбор	285
34. Литература	289
35. Садржај.....	291
36. Белешке о аутору	292

Душан Миљковић
историчар - публициста

БЕЛЕШКЕ О ПУБЛИКАЦИЈАМА АУТОРА

БИБЛИОГРАФИЈА

ИСТОРИЈА

- **"Историја варода Југославије 1918.-1952. године"**, уџбеник за VIII разред основне школе, Крушевац, 1953., издање аутора;

- **"Паљење опинггинске архиве и ликвидација жандармеријске станице у Горњем Степошу"** Зборник: "Крушевац и околина у НОБ", 1957. године;

- **"Неки етнографски подаци о селима Наупаре и Горњи Степош, од настанка села до 1980. године"**, Крушевачки зборник, 1980. године

- **"16. српска бригада"**, монографија, издање Републичког одбора СУБНР-а и Војноиздавачког и новинског центра, Београд, 1991. године;

- **"150 година школе Наупаре"**, монографија, Крушевац, 1995.године;

- **"Жупа у НОР-у 1941.-1945. године"**, монографија, Добривоја Секулића Малише, допунио Душан Миљковић са једном трећином нових текстова, Александровац, 1995. године;

- **"Три значајне борбе у крушевачком крају у другом светском рату"**, (Напад на Крушевац, Ломничка борба и Борба на Трнавачкој чуки), сепарати, 1996. године;

- **"Крушевац својој старости"**, издање Геронтолошког центра Крушевац, (Сиротињски дом у Крушевцу, Дом старица и стараца у Липовцу), 1996. године;

- **"Ломничка борба"**, Монографија, Крушевац, издање Месне заједнице и НОР-а Велике Ломнице, март 1997. године;

- Приредио: **"Ослобођење Крушевца 1944. године"** Зборник докумената студија и сећања, издање Координационог одбора, Крушевац, 1997. године

П О Е З И Ј А

- **"Напад на Крушевац"**, спев написан 1941. године, први пут објављен у делу "Под небом Крушевца", 1996. Крушевац, стр. 443-446;
- "Лондовска звона са Холборна", (Лондон 1974.-80.), збирка песама, први пут објављена 1997. године;

П О З О Р И Ш Н И К О М А Д И :

- **"Лептир"**, драма из НОБ-а, награђена другом наградом на конкурс у КПЗ Југославије поводом 40 година КПЈ, 1959.;
- **"Бајка о принцу и рибаревој кћери"**, Откупило "Дечје казалиште" из Осијека 1960. г. на расписаном конкурс у;
- **"Музичка бајка о принцу и рибаревој кћери"** либрего, избор музике и режија аутора у "Дечјем позоришту" у Крушевцу 1956. и 1957. године;
- **Драматизација романа "Хајди", Јохане Шпири изведено у Сарајевском позоришту 1956/57. и даље. Исту драматизацију изводило је "Дечје позориште" у Крушевцу, 1955.;**
- **"Трагови на друму"**, позоришни комад о алкохолизму, откупљен на конкурс у Републичког одбора за борбу против алкохолизма;
- **"Последњи дани учитељице Мире"**, позоришни комад изводило је КУД из Пољне у Пољни, Трстенику и Крушевцу;
- **"Том Сојер"** драматизација романа Марка Твена, 1955.;
- **Оливер Твист"**, драматизација романа Чарлса Дикенса, 1956.;

Р У К О П И С И

архивирани у Историјском архиву - Крушевац (ИАК)

- **"Пуцњи испод Змајевца"**, хроника села Рлице, награђена Октобарском наградом Крушевца 1961. године, ИАК бр. 16
- **"Стража на мосту"**, хроника Горњег Степоша, написана 1958., ИАК бр. 31,51;
- **"Историја СКОЈ-а крушевачког округа 1941.-1945"**, ИАК бр. 38
- **"Историја КПЈ и СКОЈ-а округа од 1918.-1945."** ИАК бр. 94
- **"Пунктови родољуба града и села на путним правцима"**, ИАК бр. 95
- **"Зборник закључака са седница ОК и СК КПЈ и СКОЈ-а од 26.06.1944. до априла 1947."**, ИАК бр. 96

С П О Н З О Р И

Генерални спонзори:

**ХЕМИЈСКА ИНДУСТРИЈА "ЖУПА" КРУШЕВАЦ
СКУГШТИНА ОНШТИНЕ КРУШЕВАЦ
ИМК "14. ОКТОБАР" - КРУШЕВАЦ**

Спонзори:

ДОО "АРОМА" - КРУШЕВАЦ

ШПЕДИЦПЈА "АБАДИ" - КРУШЕВАЦ

ПРВА ПРЕДУЗЕТНИЧКА БАНКА - КРУШЕВАЦ

"ЖУПСКИ РУБИН" - КРУШЕВАЦ

ФАМ - КРУШЕВАЦ

ФАБРИКА УЉА - КРУШЕВАЦ

ХИ "МЕРИМА" - КРУШЕВАЦ

ИНДУСТРИЈА "22. ЈУЛИ" - КРУШЕВАЦ

Ј.П. "ПОСЛОВНИ ЦЕНТАР" - КРУШЕВАЦ

ЗАВОД ЗА УРБАНИЗАМ - КРУШЕВАЦ

ПТТ СРБИЈА - ПЈ КРУШЕВАЦ

ЖОРК "НАПРЕДАК" - КРУШЕВАЦ

